

KAJIAN FILOLOGI WONTÊN SÊRAT NGÈLMU DĀYĀPRABĀWĀ

SKRIPSI

**Dipunajêngakên dhatêng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
minangka Jêjangkêping Pandadaran
*Anggayuh Gelar
Sarjana Pendidikan***

Dening:

Ayustin

NIM 10205241029

PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA

JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH

FAKULTAS BAHASA DAN SENI

UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA

2014

KAJIAN FILOLOGI WONTÊN SÊRAT NGÈLMU DĀYĀPRABĀWĀ

SKRIPSI

**Dipunajêngakên dhatêng Fakultas Bahasa dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta
minangka Jêjangkêping Pandadaran
*Anggayuh Gelar
Sarjana Pendidikan***

Dening:

Ayustin

NIM 10205241029

PROGRAM STUDI PENDIDIKAN BAHASA JAWA

JURUSAN PENDIDIKAN BAHASA DAERAH

FAKULTAS BAHASA DAN SENI

UNIVERSITAS NEGERI YOGYAKARTA

2014

PASARUJUKAN

Skripsi ingkang itah-irahanipun *Kajian Filologi* wontên *Sêrat Ngèlmu Dâya*prabâwâ mênika sampun angsal patilah saking *Pembimbing* supados dipunujèkakên ing *pandadaran*.

Yogyakarta, 24 April 2014

Ingkang nyajuruki

Pembimbing,

Dra. Hesti Mulyani, M.Hum.

NIP 19610313 198811 2 002

PANGÊSAHAN

*Skripsi kanthi irah-irahan Kajian Filologi Wontên Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ
mênika sampun dipunandharakên wontên pandadaran sangajênging
Dewan Penguji rikâlâ tanggal 16 Mei 2014 sâhâ dipuntêtêpakên lulus.*

DEWAN PENGUJI

Asma	Jabatan	Tapak	Tanggal
Drs. Hardiyanto, M.Hum.	Ketua Penguji		26/05 '14
Venny Indria E., S.Pd., M.Litt.	Sekretaris Penguji		26/05 '14
Drs. Afendy Widayat, M.Phil.	Penguji Utama		26/05 '14
Dra. Hesti Mulyani, M.Hum.	Anggota Penguji		26/05 2014

Yogyakarta, Mei 2014
Fakultas Bahasa Dan Seni
Universitas Negeri Yogyakarta

Prof. Dr. Zamzani, M.Pd.

NIP-19550505 198011 0 001

WÊDHARAN

Ingang *tanda tangan* wontên ing ngandhap mênikå, kulå:

Nåmå : Ayustin

NIM : 10205241029

Program Studi : Pendidikan Bahasa Jawa

Fakultas : Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta

ngandharakên bilih *karya ilmiah* mênikå sêratan kulå piyambak. Samangêrtos kulå, *karya ilmiah* mênikå wosipun botên dipunsêrat déning tiyang sanès, kajawi bab-bab tartamtu ingkang kulå pêndhêt minångkå *acuan* kanthi adhêdhasar tâtå cârå sâhå *etika* nyêrat *karya ilmiah* ingkang limrah.

Sêratan ing wêdharan mênikå kasêrat kanthi saèstu. Manawi kasunyanipun kabuktèn manawi wêdharan mênikå botên lêrês, bab mênikå dados tanggêl jawab kulå pribadi.

Yogyakarta, 15 April 2014

Panyêrat,

Ayustin

SÊSANTI

“Jêr basuki mawâ béyâ.” (Nuraini, tt: 71)

“Dadiné ngèlmu kalawan laku.” (Pujaharja, 1926: 5)

“Sing sâpâ têmên bakal tinêmu” (Pujaharja, 1926: 5)

PISUNGSUNG

Linambaran pamuji syukur dhumatêng ngarsanipun Gusti Allah SWT, *karya ilmiah* mênika kulå pisungsungkên dhatêng tiyang sêpuh kulå, Ibu Sri Patmi sâhå Bapak Lanjar ingkang sampun nggulåwênthah kanthi katoging têngåå, maringi béyå, sâhå sih katrêsnan.

PRAWACANA

Panyêrat munjukakên pujâ-puji syukur Alhamdulillah dhumatêng Allah SWT ingkang sampun mapintên-pintên paring kasarasan, kanikmatan, kabêgjan, sâhâ kabagyan dhatêng panyêrat, saénggâ skripsi ingkang irah-irahanipun *Kajian Filologi* wontên *Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwâ* mênikâ sagêd mawujud kanthi nir ing sambékâlâ. Ing kalodhangan mênikâ, panyêrat ugi ngaturakên agunging panuwun dhatêng:

1. Bapak Prof. Dr. Rochmad Wahab, M.Pd., M.A., minangkâ Rektor Universitas Negeri Yogyakarta ingkang sampun paring wêkdal kanggé sinau wontên Jurusan Pendidikan Bahasa Jawa, Fakultas Bahasa dan Seni;
2. Bapak Prof. Prof. Dr. Zamzani, M.Pd. minangkâ Dekan Fakultas Bahasa dan Seni ingkang sampun paring kalodhangan kanggé nglampahi panalitèn mênikâ;
3. Bapak Dr. Suwardi, M.Hum. minangkâ pangarsa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring idi kanggé nglampahi panalitèn mênikâ;
4. Ibu Hesti Mulyani, M.Hum. minangkâ *dosen pembimbing* ingkang sampun kêrsâ paring bimbingan, piwulang, sâhâ pandongâ dhatêng panyêrat;
5. Bapak-Ibu Dosen Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring mawarni-warni kawruh, piwulang, sâhâ wêjangan ingkang murakabi dhatêng panyêrat;
6. *Staf* Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah ingkang sampun paring pambiyantu *administrasi perkuliahan* dhatêng panyêrat;
7. *Petugas Perpustakaan Museum Sonobudoyo bagian pernaskahan*, ingkang sampun paring pambiyantu panaliti nindakakêm *pengamatan langsung naskah Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwâ*;
8. Tiyang sêpuh kêkalih ingkang sangêt kulâ trêsnani;
9. Sêdhèrèk-sêdhèrèk kulâ mliginipun swargi Pakpuh Warni ingkang sampun paring panyêngkuyung satêmah kulâ tansah tatag têtêg satêmah tutug tumrap panyêrat saénggâ *karya ilmiah* mênikâ sagêd mawujud;
10. Mas Pupung ingkang sampun paring pandongâ sâhâ panjurung anggèn kulâ nyêrat *skripsi* mênikâ;

11. Kâncâ-kâncâ *kos* ingkang sampun sukâ panjurung anggèn kulâ nyêrat *skripsi* mênikâ;
12. Kâncâ-kâncâ Kêlas A/2010 (JAKA) ingkang sampun sukâ panjurung anggèn kulâ nyêrat *skripsi* mênikâ;
13. Kâncâ-kâncâ PBD sârtâ sadâyâ *pihak* ingkang botên sagêd kulâ sêbutakên sadâyâ ingkang sampun paring pambiyantu, pandongâ sâhâ panjurung dhatêng panyêrat saénggâ *skripsi* mênikâ sagêd mawujud.

Têmtu kémawon *skripsi* mênikâ dèrèng sagêd kawastanân saé, jangkêp, mênâpâ déné sampurnâ. Pramila saking mênikâ, sadâyâ pangandikan mênâpâ déné panyaruwé ingkang tumuju murih langkung saé, jangkêp, saha sampurnaning *skripsi* mênikâ, tansah katampi kanthi bingahing manah sâhâ atur agunging panuwun.

Wasânâ, kanthi raos andhap asor panyêrat kamipurun ndamêl *karya ilmiah* mênikâ sinaosâ dèrèng sampurnâ. Ananging, panyêrat saèstu angajêng-ajêng mugi-mugi *skripsi* mênikâ sagêd murakabi, Aamiin.

Yogyakarta, 15 April 2014

Panyêrat,

Ayustin

PRATÉLAN ISI

	kacă
IRAH-IRAHAN	i
PASARAJUKAN	ii
PANGÊSAHAN	iii
WÊDHARAN	iv
SÊSANTI	v
PISUNGSUNG	vi
PRĀWACĀNĀ	vii
PRATÉLAN ISI	ix
PRATÉLAN TABEL	xii
PRATÉLAN LAMPIRAN	xiii
PANDOM EJAAN	xiv
SARINING PANALITÈN	xv
BAB I PURWĀKĀ	1
A. Dhasaring Panalitèn	1
B. Undêraning Prakawis	8
C. Watêsaning Prakawis	9
D. Wosing Panalitèn.....	9
E. Ancasing Panalitèn	10
F. Paédahing Panalitèn	10
G. Pangêrtosan Têmbung-têmbung ing Irah-irahan	12
BAB II GÊGARAN <i>TEORI</i>	13
A. <i>Teori</i> ingkang jumbuh	13
B. <i>Filologi</i>	13
1. Pangêrtosan <i>Filologi</i>	13
2. <i>Objek Filologi</i>	14
a. Pangêrtosan <i>Naskah</i>	14
b. Pangêrtosan <i>Teks</i>	15
3. <i>Aliran Filologi</i>	17
4. Ancasing Panalitèn <i>Filologi</i>	18

5. Lampahing Panalitèn <i>Filologi</i>	19
a. <i>Inventarisasi Naskah</i>	19
b. <i>Deskripsi Naskah</i>	21
c. <i>Transliterasi</i>	23
d. <i>Suntingan Teks</i>	26
1. <i>Metode Suntingan Teks</i>	26
2. <i>Aparat Kritik</i>	27
e. <i>Terjemahan</i>	28
f. <i>Analisis Isi</i>	29
C. <i>Penalaran Panalitèn</i>	30
D. <i>Panalitèn ingkang Jumbuh</i>	31
BAB III CÂRÂ PANALITÈN	33
A. <i>Jinising Panalitèn</i>	33
B. <i>Sumber Data Panalitèn</i>	34
C. <i>Teknik Ngêmpalakên Data</i>	34
D. <i>Instrumen Panalitèn</i>	38
E. <i>Teknik Analisis Data</i>	43
F. <i>Keabsahan Data</i>	43
1. <i>Validitas</i>	43
2. <i>Reliabilitas Data</i>	44
BAB IV ASILING PANALITÈN SÂHÂ PANGRÊMBAGIPUN	45
A. <i>Inventarisasi Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ</i>	45
B. <i>Deskripsi Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ</i>	46
C. <i>Transliterasi sâhâ Suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ</i>	55
a. <i>Pandom Transliterasi Naskah</i>	55
1. <i>Wujuding Aksârâ Jâwâ sâhâ Pasanganipun</i>	55
2. <i>Aksârâ Murdâ</i>	57
3. <i>Aksârâ Swârâ</i>	58
4. <i>Sandhangan</i>	59
a) <i>Sandhangan Swârâ</i>	60
b) <i>Sandhangan Panyigêging Wandâ</i>	61

c) Sandhangan Wyanjånå	62
5. <i>Ejaan</i>	63
a) Aksårå Swårå	63
b) Aksårå <i>Konsonan</i>	65
c) Panyêrating Têmbung Rangkêp	66
1. Têmbung Dwilinggå	66
2. Têmbung Dwipurwå	66
d) Tåndhå Pamaos	67
1) Tåndhå Pådå Lingså	67
2) Tåndhå Pådå Lungsi	68
3) Tåndhå Pådå Pangkat	68
4) Tåndhå [ ]	69
5) Pådå Agêng	69
b. Asiling <i>Transliterasi</i> sårå <i>Suntingan</i>	
<i>Teks Sêrat Ngèlmu Dâyprabåwå</i>	69
c. <i>Aparat Kritik</i>	90
D. <i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyprabåwå</i>	94
E. Pangrêmbaging Isinipun <i>Teks Sêrat Ngèlmu Dâyprabåwå</i>	125
BAB V PANUTUP	146
A. Dudutan	146
B. <i>Implikasi</i>	149
C. Pamrayogi	149
KAPUSTAKAN	150
A. <i>Manuskrip</i>	150
B. <i>Pustaka saking buku</i>	150
C. <i>Pustaka saking Internet</i>	152
LAMPIRAN	154
A. <i>Teks Sêrat Astå utawi Carik Sêrat Ngèlmu Dâyprabåwå</i>	
<i>Kasimpên ing Perpustakaan Museum Sonobudoyo, Yogyakarta</i>	155
B. <i>Tuladhanipun patrapan pangunjaling napas</i>	180

PRATÉLAN TABEL

	Kaca
Tabel 1 : <i>Deskripsi Panalitèn ingkang Jumbuh</i>	32
Tabel 2 : <i>Kartu Data Deskripsi Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	38
Tabel 3 : <i>Kartu Data Aparat Kritik Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	42
Tabel 4 : <i>Asiling Deskripsi Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	46
Tabel 5 : <i>Wujuding Aksarâ Jâwâ sâhâ Pasanganipun wontên Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	55
Tabel 6 : <i>Asiling Transliterasi sâhâ Suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	70
Tabel 7 : <i>Aparat Kritik Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	90
Tabel 8 : <i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	93

PRATÉLAN LAMPIRAN

Kaca

Lampiran 1 : <i>Teks Sêratan Asta utawi Carik Sêrat Ngèlmu Dâya-prabawa</i>	
PBC 194 Kasimpên ing Museum Sonobudoyo, Yogyakarta ...	155
Lampiran 2 : Tuladhâ patrapan pangunjal napas	180

PANDOM EJAAN

Pandom *ejaan* ingkang dipunginakakên wontên ing *karya ilmiah* mênika wontên kalih, inggih mênika pandom *ejaan* kanggé bâsa Indonésia sâha pandom *ejaan* kanggé bâsa Jawi. Pandom *ejaan* bâsa Indonesia sadayanipun ngginakakên *Ejaan Bahasa Indonesia yang Disempurnakan (EYD)*. Wondéné pandom *ejaan* bâsa Jawi sakêdhik radi nyêbal saking *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* (Anggota IKAPI, 2006), inggih mênika tandhâ ê kanggé nyêrat *fonem* / ə / ugêlipun ê kados ing têmbung **mêndhêm** “memendam”; tandhâ é kanggé nyêrat *fonem* / e / ungêlipun é kados ing têmbung **réné** ‘kemari’; sâha tandhâ è kanggé nyêrat *fonem* / æ / ungêlipun è kados ing têmbung **èmbèr** ‘ember’. Sasanèsipun mênika tandhâ â kanggé nyêrat *fonem* / ɔ / ungêlipun â kados ing têmbung bâsa ‘bahasa’.

Tandhâ sambung (-) (Anggota IKAPI, 2006: 29), kaginakakên kanggé nyêrat têmbung andhahan, inggih kanggé milahakên antawisipun têmbung abâsa Indonesia ingkang kawuwuhan atêr-atêr **dipun-** sâha panambang **-akên**. Tuladhanipun, inggih mênika **dipun-sunting** sâha **dipun-terjemah-akên**.

Irah-irahan *naskah* sâha pêthikan-pêthikan abâsa Jawi ngginakakên *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin yang Disempurnakan* kanggé nggampilakên panyêratipun. Ananging, kanggé aksârâ e ngginakakên tandhâ ê kanggé nyêrat *fonem* / ə /, tandhâ é kanggé nyêrat *fonem* / e /, ugi ngginakakên tandhâ è kanggé nyêrat *fonem* / æ /, sâha aksârâ a (lêgênâ) ngginakakên tandhâ â kanggé nyêrat *fonem* / ɔ /.

Sadâyâ irah-irahaning buku ingkang kasêrat mawi aksârâ Latin ingkang ngginakakên *ejaan* sadèrèngipun *EYD*, têtêp kasêrat mênâpâ wontênipun murih têtêp kajagi aslinipun, ugi supados botên nuwuhakên salah tapsir. Kanggé irah-irahaning buku utawi *naskah* sêratan aksârâ Jâwâ kajumbuhakên kaliyan *EYD*.

KAJIAN FILOLOGI WONTÊN SÊRAT NGÈLMU DÂYÁPRABĀWĀ

Dening: Ayustin
NIM 10205241029

SARINING PANALITÈN

Ancasing panalitèn mênika kanggé: 1) ndamêl *inventarisasi teks Sêrat Ngèlmu Dâypabâwâ*, 2) ngandharakên *deskripsi naskah Sêrat Ngèlmu Dâypabâwâ*, 3) ndamêl *transliterasi* utawi alih aksarâ sâhâ *suntingan teks Sêrat Ngèlmu Dâypabâwâ*, 4) ndamêl *terjemahan* utawi alih bâsâ *teks Sêrat Ngèlmu Dâypabâwâ*, sarta 5) ngandharakên *analisis* isining *Sêrat Ngèlmu Dâypabâwâ*.

Panalitèn mênika ngginakakên *metode panalitèn deskriptif* sâhâ *metode panalitèn filologi*. *Metode panalitèn deskriptif* dipunginakakên kanggé nggambarakên *naskah Sêrat Ngèlmu Dâypabâwâ* kanthi *objektif*. *Metode panalitèn filologi* dipunginakakên kanggé nggarap *naskah Sêrat Ngèlmu Dâypabâwâ* ingkang kasêrat mawi aksarâ Jâwâ. *Sumber data* panalitèn mênika, *naskah Sêrat Ngèlmu Dâypabâwâ koleksi* Museum Sonobudoyo, Yogyakarta. *Teknik ngêmpalakên data* ing panalitèn mênika ngginakakên lampah panalitèn *filologi*, inggih mênika *inventarisasi naskah*, kawontênan (*deskripsi*) *naskah*, *transliterasi*, *suntingan*, *terjemahan teks* sâhâ *analisis* isining *teks*. *Analisis data* ngginakakên *teknik analisis deskriptif*. *Validitas* ingkang dipunginakakên, inggih mênika *validitas semantik*. *Reliabilitas* ingkang dipunginakakên, inggih mênika *reliabilitas intrarater* sâhâ *interrater*.

Asiling panalitèn mênika ngandharakên ênêm bab. Sapisan, kapanggihakên satunggal *eksemplar naskah Sêrat Ngèlmu Dâypabâwâ*, ingkang kasimpên ing Museum Sonobudoyo Yogyakarta. Kaping kalih, kawontênan (*deskripsi*) *naskah Sêrat Ngèlmu Dâypabâwâ* taksih saé, sâhâ sêratanipun taksih sagêd kawaos. Kaping tigâ, *transliterasi naskah Sêrat Ngèlmu Dâypabâwâ* dipungarap kanthi ngêwahi sêratan aksarâ Jâwâ dhatêng aksarâ Latin adhêdhasar *ejaan* ingkang limrah. Sakawan, *suntingan teks* ngginakakên *metode suntingan standar*, wondéné sadâyâ éwah-éwahan ing *suntingan teks* kaandharakên ing *aparatur kritik*. Gangsal, *terjemahan teks* dipungarap kanthi ngginakakên *metode terjemahan harfiah*, *terjemahan isi*, sâhâ *terjemahan bebas*. Sadâyâ *metode terjemahan* kasêbut dipungarap kanthi *kontekstual*. Ênêm, isining *teks Sêrat Ngèlmu Dâypabâwâ* ingkang gayut kaliyan bab wiwit wêwarah, bab kalakuan, sâhâ bab dhukun sajatos dipungarap kajumbuhakên kaliyan bab piwulang. Wondéné bab âlâ béciking hâwâ, papan panggénan, bab panggladhining patrapan, bab pangunjaling napas, bab dhaharan, sâhâ bab nambani lelâra dipungarap kajumbuhakên kaliyan ngèlmu kasarasan.

BAB I

PURWAKA

A. Dhasaring Panalitèn

Masyarakat Jawi gadhah mapintên-pintên kabudayan ingkang adiluhung. Warisan kabudayan mênika awujud kabudayan ingkang botên sinêrat sâha kabudayan ingkang sinêrat. Têtilaran kabudayan ingkang botên sinêrat mênika tuladhanipun kados ta pêtilasan-pêtilasan, candhi-candhi, prasasti-prasasti, lan sanès-sanèsipun, déné tetilaran kabudayan ingkang sinêrat mênika awujud *naskah*.

Naskah utawi *handschrift* utawi *manuscript* mênika taksih awujud sêratan astâ ingkang ngêwrat asiling budâya bangsa jaman kinâ. Wondéné miturut *sejarah*-ipun *naskah* Jawi inggih mênika *naskah* ingkang dipunsêrat mawi bâsa Jawi inggih mênika bâsa Jawi Kinâ, Jawi *Pertengahan*, sâha Jawi gagrak énggal (Mulyani, 2009: 1).

Naskah sagêd kapérang adhêdhasar isining andharanipun. Isi andharaning *naskah* sagêd kawawas saking jinis sâha dhapukanipun. Miturut Behrend (1990: X) *naskah* adhêdhasar jinisipun kapérang dados 14, inggih mênika (1) *sejarah*, (2) sârâsilah, (3) *hukum*, (4) bab ringgit, (5) sastra, (6) sastra ringgit, (7) piwulang, (8) Islam, (9) primbon, (10) bâsa, (11) *musik*, (12) *tari-tarian*, (13) *adat istiadat* sâha (14) *lain-lain*. Wondéné *naskah* adhêdhasar dhapukanipun wontên tiga, inggih mênika gancaran, sêkar, sâha pawicantênan utawi *drama*.

Manawi badhé ngrêmbag *naskah* mênika sajatosipun botên sagêd kapisahakên saking *teks*. Baroroh-Baried (1985: 4) ngandharakên bilih *naskah* mênika wontên barangipun ingkang awujud buku. Wondéné *teks* mênika

rêroncèning têtêmbungan ingkang mujudakên waosan kanthi isi tartamtu utawi andharan ingkang kawrat ing salêbêting *naskah* (Mulyani, 2009: 2). *Teks* ugi dipuntêgêsi minangka andharan ingkang nambahi sêsêrêpan ngéngingi kabudayan satunggaling bangsa wontên ing jaman rumiyin, ingkang dipunsamptakakên kanthi lisan utawi sêratan.

Teks mênika kasusun saking kalih pérangan. Miturut Mulyani (2009: 3) lumantar bukunipun ingkang irah-irahanipun *Teori Pengkajian Filologi* ngandharakên bilih *teks* kasusun saking kalih pérangan inggih mênika isi kaliyan *bentuk* (*content and form*). Isi *teks* inggih mênika pamanggih-pamanggih, *pesan* utawi *amanat* ingkang badhé dipunandharakên panganggit dhatêng pamaos.

Wondéné *bentuk teks* inggih mênika isining andharan ingkang wontên ing salêbêting *teks* utawi *lahiriyah*-ipun. Ingkang dipunkajêngakên *lahiriyah* inggih mênika andharan ingkang katingal saking swantên ingkang kapingrêng, utawi saking waosanipun ingkang sagêd dipunwaos sâha dipunsinaoni miturut mapintên-pintên *pendekatan*. Anggènipun nyinau andharan mênika sagêd saking *aspek* ingkang magêpokan kaliyan ngèlmu basa, kasusastran, sâha kabudayan.

Sasanèsipun pangêrtosan *teks* ing nginggil, miturut Baroroh-Baried (1985: 56) *teks* inggih mênika prakawis ingkang kawrat utawi *muatan* ing *naskah*. *Teks* mênika sipatipun *abstrak*, namung sagêd kaangên-angên kémawon.

Kados sampun ingkang kaandharakên ing inggil bilih *naskah* mênika minangka gambaraning gêsang padintênan tiyang ing jaman rumiyin. Sajatosipun *naskah-naskah* mênika ngêwrat andharan ingkang mumpangati ingkang asipat umum. Têgèsipun, andharan *naskah* sagêd awujud ngèlmi, sêsêrêpan ngéngingi

gêsang padintênan sagêd dipunsinaoni sâhâ dipuncakakên déning sintên kémawon.

Naskah-naskah mênikâ dipunsêrat kanthi ancas supados sagêd migunani tumrapping tiyang kathah. Kathah-kathahipun *naskah* mênikâ kasêrat déning tiyang Jawi sâhâ mawi aksârâ Jawa ingkang sagêd awujud aksârâ Jawa Kina, Jawa-Bali, Jawa-Baru, Arab Pégon utawi Arab Gondhil. Ananging, prakawis-prakawis ingkang karêmbag salêbêting *naskah* mênikâ adhêdhasar *pengalaman* gêsang padintênan masarakat ing jaman kinâ.

Naskah Jawi mênikâ têtilaran kabudayan ingkang kathah-kathahipun taksih awujud sêratan ingkang sinêrat mawi aksârâ Jâwâ. Ananging, sapérangan sêrat mênikâ sampun dipunalih-aksarakakên mawi aksârâ *Latin*. *Naskah* Jawi ingkang mapintên-pintên kathahipun mênikâ sapérangan agêng sampun kakêmpalakên sâhâ dipunsimpên wontên ing *perpustakaan* sâhâ *museum-museum* nagârâ utawi bêbadan *swasta*. Sinaosâ makatên, taksih wontên *naskah* tartamtu ingkang dipunsimpên déning pribadi ingkang taksih sumêbar wontên ing masarakat.

Dumugi wêkdal samênikâ, panalitèn *naskah* ingkang kathah sampun katindakakên inggih mênikâ panalitèn tumrapping *naskah-naskah* ingkang kasimpên wontên ing *perpustakaan* sâhâ *museum-museum*. Awit wontên ing papan mênikâ *naskah* langkung gampil dipunpadosi sâhâ langkung tinarbukâ manawi dipuntliti tinimbang *naskah* ingkang dipunsimpên déning pribadi.

Naskah-naskah simpênan pribadi mênikâ sagêd sumêbar wontên ing pundi kémawon gumantung papanipun tiyang ingkang ngastâ utawi nyimpên *naskah*.

Sagêd ugi wontên ing papan ingkang botên sagêd kagayuh déning panaliti. Kawontênan kados makatên ingkang dados satunggaling pêpalang manawi badhé nindakakên panalitèn *filologi*.

Sasanèsipun pêpalang ingkang gayut kaliyan papan panggènan *naskah*, salah satunggaling prakawis sanès ingkang dados pêpalang nalika badhé nindakakên panalitèn *filologi*, inggih menika kanthi jalaran *naskah* mênikå risak. Salah satunggaling jalaran risakipun *naskah*, inggih mênikå amargi umuripun ingkang sampun sêpuh. Pramila saking mênikå, supados sampun ngantos kadadosan *naskah* risak satêmah têtilaran kabudayan Jawi ingkang awujud *naskah-naskah* têtêp sagêd dipunlêstantunakên mênikå kêdah dipunwontênakên *penyelamatan*. *Penyelamatan naskah* sagêd katindakakên kanthi panalitèn ngéngingi *naskah-naskah* mênikå.

Salah satunggaling cak-cakan ngèlmi ingkang sagêd kaginakakên kanggé nliti *naskah*, inggih mênikå kanthi cârå *filologi*. Panalitèn *filologi* mênikå minangkå satunggaling panalitèn ingkang ngandharakên *naskah-naskah* kanthi cârå-cârå panalitèn tartamtu. Cârå panalitèn ingkang dipuntindakakên inggih mênikå: 1) *inventarisasi naskah*, 2) damêl *deskripsi naskah*, 3) *tranliterasi teks*, 4) *suntingan teks*, 5) *terjemahan*, sarta 6) *pemaknaan andharanipun teks*. Lumantar panalitèn mênikå, lampah kanggé nglêstantunakên *naskah* mênikå sagêd katindakakên.

Naskah ingkang dipunginakakên minangkå *sumber data* panalitèn mênikå inggih mênikå *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwå* ingkang dipunsimpên wontên ing Perpustakaan Museum Sonobudoyo, Yogyakarta kanthi *nomer* PBC 194. *Naskah*

mênika kalêbêt *naskah* carik. Panyêrating *naskah* sampun dipunambali déning Panti Budâya. Awit *naskah* “aslinipun” taksih awujud “*rough draft*” (corêtan) ingkang dipunsêrat déning R.Ng Pujaharja.

Adhêdhasar katrangan wontên *katalog*, ngandharakên bilih irah-irahan umum *naskah* mênika *Sêrat Ngèlmi Dâyaâprabâwâ* ngêwrat kalih *teks* ingkang irah-irahanipun *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* kaliyan *Bausastrâ*. Ananging, wontên *naskah*-ipun botên kapanggihakên katrangan ngéngingi irah-irahan *Sêrat Ngèlmi Dâyaâprabâwâ*. Salajêngipun, wontên ing panalitèn mênika ingkang kaginakakên irah-irahan *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*.

Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ mênika salah satunggaling *naskah* ingkang kaéwokakên wontên jinising piwulang kanthi dhapukan gancaran utawi *prosa*. *Sêrat* mênika ngêwrat kalih *teks* kanthi irah-irahan (1) *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* kaliyan (2) *Bausastrâ*. *Teks* kanthi irah-irahan *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* mênika kasêrat saking ngajeng mawingking, wontên ing pérangan dlancang sisih têngên utawi *rekto*. Kosok wangsulipun, *teks Bausastrâ* mênika kasêrat saking wingking mangajêng, dipunwalik panyêratipun saking dlancang sisih ngandhap wontên ing pérangan dlancang sisih kiwâ utawi *verso*. Tuladhanipun sagêd dipunpriksani ing pérangan *lampiran* kâcâ 171-179.

Ananging, kados ingkang sampun kaandharakên wontên pérangan nginggil bilih *sumber data* panalitèn mênika, inggih mênika *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*. Salajêngipun, panggaraping panalitèn mênika botên dipuncakakên dhatêng *teks Bausastrâ*, supados panalitèn mênika sagêd *fokus* panggaraping *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* kémawon. Pamilihing *sumber data* panalitèn mênika

jumbuh kaliyan ancasing panalitèn, inggih mênikå naliti *naskah* kanthi lampahing panalitèn *filologi* sâhå ngandharakên isining *naskah*.

Gayut kaliyan irah-irahanipun *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå*, sagêd dipuntêgêsi sabên têmbungipun. Sêrat mênikå têgêsipun ‘layang’ (Poerwadarminta, 1939: 559). Ngèlmu mênikå atêgês ‘kawruh utawi sêsêrêpan mungguh ing satunggaling ‘bab’, ‘kawruh kasampurnan (kawicaksanan)’ (Poerwadarminta, 1939: 383). Wondéné miturut Greetz (lumantar Magnis-Suseno, 1988: 200) sasanèsipun atêgês ‘sêsêrêpan *mistik*’, sâhå ‘*pengetahuan*’, têgêsipun ngèlmu inggih mênikå ‘kadigdayan’.

Wondéné Dâyaåprabåwå kadhapuk saking kalih têmbung, inggih mênikå têmbung “dâya” kaliyan têmbung “prabåwå”. “Dâya” atêgês ‘kamênangan, kuwaos, kasêktèn utawi kadigdayan’ (Poerwadarminta, 1939: 78), déné “prabåwå” têgêsipun ‘kaluhuran’ (Poerwadarminta, 1939: 509). Adhêdhasar katrangan saking *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara: Museum Sonobudoyo Yogyakarta. Jilid I*, sêrat mênikå ngêwrat ngèlmi kadibyan, kasantosan sartå pitêdah-pitêdah kanggé gladhèn sâhå mumpangatipun.

Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå mênikå dèrèng naté dipuntliti. Katrangan mênikå kasêrat adhêdhasar *studi katalog* sâhå *studi lapangan*. *Studi katalog* ingkang dipunginakakên sâhå *studi lapangan* ingkang katindakakên wontên ing Perpustakaan Museum Sonobudoyo Yogyakarta, Balai Bahasa Yogyakarta, sâhå *pengecekan internet*. *Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* mênikå wujudipun *naskah*. Pramila saking mênikå panalitènipun dipuntindakakên kanthi lampahing panalitèn *filologi*.

Sarânâ lampahing panalitèn *filologi* sagêd kaandharaken isining pitutur ingkang kawrat wontên ing *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*. Satêmah, prakawis-prakawis ingkang taksih jumbuh kaliyan gêsang padintênan tuwin wosipun sêrat mênikâ sagêd dipunginakakên sâhâ dipunsinaoni déning masarakat. Awit pitutur utawi ngèlmi ingkang sampun kalampahan déning masarakat jaman rumiyin, salah satunggalipun pitutur ingkang kawrat ing *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*, ndadosakên adiluhunging kabudayan Jawi.

Adhêdhasar andharan ing nginggil, *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* mênikâ sagêd dipundadosakên *sumber data* panalitèn. Panalitèn mênikâ kaangkah supados ngèlmi utawi pitutur ingkang dipunwrat salêbêting sêrat mênikâ sagêd dipunsinaoni, dipunmangêrtosi, dipungêthoktularakên sâhâ dipuncakakên déning masarakat.

Dhasar pamilihing pamilihing *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* dados *sumber data* panalitèn mênikâ wontên 3 prakawis. Prakawis-prakawis kasêbut kaandharakên kados ing ngandhap mênikâ.

1. *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* mênikâ kasêrat kanthi dhapukan gancaran, satêmah sagêd nggampilakên anggènipun mangêrtosi isining *naskah* tinimbang *naskah* ingkang dipunsêrat mawi dhapukan sêkar.
2. *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* mênikâ ngêwrat ngèlmi kadibyan, kasantosan, cârâ gladhèn, sâhâ mumpangatipun ingkang taksih murakabi manawi dipuncakakên wontên pagêsan masarakat jaman samênikâ. Miturut andharan ing pérangan ngajêng, piwulang wontên ing sêrat mênikâ kapérang dados 11 bab, inggih mênikâ: bab wiwit wêwarah, âlâ bêciking hâwâ, papan

panggonan, panggladhining patrapan, pangunjal napas, bab kalakuan, bab pamangan, bab pambêrating rubéda, bab panggawé tanpa gawé, bab dhukun sajati, sâhå bab nambani lelårå. Ananging, wontên ing andharaning *teks* namung wontên sangang bab kados kasêrat ing ngandhap mênikå. Wondéné urut-urutanipun kados makatên:

- 1) bab wiwit wêwarah (kåcå 5-7),
  - 2) ålå bêciking håwå (kåcå 7-8),
  - 3) papan panggonan (kåcå 8-9),
  - 4) panggladhining patrapan (kåcå 9-10),
  - 5) pangunjal napas (kåcå 10-15),
  - 6) bab kalakuan (kåcå 15),
  - 7) bab pamangan (kåcå 16-19),
  - 8) bab dhukun sajati (kåcå 19-20), sâhå
  - 9) bab nambani lelårå (20-24).
3. Saking asling *studi katalog* sâhå *studi lapangan* ugi *pengecekan internet*, *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* mênikå dèrèng naté dipungarap kanthi lampahing panalitèn *filologi*. Kanthi makatên, dèrèng dipunasilakên *suntingan teks* minangkå asiling panalitèn *filologi* ingkang *representatif* kanggé nglêstantunakên *naskah*-ipun.

B. Undêraning Prakawis

Umumipun, prakawis ingkang wontên gayutipun kaliyan panalitèn *filologi* mênikå sagêd dipunpérang dados pitu bab. Pitu péranganing panalitèn mênikå

kaandharakên kados ing ngadhap mênikâ.

1. Bab ingkang kawrat ing kabudayan Jawi.
2. *Inventarisasi naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ.*
3. *Deskripsi naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ.*
4. *Transliterasi utawi alih aksârâ teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ.*
5. *Suntingan teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ.*
6. *Terjemahan utawi alih bâsâ teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ.*
7. *Analisis isining Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ.*

C. Watêsaning Panalitèn

Adhêdhasar undêraning prakawis ingkang taksih wiyar, pramilâ prakawis wontên panalitèn mênikâ dipunwatêsi. Wondéné watêsaning prakawis kasêbut inggih menikâ katâtâ kados ing ngandhap mênikâ.

1. *Inventarisasi naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ.*
2. *Deskripsi naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ.*
3. *Transliterasi utawi alih aksârâ teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ.*
4. *Suntingan teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ.*
5. *Terjemahan utawi alih bâsâ teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ.*
6. *Analisis isining Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ.*

D. Wosing Panalitèn

Wosing panalitèn mênikå adhêdhasar andharan ing undêraning prakawis sâhå watêsaning prakawis. Adhêdhasar prakawis-prakawis sâhå watêsaning prakawis ingkang sampun kaandharakên ing nginggil, ingkang dados wosing panalitèn mênikå katâtå kados ing ngandhap mênikå.

1. Kadospundi *inventarisasi naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwå*?
2. Kadospundi *deskripsi naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwå*?
3. Kadospundi *transliterasi* utawi alih aksarå sâhå *suntingan teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwå*?
4. Kadospundi *terjemahan* utawi alih bâså *teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwå*?
5. Kadospundi *analisis* isining *Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwå*?

E. Ancasing Panalitèn

Ancasing panalitèn mênikå jumbuh kaliyan wosing panalitèn ingkang sampun kaandharakên ing inggil. Adhêdhasar andharan mênikå sagêd dipuntâtå ancasing panalitèn inggih mênikå.

1. Ngandharakên asiling *inventarisasi teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwå*.
2. Ngandharakên *deskripsi naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwå*.
3. Ndamêl *transliterasi* utawi alih aksarå sâhå *suntingan teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwå*.
4. Ndamêl *terjemahan* utawi alih bâså *teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwå*.
5. Ngandharakên *analisis* isining *Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwå*.

F. Paédahing Panalitèn

Panalitèn mênikå kaangkah mumpangati ingkang gayut kaliyan bab *teoritis* sâhå *praktis*. Wondéné mumpangat saking asiling panalitèn *Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* mênikå kaandharakên kados ing ngandhap mênikå.

1. Paédah *teoritis*

Paédah *teoritis* saking panalitèn mênikå, inggih mênikå: a) minångkå *alternatif* sêsêrêpan sâhå *informasi* ingkang gayut kaliyan garapan *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* kanthi ngêcakakên *teori* sâhå *metode* utawi cârå panalitèn *filologi*; b) *transliterasi*, *suntingan*, sâhå *terjemahan tèks Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* mênikå sagêd ngasilakên *teks* ingkang langkung gampil dipunmangêrtosi kanthi sêratan mawi aksårå *Latin*, satêmah sagêd dipunmumpangatakên sâhå dipunsinaoni déning pamaos ing jaman samênikå; c) asiling panalitèn mênikå sagêd ngandharakên isining *Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå*, satêmah ngèlminipun sagêd dipuncakakên déning masarakat salêbêting gêsang padintênan.

2. Paédah *Praktis*

- a) *Data-data* asiling panalitèn kaangkah sagêd nggampilakên pamaos ingkang badhé nliti *Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* kanthi ngêcakakên ngèlmi sanèsipun ingkang gayut kaliyan bab bâså, sastrå, sâhå budâyå.
- b) Asiling *suntingan teks Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* kaangkah sagêd nggampilakên anggènipun maos *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå*.

- c) Asiling ngéwahi bâsâning *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaârabâwâ* kaangkah sagêd nggampilakên pamaos ingkang botên paham bab bâsâ Jawi satêmah sagêd mangêrtosi isining sêrat mênikâ.
- d) Asiling *deskripsi* ngéngingi isining *Sêrat Ngèlmu Dâyaârabâwâ* kaangkah sagêd nambahi sêsêrêpaning pamaos gayut kaliyan kawontênanipun *Sêrat Ngèlmu Dâyaârabâwâ*.

G. Pangêrtosanipun Têmbung-têmbung ing Irah-irahan

Kajian filologi inggih mênikâ asiling *telaah* ngèlmi ingkang kawrat ing anggitan kinâ utawi karya tulis kinâ ingkang awujud *naskah* kanthi ngginakakên garapaning panalitèn *filologi*. Garapaning panalitèn *filologi* dipuntindakakên kanthi lampahing panalitèn *filologi*, inggih mênikâ 1) *inventarisasi naskah*, 2) damêl *deskripsi naskah*, 3) *transliterasi teks*, 4) *suntingan teks*, 5) *terjemahan*, sarta 6) *analisis* andharan isinipun *teks*.

Sêrat Ngèlmu Dâyaârabâwâ inggih mênikâ salah satunggaling irah-irahan *naskah* Jawi jinis piwulang dipunsimpên wontên ing Perpustakaan Museum Sonobudoyo, Yogyakarta kanthi *nomer* PBC 194. *Sêrat Ngèlmu Dâyaârabâwâ* mênikâ anggitanipun R.Ng Pujaharja rikâlâ taun 1926, wontên ing Surâkârtâ, ngêwrat ngèlmi kadibyan, kasantosan, pitêdah-pitêdah kanggé gladhèn, sâhâ mumpangatipun.

BAB II

GÊGARAN *TEORI*

A. *Teori ingkang Jumbuh*

Teori dipunbêtahakên kanggé nindakakên satunggaling panalitèn, inggih mênikå kanggé dhasar lampahing panalitèn ingkang badhé katindakakên. *Teori* ingkang gayut, ingkang dipunbêtahakên wontên ing panalitèn mênikå, inggih mênikå *teori* bab lampahing panalitèn *filologi*. *Teori* sanès ingkang dipunginakakên inggih mênikå *teori* kanggé naliti isining *teks* piwulang. Piwulang wontên panalitèn mênikå gayut kaliyan piwulang lampahing gêsang, mliginipun ingkang magêpokan kaliyan caranipun anggêgulang ngèlmu dâya-prabâwå.

B. *Filologi*

1. Pangêrtosan *Filologi*

Filologi asalipun saking bâså Yunani *philos* kaliyan *logos*. *Philos* atêgês ‘trêsna’ sâhå têmbung *logos* têngêsipun ‘têmbung’. Adhêdhasar katrangan mênikå, têmbung *filologi* mênikå atêgês trêsnå dhatêng têtêmbungan (Baroroh-Baried, 1985: 1).

Pangêrtosan *filologi* wontên *Kamus Istilah Filologi* (Tim Penyusun, 1977: 27), inggih mênikå ngèlmu ingkang nyinaoni bab ingkang gayut kaliyan rohani satunggaling bângså sâhå pamijênipun, utawi ingkang nyinaoni kabudayan adhêdhasar bâså sâhå bab ingkang gayut kaliyan sastranipun. Wondéné miturut Baroroh-Baried (1985: 1), *filologi* dipuntêngêsi salah satunggaling sêsêrêpan ingkang ngêwrat mapintên-pintên pangêrtosan gayut kalia bab sasta, ugi gayut

kaliyan bab ngèlmu bâsâ, kasusastran, sâhâ kabudayan.

Wondéné Mulyani (2009: 1) ngandharakên bilih *filologi* minangkâ salah satunggaling ngèlmu ingkang gayut kaliyan *studi* tumraping asiling budâya (asiling *pemikiran, perasaan, kapitadosan, adat istiadat, sâhâ nilai-nilai*) ingkang sampun wontên wiwit jaman rumiyin. Pramila, *filologi* mênikâ kaéwokakên wontên ing jinising ngèlmu *humaniora*. Adhêdhasar andharan kasêbut pangêrtosan *filologi*, inggih mênikâ ngèlmu ngéngingi bab bâsâ, kasusastran, sâhâ kabudayan satunggaling bângsâ ingkang sampun wontên wiwit jaman rumiyin.

2. *Objek Filologi*

Filologi minangkâ salah satunggaling ngèlmu têtmu kémawon wontên *objek* panalitènipun. *Objek* panalitèn *filologi* miturut (Baroroh-Baried, 1985: 54) inggih mênikâ sêratan astâ ingkang ngêwrat mapintên-pintên andharan saking pamanggih sâhâ pangraosing manungsâ minangkâ asiling budâya ing jaman rumiyin. Pamanggih ing nginggil ugi sami kaliyan pamanggihipun Mulyani ingkang kaandharakên wontê ing buku *Teori Pengkajian Filologi* (2009: 1).

Saking andharan ing nginggil, sagêd kadamêl dudutanipun bilih *objek* panalitèn *filologi* inggih mênikâ *naskah* kaliyan *teks*. Andharan ngéngingi *naskah* kaliyan *teks* kasêrat ing ngandhap *mênikâ*.

a. *Pangêrtosan Naskah*

Naskah utawi *manuskrip* utawi *handschrift* têngesipun anggitan ingkang sinêrat astâ (carik), ingkang taksih asli mênâpâ déné ingkang sampun awujud *salinan*-ipun (Darusuprta, 1984:1). Wondéné miturut Baroroh-Baried (1985: 4),

naskah menunjukkan pengertian sesuatu yang konkrit. Saking andharan mênikå sagêd kadamêl dudutanipun bilih *naskah* mênikå nêdahakên satunggaling barang, ingkang awujud *konkret*, wontên ing riki sagêd awujud buku ingkang sagêd dipuntingali sâhå dipuncêpêng.

Pangêrtosan *naskah* salajêngipun miturut Poerwadarminta (lumantar Darusuprpta, 1985: 1) bilih *naskah* mênikå anggitan ingkang sinêrat mawi astå utawi salinanipun. *Naskah* utawi *handschrift* utawi *manuscript* minangkå sêratan astå ingkang ngêwrat asiling budayå bangså jaman kinå. Gayut kaliyan prakawis mênikå, Robson (1988: 2) ngandharakên bilih *manuskirp* saking kasusastran Indonesia dipunsêrat mawi mapintên-pintên jinis bâså gumantung kaliyan asaling panganggit. Wondéné *naskah* Jawi inggih mênikå *naskah* ingkang dipunsêrat mawi bâså Jawi inggih mênikå bâså Jawi Kinå, Jawi *Pertengahan*, sâhå Jawi gagrak énggal (Mulyani, 2009: 1).

Saking andharan-andharan ngéngingi pangêrtosan *naskah* ing nginggil, sagêd kadudut têngesipun *naskah*. *Naskah* mênikå sadâyå anggitan ingkang sinêrat carik, ingkang asli menåpå déné *salinan*-ipun.

Adhêdhasar pangêrtosan *naskah* ing nginggil, ingkang dados *objek* panalitèn mênikå *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå*. *Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* ingkang dipunginakakên awujud sêratan carik. Wondéné andharan ngéngingi *teks Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* kaandharakên ing pérangan pangêrtosing *teks*.

b. Pangêrtosan Teks

Teks inggih mênikå isining *naskah* utawi *manuskrip* utawi *handschrift*. Wontên ing *Kamus Istilah Filologi* (1977: 85), *teks* inggih mênikå têtêmbung utawi ukårå ingkang dados sêratan utawi *karya tulis* utawi *naskah*.

Onions (lumantar Darusuprpta, 1984:1), ngandharakên bilih *teks* inggih menika rêroncè ning têtêmbungan minångkå *wacana* ingkang ngêwrat bab tartamtu. Wondéné miturut Baroroh-Baried (1994: 57), *teks* inggih mênikå prakawis ingkang kawrat utawi *muatan* ing *naskah*. *Teks* mênikå sipatipun *abstrak*, namung sagêd kaangên-angên kémawon. *Teks* inggih mênikå rêroncèning têtêmbungan ingkang mujudakên waosan kanthi isi tartamtu utawi andharan ingkang kawrat ing salêbêting *naskah* (Mulyani, 2009: 2). *Teks* ugi dipuntêgêsi minångkå andharan ingkang nambahi sêsêrêpan ngéngingi kabudayan satunggaling bangsa wontên ing jaman rumiyin, ingkang dipunandharakên kanthi lésan utawi sêratan.

Teks mênikå kasusun saking kalih pérangan. Miturut Mulyani (2009: 3) adhêdhasar andharan wontên *Teori Pengkajian Filologi* bilih *teks* kasusun saking kalih pérangan inggih mênikå isi kaliyan bêtuk (*content and form*). Isi *teks* inggih mênikå pamanggih-pamanggih, *pesan* utawi *amanat* ingkang badhé dipunandharakên panganggit dhatêng pamaos. Miturut saråná kanggé ngandharakên *teks* wontên warni tigå, inggih mênikå (1) awujud lésan (*teks lisan*), (2) awujud sêratan carik (*teks naskah*), sårå (3) awujud sêratan cithak (*teks cetak*). Wondéné ngèlmi ingkang kanggé nyinaoni mênåpå kémawon ingkang gayut kaliyan *teks* dipunwastani *tekstologi*.

Saking mapintên-pintên pangêrtosaning *teks* sagêd dipunpêndhêt dudutanipun bilih *teks* mênikå nêdahakên *muatan* ingkang kawrat wontên *naskah*, ingkang asipat *abstrak*. *Teks* mênikå sagêd dipunmangêrtosi sasampunipun dipunwaos. Makatên ugi isining *Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwå* sagêd dipunmangêrtosi sasampunipun dipunwaos. Isining andharan *Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwå* mênikå ngêwrat babagan *mistik* Islam ingkang gayut lampahing anggêgulang ngèlmu dâya-prabâwå.

3. *Aliran Filologi*

Filologi mênikå wontên kalih *aliran*, inggih mênikå *aliran filologi tradisional* sâhå *aliran filologi modern*. *Aliran filologi* mênikå wontên kanthi jalaran kathahipun *penyalinan berulang-ulang* têtilaran kabudayan ingkang sinêrat satêmah ngasilakên wujuding *salinan* ingkang *bermacam-macam* (*varian*) (Baroroh-Baried, 1985: 1-2). Pramila, wontên *sikap pandang* ngéngingi *variasi* salêbêting *teks-teks* ingkang kawrat wontên *naskah*, inggih mênikå *aliran filologi tradisional* sâhå *aliran filologi modern* (Mulyani, 2009: 6). Andharan ngéngingi *aliran filologi* mênikå sagêd kawaos wontên ing ngandhap mênikå.

a) *Aliran filologi tradisional* mênikå *memandang variasi sebagai bentuk korup*.

Filologi tradisional mênikå nêngênakên panalitèn mungguhing waosan ingkang rusak (Baroroh-Baried, 1985: 2). Ancasing *aliran folologi tradisional* inggih mênikå kanggé manggihakên bêtuk wiwitaning *teks* utawi bêtuk ingkang paling cêlak kaliyan aslinipun.

b) *Aliran filologi modern* mênikå *memandang variasi sebagai bentuk kreasi*.

Ancasing *filologi modern* inggih mênikå kanggé nêmtokakên maknå *kreasi* wontên ing *variasi*.

Adhêdhasar kalih *aliran filologi* ing nginggil, panalitèn mênikå ngginakakên *aliran filologi modern*. Bab mênikå kajumbuhakên kaliyan ancasing panalitèn, inggih mênikå kanggé mangêrtosi, nglêrêsakên, sâhå *menafsirkan teks Sêrat Ngèlmu Dâya-prabåwa*, kagayutakên kaliyan ngèlmi bab bâså, kasusastran, sâhå kabudayan.

4. Ancasipun *Filologi*

Panalitèn *filologi* mênikå wontên ancasipun. Miturut Baroroh-Baried (1994: 8), ancasipun *filologi* wontên kalih pérangan. Ancasing panalitèn mênikå kapérang dados ancas *umum* kaliyan ancas *khusus*.

Ancas *umum* panalitèn *filologi* wontên warni tiga, inggih mênikå; 1) mangêrtosi kadospundi kabudayan satunggaling bângså lumantar têtilaran kabudayan ingkang kasêrat (*naskah*), 2) ngandharakên *fungsi* utawi mumpangatipun *teks* tumraping masarakat panampinipun utawi pamaosipun, ing jaman rumiyin sâhå ing jaman samênikå, sâhå 3) mahyakakên *nilai-nilai* budâyå jaman rumiyin minångkå *alternatif* kanggé ngembangakên kabudayan.

Wondéné ancas *khusus* panalitèn *filologi* wontên sakawan inggih mênikå; 1) mahyakakên *bentuk* wiwitaning *teks* ingkang kasimpên salêbêting têtilaran kabudayan ingkang sinêrat, utawi *menyunting teks* ingkang dipunraos paling cêlak kaliyan aslinipun, 2) ngandharakên sêjarah dadosipun *teks* sâhå sêjarah *perkembangan teks*, 3) ngandharakên *resepsi* utawi panampinipun masarakat

pamaos tumrap satunggaling *teks* ing satunggaling wêkdal panampinipun, 4) mahyakakên *teks* supados saged dipunwaos déning masarakat samênikå, inggih mênikå ingkang awujud *suntingan*.

Adhêdhasar andharan ancasipun *filologi* ing nginggil, ancasipun panalitèn *filologi* tumrap *Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå*, inggih mênikå mahyakakên isining *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* kanthi damêl *suntingan teks sâhå terjemahan teks*. Salajêngipun, isining *teks* badhê ka-*analisis* kanggé mangêrtosi piwulang ingkang gayut kaliyan bab kasarasan ingkang kawrat ing salêbêting *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå*.

5. Lampahing Panalitèn *Filologi*

Panalitèn *filologi* mênikå dipuntindakakên miturut lampahing panalitèn. Wondéné lampahing panalitèn *filologi*, inggih mênikå a) *inventarisasi naskah*, b) *deskripsi naskah*, c) *transliterasi* utawi alih aksårå, d) *suntingan teks*, e) *terjemahan* utawi alih bâså, sâhå f) *analisis isi*. Andharan ngéngingi lampahing panalitèn *filologi* kasêbut dipunwahyakakên kados ing ngandhap mênikå.

a. *Inventarisasi Naskah*

Inventarisasi naskah, inggih mênikå lampah sapisanan ingkang dipuntindakakên déning panaliti sasampunipun nêmtokakên *naskah* ingkang badhé dipuntliti. *Inventarisasi naskah* dipuntindakakên kanthi pangangkah kanggé mangêrtosi gunggungipun *naskah* sâhå papan wontênipun *naskah* ingkang dados *sumber* panalitèn. *Inventarisasi naskah* inggih mênikå nyêrat sedâyå *naskah* kanthi irah-irahan ingkang sami ingkang kapanggihakên.

Inventarisasi naskah mênikå saged kalampahan mawi metode studi pustaka sâhå studi lapangan. Metode studi pustaka inggih mênikå madosi naskah mawi cârâ studi katalog, déné studi lapangan inggih mênikå dipuntindakakên mawi cârâ pengamatan langsung wontên ing museum, perpustakaan, utawi instansi ingkang nyimpên naskah, mliginipun naskah ingkang dipunsimpên dados koleksi piyambak (Djamaris, 2002: 10). Ananging, mliginipun panalitèn filologi studi lapangan-ipun katindakakên kanthi pengamatan langsung.

Studi katalog sâhå pengamatan langsung ingkang dipuntindakakên wontên ing perpustakaan-perpustakaan nagari utawi bêbadan swasta ingkang dados papan panyimpêning naskah. Kanthi nindakakên studi katalog, satunggaling panaliti mênikå sampun siap kanggé nindakakên langkah panalitèn filologi salajêngipun (Mulyani, 2009: 26).

Inventarisasi naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabâwå dipunlampahi kanthi cârâ studi katalog sâhå pengamatan langsung. Studi katalog katindakakên kanthi maos katalog-katalog ing ngandhap mênikå;

1. *Descriptive Catalogue of the Javanese Manuscripts and Printed Books in the Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta* (Girardet, 1983).
2. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara. Jilid I* (Behrend, 1990).
3. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Fakultas Sastra UI Jilid 3-A* (Behrend, 1997).
4. *Katalog Naskah-naskah Perpustakaan Pura Pakualaman* (Saktimulya, 2005).
5. *Katalog Naskah Kuna dan Buku Lama Koleksi Perpustakaan Balai Pelestarian Sejarah dan Nilai Tradisional Yogyakarta* (Sunjata, tt).

6. *Kalalog Manuskrip Perpustakaan Balai Bahasa Yogyakarta.*

Wondéné, *pengamatan* langsung *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabâwâ* ugi dipuntindakakên wontên ing sapérangan *perpustakaan pernaskahan*. *Perpustakaan-perpustakaan* kasêbut inggih mênikå Perpustakaan Balai Bahasa, Yogyakarta kaliyan Perpustakaan Sonobudoyo, Yogyakarta.

b. Deskripsi Naskah

Deskripsi naskah, inggih mênikå andharan kanggé nggambarakên utawi njlènrèhakên kawontênaning *naskah* kajumbuhakên kaliyan kawontênan mênåpå wontênipun (Mulyani, 2011: 6). *Deskripsi naskah* wontên panalitèn *filologi* mênikå dipuntindakakên kanthi pangangkah nambahi *informasi* utawi sêsêrêpan ngéngingi kawonênan *fisik naskah* ingkang dipungarap.

Miturut Mulyani (2009: 30-31) *deskripsi naskah* mênikå ngêwrat prakawis-prakawis ingkang wigatos ingkang gêgayutan kaliyan *naskah* ingkang dipuntliti. Prakawis-prakawis ingkang wigatos kasêbut, inggih mênikå;

- 1) panyimpêning *naskah*: *koleksi*-nipun sintên, papan panyimpêning *naskah* wontên pundi, sâhå nomêr *kodeks*-ipun;
- 2) irah-irahaning *naskah*: kadospundi nalikå dipunpanggihakên, adhêdhasar katrangan wontên *teks* ingkang kasêrat déning panganggit sapisanan, utawi adhêdhasar katrangan saking sasanèsipun panganggit sapisanan.
- 3) *pengantar* (*manggala* utawi *doksologi*): inggih mênikå andharan ingkang kasêrat sadèrèngipun sêrataning *teks*, ingkang awujud wêkdal milå bikanipun panyêrating *naskah*, papan panyêrating *naskah*, ancasing panyêrating *naskah*, *nama diri* panganggit, pangajabipun panganggit, pêpujan dhumatêng Gusti

Pangéran, pujian dhumatêng panguwaos ingkang paring préntah utawi dhateng nabi-nabi;

- 4) panutup (*kolofon*): inggih mênika andharan ingkang kasêrat ing pérangan sasampunipun sêrataning *teks*, papan panyêrating *naskah*, *nama diri* panganggit, prakawis ingkang njalari panyêrating *naskah*, ancasing *panyeratan*, pangajabipun panganggit;
- 5) ukuraning *naskah*: ukuran wiyar sâhâ panjangipun *naskah* pintên, kandêling *naskah*, jinising bahan panyêrating *naskah* (dlancang, lontar), *tanda air*;
- 6) ukuraning *teks*: ukuran wiyar sâhâ panjangipun *teks* pintên, gunggunging kâcâ *teks*, kâcâ ingkang kothong;
- 7) isining *naskah*: jangkep utawi kirang, kapunggêl utawi awujud *fragmen*, mawi rêrênggan gambar utawi botên, gancaran utawi *prosa*, mâcâpat utawi sêkar (*puisi*), *drama* (pawicantênan), utawi *kombinasi*. Manawi gancaran pinten râtâ- râtâ gunggungipun larik sabên kâcâ, manawi mâcâpat utawi sêkar (*puisi*) pintên gunggungipun pupuh, mênâpâ nâma tênggangipun, pintên gunggungipun pâdâ sabên pupuh;
- 8) jinising *naskah*: kalêbêt jinising *naskah* mênâpâ, kadospundi titikanipun;
- 9) sêratan:
  - a) jinisipun aksâra: Jâwâ/Arab Pégon/Latin;
  - b) wujudipun aksâra: mbâtâ sarimbag/ngêtumbar/mucuk êri/*kombinasi*;
  - c) ukuranipun aksâra: agêng/cêkapan/alit;
  - d) sikapipun aksâra: jêjêg/miring;
  - e) *goresan*-ipun aksâra: kandêl/tipis;

- f) rupinipun mangsi: cêmêng/coklat/biru/abrit;
  - g) dipunsêrat wontên dlancang kiwâ (*verso*) utawi têngên (*rekto*);
  - h) sêratanipun gampil kawaos mênâpâ botên;
  - i) kasêrat déning tiyang ingkang sampun kulinâ nyêrat mênâpâ tiyang ingkang awis nyêrat.
- 10) bâsâ: ngginakakên *ragam* bâsâ mênâpâ, bâsâ Jawi *ragam* krâmâ, ngoko, mênâpâ campuran. Kadospundi mênggah bâsâ ingkang dipunginakakên, baku, ênggèn-ênggènan, mênâpâ campuran, wontên pangaribawaning bâsâ sanès mênâpâ botên;
- 11) sêratan déning tiyang sanès:
 Wontên salêbêting *teks*: kâcâ pintên, wontên pundi, kadospundi;
 Wontên sajawinipun *teks* wontên sisih pinggir: kâcâ pintên, wontên pundi kadospundi;
- 12) sêratan wontên papan sanès: dipunandharaken wontên *daftar naskah/katalogus/artikel* ingkang pundi kémawon, kadospundi gêgayutin satunggal kaliyan sanèsipun, *kesan* ngéngingi *mutu* sabên sêratan.
- Deskripsi naskah Sêrat Ngèlmu Dâya*prabâwâ gayut kaliyan panyimpêning *naskah*, irah-irahaning *naskah*, ukuraning *naskah*, ukuraning *teks*, isining *naskah*, jinising *naskah*, sêratan, sâhâ bâsâ ingkang dipunginakakên.

c. *Transliterasi*

Transliterasi miturut Baroroh-Baried (1985: 65), inggih mênikâ alih aksârâ kanthi nggantos jinising sêratan, aksârâ mawi aksârâ saking satunggaling

abjad dhatêng *abjad* sanès. Sêrataning *teks* mawi aksârâ ingkang botên sami kaliyan aksaraning *teks*. Wondéné miturut Robson (1994: 24) *transliterasi* didefinisikan sebagai pemindahan dari satu tulisan ke tulisan yang lain. Wontên ing *Kamus Istilah Filologi* (1977: 4) ngandharakên bilih *transliterasi* inggih mênikâ penggantian huruf demi huruf dari *abjad* yang satu ke *abjad* yang lain, lepas dari pada lafal bunyi kata yang sebenarnya.

Transliterasi mênikâ wigatos sangêt kanggé mangêrtosi *teks-teks* kina ingkang dipunsêrat mawi aksârâ daérah. Aksârâ daérah ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *naskah* kathah-kathahipun inggih mênikâ aksârâ Jâwâ. Ananging, kathah-kathahipun masarakat samênikâ sampun botên têpang malih dhatêng aksârâ daérah (Baroroh-Baried, 1985: 65). Pramila, panggaraping *naskah* kanthi *transliterasi* mênikâ dipunkajêngakên sagêd nggampilakên masarakat anggènipun nyinau *naskah*.

Wontên sapérangan prakawis ingkang kêdah dipungatosakên nalikâ badhé damêl *transliterasi* (Mulyani, 2009: 21). Prakawis ingkang kêdah dipungatosakên mênikâ sagêd dipunwaos wontên andharan ngandhap mênikâ.

- 1) Sêsêrêpan ngéngingi tâtâ panyêrating aksârâ ingkang dipunginakakên wontên ing *naskah* sâhâ sipat aksârâ ingkang dipunginakakên kanggé damêl *transliterasi*.
- 2) Sipatipun aksârâ wontên *naskah* sâhâ sipat aksârâ ingkang dipunginakakên kanggé damêl *transliterasi* (wontên ing riki mliginipun tâtâ panyêrating têmbung).
- 3) *Ejaan*, inggih mênikâ kanggé ngajêgakên *variasi ejaan naskah, pengejaan*

têmbung-têmbung *pinjaman*, mliginipun wontên *teks* ingkang awujud *puisi* utawi *mâcâpat*.

- 4) *Pungtuasi*, inggih mênika tandhâ pamaos kanggé tandhâ panuturing ukarâ (*koma, titik koma, titik, titik* kalih, tandhâ pakèn, tandhâ pitakèn, sâhâ tandhâ *petik*) sartâ tandhâ *metra (tunggal)* utawi *metrum (jamak)* wontên *naskah* ingkang dhapukanipun sêkar utawi *mâcâpat*, inggih mênika watêsaning larik, watêsaning pupuh, sâhâ sêkar (Darusuprpta, 1985); (Mulyani, 2009: 21).

Wontên kalih *metode* ingkang sagêd dipuncakakên kanggé *transliterasi*. Miturut Mulyani (2009: 10-11), *metode transliterasi* mênika dipunpérang dados *metode transliterasi diplomatik* sâhâ *metode transliterasi standar*. Andharan ngéngingi kalih *metode* kasêbut sagêd kawaos ing ngandhap mênika.

- 1) *Metode transliterasi diplomatik*, inggih mênika cârâ anggènipun damêl *alih* aksarâ sêrataning *teks* ingkang kasêrat mênâpâ wontênipun kados déné sêrataning *teks*-ipun kanthi aksarâ ingkang bédâ.
- 2) *Metode transliterasi standar* utawi *baku*, inggih mênika cârâ anggènipun damêl *alih* aksarâ sêrataning *teks* ingkang kasêrat adhêdhasar utawi sampun kajumbuhakên kaliyan *ejaan* ingkang lêtês utawi kajumbuhakên kaliyan *Ejaan yang Disempurnakan (EYD)* ingkang taksih dipunanggé kanthi aksarâ ingkang bédâ.

Metode transliterasi mênika dipuncakakên gumantung pangangkah ingkang badhé dipungayuh. Pangangkah *metode transliterasi diplomatik*, inggih mênika kanggé ngrêmbakakên sêratan *naskah* kados mênâpâ wontênipun nanging wontên ing aksarâ ingkang bédâ. Wondéné pangangkah *metode transliterasi*

standar utawi *baku* inggih mênikå kanggé nggampilakên pamaosing *teks* sâhå maknani *teks*.

Metode transliterasi ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn *naskah Sêrat Ngèlmu Dâya*prabåwå mênikå, inggih mênikå *metode transliterasi standar* saking aksårå Jåwå dhatêng sêratan aksårå *Latin*. *Transliterasi* ingkang katindakakên inggih mênikå ingkang gayut kaliyan *pembetulan* (nglêrêsakên) *ejaan* ingkang botên trêp kaliyan paugêran *ejaan* ingkang gumathok. *Pembetulan* mênikå magêpokan kaliyan tâtå panyêrating aksårå *kapital*, tåndhå pamaos sâhå *ejaan* têmbung.

d. *Suntingan Teks*

1) *Metode Suntingan Teks*

Metode suntingan teks ingkang kaginakakên kanggé nggarap *naskah* mênikå wontên kalih. Miturut Baroroh-Baried (1985: 69) kalih *metode suntingan teks* mênikå, inggih mênikå *suntingan teks edisi diplomatik* sâhå *suntingan teks edisi standar*.

- a) *Suntingan teks diplomatik*, inggih mênikå *suntingan* ingkang dipuntindakakên kanthi botên ngêwahi mênåpå-mênåpå, kanthi mênåpå wontênipun. *Suntingan* mênikå dipuntindakakên kanthi pangangkah supados pamaos sagêd mangêrtosi *teks* saking *naskah sumber* tanpå dipunéwahi satunggal mênåpå.
- b) *Suntingan teks edisi standar*, inggih mênikå *suntingan* ingkang mahyakakên *naskah* kanthi nglêrêsakên kalêpatan-kalêpatan sâhå sêratan ingkang botên ajêg, sartå *ejaan*-ipun dipunjumbuhakên kaliyan pandom *ejaan* ingkang

gumathok. Sadâyå *perubahan* dipuncathêt wontên ing papan tartamtu, supados sagêd dipunpriksani sâhå dipuntandhingakên kaliyan waosaning *naskah* satêmah pamaos sagêd mangêrtosi kajêngipun *perubahan* mênikå.

Ing panalitèn mênikå, *metode suntingan teks Sêrat Ngèlmu Dâya-prabawå* ingkang dipunginakakên inggih mênikå, *suntingan teks edisi standar* supados sagêd dipunasilakên *teks* ingkang sêratanipun ajêg sâhå lêrês satêmah *teks*-ipun langkung gampil dipunmangêrtosi.

2) *Aparat kritik*

Umumipun, *kritik teks* mênikå dipunjangkêpi kaliyan wontênipun *aparat kritik* (*aparatus criticus*). Miturut Mulyani (2009: 29) *aparat kritik* (*aparatus criticus*), inggih mênikå minangka *pertanggungjawaban ilmiah* saking *kritik teks* ing salêbêting *suntingan teks* utawi ngandharakên *teks* ingkang sampun rêsik *teks*-ipun botên wontên ingkang *korup*.

Aparat kritik dipunginakakên kanggé ngandharakên titikaning sadâyå wujuding éwah-éwahan. Wujuding éwah-éwahan kasêbut, inggih mênikå nyudå aksårå utawi têmbung, sâhå nambahi aksårå utawi têmbung minangka *pertanggungjawaban ilmiah* salêbêting panalitèn *naskah*. Pramilå, bilih ing satunggaling panalitèn katindakakên éwah-éwahan, ingkang awujud nyudå, sâhå nambahi, nggantos aksårå utawi têmbung kêdah dipunsêrat ing *aparat kritik*.

Aparat kritik ing panalitèn mênikå ngginakakên tandhå-tandhå ingkang dipunginakakên kanggé éwah-éwahan aksårå utawi têmbung wontên ing *naskah*. Tandhå-tandhå ingkang dipunginakakên wontên ing *naskah* inggih mênikå

- a. { ..... } : dipunginakakên kanggé ngirangi aksârâ utawi têmbung.
- b. <..... > : dipunginakakên kanggé nggantos aksârâ utawi têmbung.
- c. (.....) : dipunginakakên kanggé nambah aksârâ utawi têmbung.
- d. Panomêran kanggé sabên *aparât kritik* ngginakakên ângkâ Arab sêratan Latin ($\cdot^1, \cdot^2, \cdot^3, \text{lsp}$).

e. *Terjemahan*

Terjemahan mênikâ prakawis piyambak wontên panalitèn *naskah* Jâwâ. Manawi boten wontên *terjemahan* paling botên wontên *sinopsis* utawi ringkêsan (cêkakaning) *teks* ingkang dipunsêrat awujud gancaran, inggih mênikâ andharan ingkang ringkês nanging sagêd ngêwrat isining andharan kanthi wêtah (Darusuprpta, 1984: 9).

Terjemahan, inggih mênikâ minangka jêjangkêping lampah panalitèn *filologi* ingkang dipuntindakakên tumraping *naskah* kinâ utawi asiling sastrâ daérah, sasanèsipun *naskah* Melayu. *Terjemahan* dipuntindakakên kanthi cârâ nggantos bâsâ satunggal dhatêng bâsâ sanès utawi nggantos têngêsing bâsâ *sumber* dhatêng bâsâ *sasaran* (Mulyani, 2009: 32)

Mapintên-pintên *teori* ngéngingi *terjemahan* ingkang sampun cumawis, antawisipun Savory (1968), Catford (1974), sâhâ Nida (1974) lumantar Darusuprpta (1985: 9). Saking *teori-teori* mênikâ sagêd karingkês isining andharan ngéngingi *terjemahan* mênikâ sagêd kawaos wontên ing ngandhap mênikâ.

- 1) *Terjemahan lurus* utawi *harfiah*, inggih mênikâ *terjemahan* têmbung mawi

têmbung ingkang paling cêlak kaliyan aslinipun, kaginakakên kanggé nandingakên *segi-segi ketatabahasa*.

- 2) *Terjemahan isi* utawi maknâ, inggih mênikâ têmbung-têmbung ingkang dipunginakakên wontên bâsâ *sumber* dipungantos kaliyan têmbung-têmbung bâsâ *sasaran* ingkang jumbuh.
- 3) *Terjemahan bebas*, inggih mênikâ nêrjêmahakên kanthi cârâ nggantos sadâyâ bâsâ *sumber* dhatêng bâsâ *sasaran* kanthi bébas.

Terjemahan wontên panalitèn ngéngingi *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* mênikâ ngginakakên sadâyâ *teori terjemahan*. *Terjemahan harfiah* dipunginakakên kanggé ngéwahi bâsâ *teks* utawi bâsâ *sumber*-ipun, inggih mênikâ bâsâ Jawi dhatêng bâsâ *sasaran*-ipun, inggih mênikâ bâsâ Indonesia.

Terjemahan isi dipunginakakên manawi *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* botên sagêd dipun-*terjemah*-akên ngginakakên *terjemahan harfiah* amargi wontên *idiom* saking bâsâ *sumber*-ipun, inggih mênikâ bâsâ Jawi. *Terjemahan isi* kaangkah supados maknâ *teks* saking bâsâ *sumber* sagêd sami kaliyan bâsâ *sasaran*-ipun, inggih mênikâ bâsâ Indonesia. Dipunlajêngakên ngginakakên *terjemahan bebas* manawi *idiom* saking bâsâ *sumber* botên sagêd dipun-*terjemah*-akên kanthi *metode terjemahan isi*.

Terjemahan teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ, dipundamêl supados *teks* kasêbut sagêd langkung gampil dipunmangêrtosi déning masarakat ingkang botên mangêrtos bâsâ Jawi. Sasanèsipun mênikâ, kanthi damêl *terjemahan teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* kaangkah sagêd nggampilakên panaliti sâhâ pamaos mbêdhah isining *teks*.

f. Analisis Isi

Lampah panalitèn *filologi* ingkang pungkasan inggih mênikå nêgêsi isining *teks* utawi *analisis* (ngrêmbag) isining *teks*. Wontên panalitèn *naskah Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwå* mênikå dipun-*analisis* isining *teks* kagayutakên kaliyan ngèlmu kasarasan sâhå piwulang.

C. Penalaran Panalitèn

Panalitèn mênikå kaangkah kanggé ngasilakên satunggal *suntingan teks* Jåwå ingkang *siap* dipuntampi déning masarakat. *Teks suntingan* mênikå dipunasilakên minangkå krénah kanggé nyêlamêtakên sâhå nglêstantunakên *naskah* kinå. Sasanèsipun mênikå, supados masarakat langkung gampil anggènipun mangêrtosi *amanat* utawi pitutur ingkang dipunwrat salêbêting *naskah*. *Teks* ingkang dipunpilih inggih mênikå *Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwå*.

Pamilihing *teks* mênikå miturut lampah panalitèn *filologi* ingkang kaping sapisanan, inggih mênikå *inventarisasi naskah*. *Teks* dipunpanggihakên wontên ing buku *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Jilid I* (T. E. Behrend, 1990:463) kanthi *nomer koleksi PBC 194. Bahasa Jawa Aksara Jawa Prosa Rol 98 No. 8*; kanthi irah-irahan *Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwå* ingkang dados salah satunggaling *koleski* Perpustakaan Museum Sonobudoyo, Yogyakarta. Salajêngipun dipungarap kanthi lampah panalitèn *filologi* ingkang ångkå kalih, inggih mênikå *deskripsi naskah* ingkang ancasipun ngandharakên kawontênanipun *naskah*.

Lampah panalitèn *filologi* salajêngipun, inggih mênikå *transliterasi* dhatêng aksårå Latin. Dipunlajêngakên *suntingan naskah*, inggih mênikå nglêrêsakên kalêpatan wontên ing *naskah* dipunjumbuhakên kaliyan pandom ingkang gumathok. Nalikå nindakakên *suntingan naskah*, ugi damêl *aparatur kritik*, inggih mênikå, minångkå wujud tanggêljawab *ilmiah* panaliti dhatêng *suntingan-ipun*.

Lampah panalitèn salajêngipun inggih mênikå *terjemahan* utawi *alih bâså*. *Terjemahan* wontên ing panalitèn mênikå katindakakên kanthi cârå, nggantos bâså Jawi dhateng bâså Indonesia. Supados pamaos ingkang botên sagêd maos aksårå Jåwå langkung gampil nyinaoni isining andharan *naskah*. Lampah panalitèn *filologi* ingkang, pungkasan inggih mênikå *analisis isi*. *Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* ingkang sampun dipun-*terjemah*-akên mênikå lajêng dipun-*analisis* isinipun *teks*.

D. Panalitèn ingkang Jumbuh

Panalitèn ingkang jumbuh kaliyan panalitèn mênikå, *Kajian Filologi Wontên Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå*, inggih mênikå panalitèn kanthi irah-irahan “*Kajian Filologi sårå Anggêr-anggêr Sêrat Anggêring Nagari*” déning Wahyu Aji warså 2013. Panalitèn ingkang jumbuh mênikå dipunginakakên kanggé pandom utawi rujukan awit *konsep*-ipun sami kaliyan panalitèn mênikå. Sasanèsipun mênikå, panalitèn ingkang jumbuh ugi dipunginakakên minångkå katrangan pasêksèn bilih panalitèn mênikå dèrèng naté dipuntliti.

Jumbuh antawisipun panalitèn mênikå kaliyan panalitèn ingkang dipuntindakakên kaliyan Wahyu Aji warså 2013 sagêd katitik saking *metode sâhå teknik* panalitèn ingkang dipunginakakên kanggé nggarap *naskah*. Panalitèn mênikå ngginakakên *konsep metode* panalitèn *filologi* mligipun *aliran filologi modern*.

Wondéné *teknik* panalitèn ingkang dipunginakakên inggih mênikå *teknik analisis deskripsif*. Kajawi mênikå lampahing garapan panalitèn *filologi* inggih mênikå *inventarisasi manuskrip* utawi *naskah*, *transliterasi teks*, *suntingan teks*, *terjemahan teks* sartå *analisis* isining *teks*. Prakawis sanès ingkang sagêd dipunginakakên minangka titikan jumbuhing panalitèn antawisipun kalih panalitèn kasêbut, inggih mênikå saking *metode transliterasi* ingkang dipuncakakên. *Metode transliterasi*-nipun inggih mênikå *metode transliterasi standar*. Ringkêsing prakawis ingkang dipunginakakên kanggè titikanipun jumbuhing panalitèn sagêd dipunwaos ing *tabel* ngandhap mênikå.

Tabel 1. Deskripsi Panalitèn ingkang Jumbuh

No.	Prakawis	<i>Sêrat Anggêring Nagari</i>	<i>Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwå</i>
1.	Jinising panalitèn	<i>Filologi modern deskriptif</i>	<i>Filologi modern deskriptif</i>
2.	<i>Objek</i>	<i>Naskah</i>	<i>Naskah</i>
3.	<i>Metode Transliterasi</i>	<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Transliterasi Standar</i>

BAB III

CĀRĀ PANALITÈN

A. Jinising Panalitèn

Panalitèn mênikå ngginakakên panalitèn *filologi*, mliginipun panalitèn *filologi modern*, ingkang dipun-gabung-akên kaliyan *metode deskriptif*. Wontên ing bukunipun ingkang irah-irahanipun *Metode Penelitian Kualitatif Bidang Filsafat*, mliginipun pérangan ingkang gayut kaliyan panalitèn *deskriptif*, Kaelan (2005: 58) ngandharakên pangêrtosan panalitèn *deskriptif*.

Panalitèn *deskriptif* inggih mênikå salah satunggaling cĀRĀ kanggé nggarap satunggaling *objek* utawi *sumber data* ingkang awujud *naskah*, kanthi pangangkah kanggé ndamêl gambaran, utawi andharan kanthi cĀRĀ *objektif*, ngéngingi têtêmbungan sâhå sêsambêtan antawisipun pérangan-pérangan ingkang wontên ing *teks*. Panalitèn mênikå ngginakakên cĀRĀ panalitèn *deskriptif* kanthi ancas ndamêl gambaran utawi andharan ngéngingi kawontênan *naskah* sâhå isining *teks* *Sêrat Ngèlmu DĀyĀprabĀwĀ*.

Wondéné *metode* panalitèn *filologi* dipunginakakên kanggé nggarap *Sêrat Ngèlmu DĀyĀprabĀwĀ* ingkang wujudipun *naskah* carik (kasêrat mawi aksĀrĀ JĀwĀ). Panalitèn mênikå katindakakên kanthi lampahing panalitèn *filologi* inggih mênikå *inventarisasi naskah*, *deskripsi naskah*, *alih aksĀrĀ teks*, sâhå ndamêl *terjemahan teks*. Panalitèn mênikå kaéwokakên wontên panalitèn *filologi modern* kajumbuhakên kaliyan ancasing panalitèn kanggé ngandharakên isining andharan *teks* *Sêrat Ngèlmu DĀyĀprabĀwĀ*.

B. Sumber Data Panalitèn

Sumber data panalitèn mênika, inggih mênika *Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ*. *Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ* mênika *naskah* carik ingkang kasimpên wontên ing Perpustakaan Museum Sonobudoyo, Yogyakarta kanthi *nomer koleksi* PBC 194. *Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ* mênika kawrat wontên *naskah* ingkang irah-irahan *Serat Ngelmi Dayaprabawa*, kaserat wontên kâcâ 1-24. *Teks* wontên ing *Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ* mênika dhapukanipun gancârân.

Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ mênika kaanggit dening R. Ng Pujaharja, ing Surâkartâ rikâlâ warsâ 1926. *Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ* mênika kaserat mawi aksârâ Jâwâ, abâsâ Jawi *ragam* Ngoko-Alus.

Sêrat mênika ngêwrat kalih *teks* kanthi irah-irahan (1) *Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ* (kâcâ 1-24), kaliyan (2) *Bausastrâ* (kâcâ 24-1). *Teks* kanthi irah-irahan *Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ* mênika kasêrat saking ngajeng mawingking, wontên ing pérangan dlancang sisih têngên utawi *rekto*. Kosok wangsulipun, *teks Bausastrâ* mênika kasêrat saking wingking mangajêng, dipunwalik panyêratipun saking dlancang sisih ngandhap wontên ing pérangan dlancang sisih kiwâ utawi *verso*.

C. Teknik Ngêmpalakên Data

Teknik ngêmpalakên *data* wontên ing panalitèn mênika ngginakakên lampahing panalitèn *filologi*. Lampahing panalitèn mênika katindakakên makatên 1) *inventarisasi naskah*, 2) *deskripsi naskah*, 3) *transliterasi teks*, sâhâ 4) ndamêl

terjemahan teks. Lampahing filologi ingkang dipunginakakên kaandharakên kados ing ngandhap mênika.

1. *Inventarisasi Naskah*

Inventarisasi naskah mênika cara ngêmpalakên data ingkang sapisanan. Inventarisasi naskah mênika katindakakên kanthi cara studi katalog sâha pengamatan langsung. Studi katalog, inggih mênika cara anggenipun ngêmpalakên data kanthi maos sâha nyêrat kawontênan papan panyimpêning sumber data panalitèn. Wondéné pengamatan langsung, inggih mênika pelacakan sumber panalitèn wontên papan panyimpênipun.

Katalog ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênika wontên mapintên-pintên katalog. Katalog ingkang kaginakakên inggih mênika; Descriptive Catalogue of the Javanese Manuscripts and Printed Books in the Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta (Girardet, 1983); Katalog Induk Naskah-Naskah Nusantara Museum Sonobudoyo Yogyakarta Jilid I (Behrend, 1990); Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Fakultas Sastra UI Jilid 3-A, (Behrend, 1997); sâha Katalog Naskah Kuna dan Buku Lama Koleksi Perpustakaan Balai Pelestarian Sejarah dan Nilai Tradisional Yogyakarta (Sunjata, tt).

Saking asiling studi katalog kapanggihakên naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ kanthi nomer koleksi PBC 194. Naskah mênika kasêrat mawi aksara Jawâ, dhapukanipun prosa utawi gancaran. Naskah mênika kalêbêt jinising naskah piwulang, kaanggit déning R.Ng Pujaharja.

2. *Deskripsi Naskah*

Deskripsi naskah inggih mênikå lampahing panalitèn ingkang katindakakên kanthi njlènrèhakên utawi ngandharakên mawi têmbung-têmbung kanthi cêtha sâhå jangkêp ngéngingi kawontênaning *naskah* ingkang dipuntliti. Bab ingkang dipunandharakên wontên panalitèn mênikå, inggih mênikå bab ingkang gayut kaliyan: papan panyimpêning *naskah*, *nomer koleksi naskah*, *irah-irahan*, *manggala*, *kolofon*, kawontênanipun *naskah*, ukuraning *naskah*, ukuraning *margin naskah*, kandêlipun *naskah*, *samak naskah*, *jinis bahan naskah*, wujuding *naskah sâhå teks*, *jinis naskah*, *jinis aksårå*, *sikap aksårå*, ukuraning *aksårå*, wujuding *aksårå*, *goresan aksårå*, warninipun mangsi, *båså teks*, ukuranig *teks*, *penomeran kâcå*, cacahing *kâcå* ingkang dipuntliti, cacahing *kâcå* kothong, sâhå cathêtan ing sanjawinipun *teks*.

3. *Transliterasi Teks*

Transliterasi ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikå, inggih mênikå *transliterasi standar*. *Transliterasi teks* ingkang katindakakên, inggih mênikå *alih aksårå* kanthi nggantos jinising sêratan, inggih mênikå *teks* ingkang kasêrat mawi aksårå Jåwå dipungantos dados aksårå *Latin* kanthi aksårå ingkang sampun dipunlêrêsakên miturut pandom ingkang gumathok.

4. *Suntingan Teks*

Suntingan ingkang kaginakakên wontên panalitèn mênikå, inggih mênikå *suntingan edisi standar*. *Suntingan teks edisi standar* mênikå nyêrat *naskah* kanthi nglêrêsakên kalêpatan-kalêpatan sâhå sêratan ingkang botên ajêg sartå *ejaan*-ipun dipunjumbuhakên kaliyan pandom ingkang baku. *Standarisasi suntingan teks*

ingkang kaginakakên wontên panalitèn mênika ngginakakên tâtâ têmbung wontên *kamus*, inggih mênika *Baoesastra Djawa sâhâ ejaan bâsâ Jawi* ingkang gumathok.

Lampah kanggé nglêrêsakên mênika sagêd kanthi ngéwahi sêratan ingkang sagêd kanthi nambahi, ngirangi, utawi nggantos sêrataning *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*. Ancasing ndamêl *suntingan* mênika kanggé nggampilakên pamaosing *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* mênika.

5. *Terjemahan Teks*

Terjemahan ingkang kaginakakên ing panalitèn mênika, inggih mênika *metode terjemahan harfiah, isi, sâhâ bebas*. *Terjemahan harfiah*, inggih mênika *terjemahan* têmbung mawi têmbung. Ananging, *terjemahan teks* mênika botên cêkap kanthi nêgêsi sabên têmbungipun kémawon. Salajêngipun, *terjemahan teks* ugi kêdah dipunjumbuhakên kaliyan isining *teks*. Manawi *terjemahan isi* botên sagêd kaginakakên ngasilakên *terjemahan teks* ingkang trêp, salajêngipun kaginakakên *terjemahan bebas*. Sadâyâ cârâning *terjemahan teks* mênika dipunkajêngakên supados sagêd ngasilakên *terjemahan* ingkang langkung *kontekstual*, satêmah langkung cêthâ.

Terjemahan teks dipundamêl supados *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* sagêd langkung gampil dipunmangêrtosi déning masarakat. Sanèsipun, ancasaing *terjemahan* mênika kanggé nggampilakên panaliti nêgêsi *teks*.

6. *Analisis Isi*

Analisis isi wontên panalitèn mênika katindakakên kanthi nêgêsi *teks*. *Metode* nêgêsi *teks* ingkang katindakakên, inggih mênika kanthi cârâ pamaosing *teks heuristik, sâhâ hermeneutik*. Pamaosing *teks* kanthi cârâ *heuristik*, inggih

mênikå cårå maos kanthi tliti sårå ngatos-atos, madosi têngêsing têngbung-têngbung ingkang jumbuh kaliyan *konvensi* bâså utawi nêngêsi kanthi jumbuh kaliyan têngêsing têngbung ing bausastrå.

Wondéné pamaosing *teks* kanthi cårå *hermeneutik* katindakakên kanggé mangêrtosi têngêsing *teks* miturut *maksud*-ipun. Pamaosing *teks* kanthi cårå *hermeneutik* katindakakên kanthi dhasar têngêsing têngbung ingkang *tersirat* wontên *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå*. Ancasipun pamaosing *teks* kanthi cårå *hermeneutik*, inggih mênikå kanggé ngandharakên piwulang ingkang kawrat wontên *teks* kasêbut.

D. Instrumen Panalitèn

Instrumen panalitèn kanggé nyêrat *data* wontên mênikå ngginakakên piranti ingkang awujud *kartu data*. *Kartu data* kasêbut dipunginakakên kanggé nyêrat sadâyå ingkang gayut kaliyan *sumber data* panalitèn. *Kartu data* ingkang dipunginakakên wontên panalitèn mênikå wontên kalih, inggih mênikå *kartu data* ingkang kanggé nyêrat *deskripsi naskah* sårå *kartu data aparat kritik* ingkang kawrat wontên *Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå*.

1. *Kartu data deskripsi naskah* kanthi migunakaken *tabel* wontên ngandhap mênikå:

Tabel 2: Kartu Data Deskripsi Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå

No.	Katrangan	Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå
1.	Nomer kodeks	
2.	Papan panyimpênipun	

Lajêngipun tabel

No.	Katrangan	<i>Naskah Sêrat Ngèlmu Dâya-prabawa</i>
3.	<i>Manggala</i>	
4.	<i>Kolofon</i>	
5.	Kawontênanipun <i>naskah</i>	
6.	Jinis <i>bahan naskah</i>	
7.	Gunggungipun larik sabên kâcå	
8.	Kandêlipun <i>naskah</i>	
9.	Ukuraning <i>naskah</i>	
10.	Ukuraning <i>teks</i>	
11.	Ukuran margin <i>teks</i> a. <i>Top</i> (inggil) b. <i>Bottom</i> (ngandhap) c. <i>Right</i> (têngên) d. <i>Left</i> (kiwå)	
12.	Isining <i>naskah</i> (satunggal mênåpå kêmpalan saking mapintên-pintên <i>teks</i>)	
13.	Jinis <i>naskah</i>	
14.	Dhapukanipun <i>teks</i>	
15.	Samak <i>naskah</i> (warni mênåpå, wujudipun kadospundi, kawontênanipun kadospundi, kadamêl saking mênåpå)	
16.	Jinis aksårå <i>naskah</i>	
17.	<i>Penomoran</i> kâcå	
18.	Ukuraning aksårå (agêng, alit, sêdêngan) panjang: wiyar:	
19.	<i>Sikap</i> -ing aksårå (jêjêg, miring manêngên,	

Lajêngipun tabel

No.	Katrangan	<i>Naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	
	mênâpâ mangiwâ)		
20.	Tapaking mangsi (kandêl mênâpâ tipis)		
21.	Warninipun mangsi		
22.	Basaning teks (ngginakakên bâsâ Jawi anyar, Kawi, Jawi Kinâ)		
23.	Cacahing kâcâ <i>naskah</i> ing kang dipuntliti		
24.	Wujuding aksârâ (ngêtumbar, mucuk êri, mbata sarimbag, <i>kombinasi</i>)		
25.	<i>Watermark</i>		
26.	Wujuding aksârâ carakan	hâ: nâ: câ: râ : kâ: dâ: tâ: sâ: wâ: lâ: hâ: nâ: câ: râ :	pâ: dhâ: jâ: yâ: nyâ: mâ: gâ: bâ: thâ: ngâ: pâ: dhâ: jâ: yâ:

Lajêngipun tabel

No.	Katrangan	<i>Naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	
27.	Wujuding pasangan aksârâ carakan	kâ: dâ: tâ: sâ: wâ: lâ:	nyâ: mâ: gâ: bâ: thâ: ngâ:
28.	Wujuding aksârâ murdâ	nâ: kâ: tâ: sâ: pâ: gâ: bâ:	
29.	Wujuding aksârâ swârâ	a: i: u: e: o:	
30.	Wujuding sandhangan: a) Sandhangan swârâ	Wulu: Pêpêt: Suku: Taling: Taling tarung: Cêcak:	

Lajêngipun tabel

No.	Katrangan	<i>Naskah Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwâ</i>	
	b) Sandhangan panyigêg wandâ	Pangkon: Wignyan: Layar:	
	c) Sandhangan wyanjânâ	Kêrêt: Péngkal: Câkrâ: Panjing wâ: Panjing lâ :	
31.	Wujuding angkâ Jâwâ	1: 2: 3: 4: 5:	6: 7: 8: 9: 10:
32.	Tândhâ wiwitaning pupuh (gambar)		
33.	Wujuding tândhâ ing pungkasaning pupuh		
34.	Pâdâ lingsâ		
35.	Pâdâ lungsi		
36.	Pâdâ pangkat		
37.	Adêg-adêg		

2. *Kartu data aparat kritik* kanthi ngginakakên *tabel* wontên ngandhap mênikâ:

Tabel 3: Kartu data aparat kritik Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwâ.

No.	Teks sadèrèngipun dipun-sunting	Suntingan	Katrangan
			.

E. Teknik Analisis Data

Teknik analisis data wontên ing panalitèn mênikå ngginakakên *analisis deskriptif*. Teknik kasebut kapilih kajumbuhakên kaliyan ancasing panalitèn mênikå, inggih mênikå kanggé ngandharakên isining *teks Sêrat Ngèlmu Dâya-prabawâ*. Cåråning *analisis data* ing panalitèn mênikå wontên sakawan lampah, inggih mênikå 1) *reduksi data*, 2) *klasifikasi data*, 3) *display data*, sâhå 4) *penafsiran* utawi *interpretasi*.

Lampahing *analisis* ingkang sapisan inggih mênikå *reduksi data*. *Reduksi data* inggih mênikå ngrangkum *data*, milih *data*, sâhå *memfokuskan data* dhatêng ngèlmu kasarasan sâhå piwulang sartå ngicali *data* ingkang botên ngêwrat ngèlmu mênikå.

Lampahing *analisis data* ingkang kaping kalih inggih mênikå *klasifikasi data*. *Klasifikasi data* katindakakên kanthi cårå mérangakên *data* ingkang ngêwrat ngèlmu kasarasan sâhå piwulang. Salajêngipun, inggih mênikå *display data*. *Display data* mênikå ngandharakên *data* ingkang sampun kapérang ingkang awujud *indikator*. Lampahing *analisis* ingkang pungkasan inggih mênikå *penafsiran* utawi *interpretasi* ngéngingi bab ingkang gayut kaliyan ngèlmu kasarasan sâhå piwulang kanthi cårå *sistematis* sâhå *objektif*, salajêngipun dipun-*analisis* kanthi *deskriptif*.

F. Keabsahan Data

1. Validitas

Validitas data ing panalitèn mênika ngginakakên *validitas semantik*. *Validitas semantik* dipunginakakên awit *sumber data* panalitèn mênika awujud *naskah* ingkang ngêwrat *teks* ingkang awujud *struktur* bâsa saking mapintên-pintên têmbung, *frasa*, ukara, *gatra* ingkang ngêwrat satunggal makna.

Validitas semantik ing panalitèn mênika dipunginakakên kanggé madosi makna saking *data* ingkang gayut kaliyan *konteks*-ipun. Wondéné, cak-cakanipun *validitas semantik* ing panalitèn mênika kados tuladhâ ing ngandhap mênika:

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Teks abasa Krâma Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawa</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawa</i>
... Tangané dhukun sajati loro pisan kagêgêm, kajunjung nganti têkan sadhuwuring sirahé dhéwé, nuli kasolahaké kapêthâ buwêngan ...	... Astanipun dhukun sajatos kalih sadaya kagêgêm, kajunjung ngantos dugi sanggingiling mustakanipun piyambak, lajêng kasolahakên kapêthâ buwêngan ...	... Kedua tangan dukun sejati digenggamkan, diangkat hingga setinggi kepala, lalu membentuk setengah lingkaran ...

Têmbung buwêngan ing nginggil, miturut *Baoesastra Djawa* (Poerwadarminta, 1939: 55) têngesipun kubênging cakran, (1) cakran, bundêran, (2) plêngkungan. Pramila, adhêdhasar *konteks* ukaranipun, têngesipun têmbung buwêngan ingkang jumbuh kaliyan *konteks* ukaranipun, dipun-*terjemah*-akên dados *setengah lingkaran*.

2. Reliabilitas

Kanggé ngukur *reliabilitas data* panalitèn mênika ngginakakên *reliabilitas intrarater* sâha *interater*. *Reliabilitas intrarater*, inggih mênika maos kanthi dipunambali makaping-kaping satêmah *data* ingkang dipunasilakên ajêg.

Reliabilitas interarter, inggih mênika *reliabilitas* antawisipun satunggaling panalitèn kaliyan panaliti sanès, inggih mênika nyuwun pamrayogi sâha panyaruwé saking tiyang ingkang sampun *ahli* ing *bidang*-ipun. Panaliti ngawontênaken pirêmbagan ngéngingi *data-data* ingkang sampun dipunasilakên dhatêng *dosen pembimbing* minangka *ahli* ing *bidang*-ipun.

BAB IV

ASILING PANALITÈN SÀHÀ PANGRÊMBAGIPUN

A. *Inventarisasi Naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ*

Inventarisasi naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ ing panalitèn mênika dipunlampahi kanthi *studi katalog sâhà pengamatan langsung* utawi mangêrtosi piyambak kawontênaning *naskah*. *Studi katalog* dipunlampahi kanthi maos ngginakakên *katalog* kanggé madosi kawontênaning *naskah*.

Katalog ingkang dipunginakakên kanggé *studi katalog* mênika gunggungipun wontên ênêm. Wondéné irah-irahaning *katalog-katalog* ingkang dipunginakakên kanggé *studi katalog* sampun kaandharakên ing bab III pérangan *teknik ngêmpalakên data* panalitèn mliginipun pérangan *inventarisasi naskah*.

Sasampunipun nindakakên *studi katalog*, lampahing *inventarisasi naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ* salajêngipun, inggih mênika *pengamatan langsung* utawi mangêrtosi piyambak wujuding *naskah*. *Pengamatan langsung naskah* dipuntindakakên kanthi mangêrtosi piyambak kawontênaning *naskah* ing papan panyimpêning *naskah*.

Saking asiling *inventarisasi naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ* kapanggihakên bilih gunggunging *naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ* namung satunggal *eksemplar*. *Naskah* kasêbut kasimpên ing Perpustakaan Sonobudoyo, Yogyakarta.

Sasanèsipun gunggunging *naskah*, saking asiling *inventarisasi naskah* ugi sagêd dipunmangêrtosi andharan ngéngingi papan panyimpêning *naskah* sâhà irah-irahaning *naskah*. Wondéné asiling andharanipun *inventarisasi naskah Sêrat*

Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ mênika kasêrat wontên ing ngandhap mênika.

Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ mênika kapanggihakên ing kalih *katalog*, inggih mênika *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara, Jilid I* (Behrend, 1990) kaliyan *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Fakultas Sastra UI Jilid 3-A* (Behrend, 1997). Saking kalih *katalog* mênika sagêd dipunpanggihakên katrangan ngéngingi papan panyimpêning *naskah*, inggih mênika wontên ing Perpustakaan Museum Sonobudoyo, Yogyakarta.

B. Deskripsi Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ

Sumber data ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênika *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ* ingkang kasimpên ing Perpustakaan Museum Sonobudoyo, Yogyakarta. Kawontênaning *naskah* sâha *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ* kaandharakên wontên *tabel* ngandhap mênika.

Tabel 4: Asiling deskripsi naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ

No.	Katrangan	<i>Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ</i>
1.	<i>Nomer kodeks</i>	PBC 194
2.	Papan panyimpênipun	Perpustakaan Museum Sonobudoyo, Yogyakarta
3.	<i>Manggala</i>	-
4.	<i>Kolofon</i>	-
5.	Kawontênanipun <i>naskah</i>	<i>Naskah</i> taksih sae. Jilidanipun taksih kêncêng. Sêratanipun taksih sagêd dipunwaos.
6.	Jinis <i>bahan naskah</i>	Dlancang
7.	Gunggungipun larik sabên kaca	24 larik

Lajêngipun *tabel*

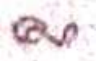

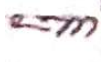

No.	Katrangan	Naskah Sêrat Ngèlmu Dâya ^{prabâwâ}
8.	Kandêlipun <i>naskah</i>	0,8 cm
9.	Ukuraning <i>naskah</i>	Wiyar: 17 cm Panjangipun: 20,5 cm
10.	Ukuraning <i>teks</i>	Wiyar: 12,2 cm Panjangipun: 18 cm
11.	Ukuran <i>margin teks</i> e. <i>Top</i> (inggil) f. <i>Bottom</i> (ngandhap) g. <i>Right</i> (têngên) h. <i>Left</i> (kiwâ)	a. 1,6 cm b. – c. 1,6 cm d. 3 cm
12.	Isining <i>naskah</i> (satunggal mênâpâ kêm- palan saking mapintên- pintên <i>teks</i>)	Satunggal <i>naskah</i> ingkang kasusun saking kalih <i>teks</i> (1. <i>Sêrat Ngèlmu</i> <i>Dâya^{prabâwâ}</i> , sâhâ 2. <i>Bausastrâ</i>)
13.	Jinis <i>naskah</i>	Piwulang
14.	Dhapukanipun <i>teks</i>	Gancaran
15.	Samak <i>naskah</i> (warni mênâpâ, wujudipun kadospundi, kawontênanipun kadospundi, kadamêl saking mênâpâ)	Samak <i>naskah</i> saking dlancang jinis <i>karton</i> warni cêmêng, samak taksih katingal saé. Wontên sêratan irah-irahan ing samaking <i>naskah</i> . Irah-irahaning <i>naskah</i> kasêrat mawi aksârâ Latin sâhâ mawi aksârâ Jâwâ. Samakipun kados ing gambar ngandhap mênikâ:
16.	Jinis aksârâ <i>naskah</i>	Aksârâ Jâwâ

Lajêngipun tabel

No.	Katrangan	Naskah Sêrat Ngèlmu Dãyåprabåwå	
17.	<i>Penomoran</i> kâcå	<i>Penomoran</i> dipunsêrat mawi aksårå Arab mapan ing satêngahing dlancang iring nginggil. <i>Penomoran</i> dipunsêrat kanthi mangsi warni cêmêng wiwit kâcå 1-15, déné kâcå 16-24 dipunsêrat mawi potêlod.	
18.	Ukuraning aksårå (agêng, alit, sêdhengan) panjang: wiyar:	Ukuraning aksårå sêdhengan panjang: 0,5 cm wiyar: 0,3 cm	
19.	<i>Sikap</i> -ing aksårå (jêjêg, miring manêngên, mênåpå mangiwå)	Miring manêngên	
20.	Tapaking mangsi (kandêl mênåpå tipis)	Tapaking mangsi tipis	
21.	Warninipun mangsi	Cêmêng sårå abrit kanggé nyêrat <i>koreksian</i> .	
22.	Basaning <i>teks</i> (ngginakakên bâså Jawi anyar, Kawi, Jawi Kinå)	Jawi gagrag anyar	
23.	Cacahing kâcå <i>naskah</i> ingkang dipuntliti	24 kâcå	
24.	Wujuding aksårå (ngêtumbar, mucuk êri, mbata sarimbag, <i>kombinasi</i>)	Mbåtå sarimbag ingkang kasêrat miring manêngên	
25.	<i>Watermark</i>	-	
26.	Wujuding aksårå carakan	hæ : nå : câ : rå : 	på : dhå : jå : yå :

Lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	Naskah Sêrat Ngèlmu Dãyåprabåwå	
26.	Wujuding aksårå carakan	kå : dã : tå : så : wå : lå : 	nyå : mã : gå : bå : thå : ngå :
27.	Wujuding pasanganing aksårå carakan	hå : nå : ----- cå : ----- rå : ----- kå : ----- dã : ----- tå : ----- 	på : dhå : ----- jå : ----- yå : - nyå : - mã : ----- gå : -----

Lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	Naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwâ	
		sâ : wâ : lâ : 	bâ : thâ : ngâ :
28.	Wujuding aksârâ murdâ	nâ: kâ: - tâ: - sâ: - pâ: gâ: - bâ: -	
29.	Wujuding aksârâ swârâ	a : - i : - u : - e : - o : -	rê: lê:
30.	Wujuding sandhangan: d) Sandhangan swârâ	Wulu : Pêpêt : 	

Lajêngipun *tabel*

No.	Katrangan	Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå	
		Suku : ----- Taling : Taling tarung : Cêcak : -----	
	e) Sandhangan panyigêg wandå	Pangkon : Wignyan : Layar : -----	
	f) Sandhangan wyanjånå	Kêrêt : ----- Péngkal : ----- Cåkrå : Panjing wå : - Panjing lå : -	
31.	Wujuding ångkå Jåwå	1: 	6:

Lajêngipun tabel

No.	Katrangan	Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaârabâwâ	
		2: 3: 4: 5: 	7: 8: 9: 0:
32.	Tândhâ wiwitaning pupuh (gambar)	-	
33.	Wujuding tândhâ ing pungkasaning pupuh	-	
34.	Pâdâ lingsâ		
35.	Pâdâ lungsi		
36.	Pâdâ pangkat		
37.	Adêg-adêg		

Tabel deskripsi naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaârabâwâ ing ngingil ngandharakên kawontênaning naskah sâhâ teks Sêrat Ngèlmu Dâyaârabâwâ. Adhêdahasar tabel kasebut, asiling deskripsi naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaârabâwâ kaandharakên ing ngandhap mênika.

Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaârabâwâ mênika salah satunggaling naskah koleksi Perpustakaan Museum Sonobudoyo, Yogyakarta. Irah-irahaning naskah

kasêbut kawrat ing *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Museum Sonobudoyo, Yogyakarta Jilid I* (Behrend, 1990: 659) kanthi nomer koleksi PBC 194. Adhêdhasar katrangan ing salêbêting *teks* sâhâ katrangan ing *katalog*, sagêd kapanggihakên katrangan ngéngingi panganggit *naskah* kasêbut, inggih mênikå R. Ng Pujaharja; wêkdal *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* dipunsêrat, inggih mênikå ing warså 1926; sâhâ papan panggènan *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* dipunsêrat, inggih mênikå ing tlatah Suråkartå.

Nalikå panalitèn mênikå dipuntindakakên, *naskah* taksih saé. *Naskah* taksih sagêd dipuwaos, sêratanipun cêtha kasêrat ngginakakên mangsi warni cêmêng sâhâ abrit kanggé nyêrat *koreksian*. Wondéné kawontênaning dlancang taksih saé.

Gunggunging larik sabên kacanipun råtå- råtå wontên 24 larik. Kandêling *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* inggih mênikå 0,8 *centimeter*. Ukuraning *naskah* wêtah *Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* wiyaripun 17 *centimeter* sâhâ panjangipun 20,5 *centimeter*. Wondéné ukuraning *naskah khusus Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* (*naskah* ingkang dipuntliti) wiyaripun 12,2 *centimeter* sâhâ panjangipun 18,5 *centimeter*. Ukuraning *margin naskah khusus* (ukuraning *margin teks* ingkang dipuntliti) nginggilipun (*top*): 1,5 *centimeter*; ngandhap (*bottom*): 2 *centimeter*; sisih têngén (*right*): 2 *centimeter*; sâhâ sisih kiwå (*left*): 2,5 *centimeter*.

Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå mênikå kaewokakên dhatêng jinising *naskah* piwulang. Wosipun ngéngingi lampahipun anggêgulang ngèlmu dâyaåprabåwå. Dhapukaning *naskah* kasêbut inggih mênikå gancaran utawi *prosa*.

Isining *naskah* kasêbut kadhapuk saking kalih *teks*, inggih mênika *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ sâhâ teks Bausastrâ*.

Samaking *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ* kadamêl saling *karton* warni cêmêng. Ing samakipun *naskah* wontên sêratan irah-irahaning *naskah sâhâ* taun panyêrating *naskah*. Sasanèsipun mênika ugi ngêwrat irah-irahan tambahan kasêrat mawi aksârâ Latin sanginggiling irah-irahan kanthi aksârâ Jâwâ. *Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ* kasêrat mawi aksârâ Jâwâ, déné wujuding aksârâ mbâtâ sarimbag ingkang kasêrat miring manêngên kanthi tandhêsaning mangsi tipis. Ukuraning aksârâ sêdhêngan kanthi panjang 0,5 *centimeter* sâhâ wiyaripun 0,3 *centimeter*. Umumipun warnining mangsi ingkang dipunginakakên kanggé nyêrat *teks* warni cêmêng, nanging ugi ngginakakên mangsi warni abrit kanggé *koreksi teks* ingkang klèntu utawi kirang.

Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ kasêrat ing sisih *rekto*. *Penomeran* sabên kâcâ dipunwiwiti saking kâcâ 1 dumugi kâcâ 24, ingkang dipunsêrat mawi aksârâ Arab mapan ing satêngahing dlancang iring nginggil. *Penomeran* kâcâ kabédakakên dados kalih, inggih mênika kâcâ 1-15 dipunsêrat mawi mangsi warni cêmêng, déné kâcâ 16-24 dipunsêrat mawi potêlod. Cacahing kâcâ *naskah* ingkang dipuntliti wontên 24 kâcâ.

Basaning *teks* ingkang dipunginakakên ing salêbêting *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ* inggih mênika bâsâ Jawi gagrag anyar. Wondéné *ragam* bâsâ ingkang kaginakakên *ragam* bâsâ Jawi Ngoko-Alus.

C. *Trasliterasi sâhâ Suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*

Transliterasi, inggih mênikâ alih aksârâ kanthi nggantos jinising sêratan, aksârâ mawi aksârâ saking satunggaling *abjad* dhatêng *abjad* sanès (Baroroh-Baried, 1985: 65). Sêrataning *teks* mawi aksârâ ingkang botên sami kaliyan aksaraning *teks*. *Metode transliterasi* ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* mênikâ inggih mênikâ *metode transliterasi standar* saking aksârâ Jâwâ dhatêng sêratan aksârâ *Latin*. *Metode transliterasi standar* utawi *baku*, inggih mênikâ cârâ anggènipun damêl *alih aksârâ sêrataning teks* ingkang kasêrat adhêdhasar *ejaan* ingkang lêrês utawi kajumbuhakên kaliyan pandom ingkang gumathok, inggih mênikâ *Ejaan yang Disempurnakan (EYD)*.

a. *Pandom Transliterasi Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*

Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ dipunsêrat mawi aksârâ *Jawa-Baru*. Wondéné *karakteristik sâhâ* wujuding aksârâ sagêd dipunwaos ing andharan ngandhap mênikâ.

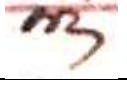

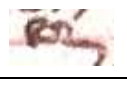
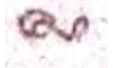

1. *Wujuding Aksârâ sâhâ Pasanganipun*

Dêntâwyanjânâ aksârâ Jâwâ utawi urutaning aksârâ Jâwâ mênikâ ingkang baku wontên kalih dâsâ, inggih kalih dâsâ aksârâ ingkang asipat *silabik* sâhâ kalih dâsâ pasanganipun ingkang ndadosakên aksârâ Jâwâ asipat *konsonantal* (Mulyani, 2011:5). Wontên *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*, ngginakakên sadâyâ aksârâ carakan, déné pasangan aksârâ ingkang kaginakakên botên sadayanipun dipunjumbuhakên kaliyan panyêratng têmbung-têmbung ingkang dipunginakakên salêbêting *naskah*. Wujuding aksârâ Jâwâ sâhâ pasanganipun

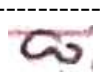

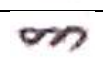
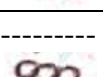
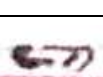

ingkang kaginakakên wontên *naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ*, ingkang dipunsêrat *Latin* sajangkêpipun kaandharakên ing ngandhap mênika.

Tabel 5: Wujuding Aksarâ Jâwâ sâhâ Pasanganipun wontên *Naskah Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ* ingkang Dipunsêrat mawi Aksarâ *Latin*

Nâmâ Aksarâ	Transliterasi	Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ	
		Carakan	Pasangan
hâ	hâ		
nâ	nâ		
câ	câ		
râ	râ		
kâ	kâ		
dâ	dâ		
tâ	tâ		
sâ	sâ		
wâ	wâ		
lâ	lâ		
pâ	pâ		

Lajêngipun tabel

Nåmå Aksårå	Transliterasi	Sêrat Ngèlmu Dãyåprabåwå	
		Carakan	Pasangan
dhå	dhå		
jå	jå		
yå	yå		----
nyå	nyå		----
må	må		
gå	gå		
bå	bå		
thå	thå		
ngå	ngå		

2. Aksårå Murdå

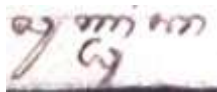
Aksårå murdå utawi aksårå *mahaprana*, inggih mênika aksårå ingkang pancènipun kêdah kaucapakên kanthi abab ingkang kathah (Mulyani, 2011:6). Aksårå murdå mênika kaginakakên kanggé nyêrat têmbung-têmbung saking bâså ngamåncå såhå kanggé tâtå-prunggu utawi pakurmatan.

Aksårå murdå mênika botên kénging kanggé sêsigêg wåndå. Ingkang limrah kasêrat nganggé aksårå murdå mênika asmaning pårå luhur, jêjuluk, såhå

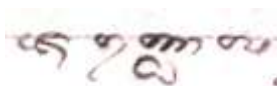
padununganipun inggih namung satunggal aksârâ kémawon sabên têmbung kaurutakên saking ngajêng. Aksârâ murdâ mênikâ cacahipun wontên wolung aksârâ, inggih mênikâ: Nâ, Kâ, Tâ, Sâ, Pâ, Gâ, Bâ, Nyâ (Mulyani, 2011:7).

Sasanèsipun aksârâ carakan, *naskah Sêrat Ngèlmu Dâya*prabâwâ ugi ngginakakên aksârâ murdâ. Aksârâ murdâ dipunginakakên kanggé nyêrat têtêmbungan tartamtu. Aksârâ murdâ ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênikâ cacahipun wontên kalih aksârâ, inggih mênikâ (Nâ) sâhâ (Pâ). Tulâdhâ panyêrating kalih aksârâ mênikâ sagêd dipunwaos ing ngandhap mênikâ.

a) Aksârâ murdâ Nâ

dipunsêrat cundhuk

dipunsêrat jêndhelâ

b) Aksârâ murdâ Pâ

dipunsêrat Pujâ

dipunsêrat prakârâ

3. Aksârâ Swârâ

Aksârâ swârâ mênikâ sajatosipun namung wontên gangsal, inggih mênikâ a, i, é, u, o. Ananging aksârâ rê sâhâ lê kalêbêt aksârâ swârâ, milanipun wontên ingkang mastani bilih aksârâ swârâ mênikâ wontên pitu (milâ ing sangkalan “swârâ” awatak 7). Aksârâ swârâ mênikâ ginanipun kanggé mujudakên aksârâ ngamancâ, langkung-langkung aksârâ Arab. Aksârâ swârâ botên kénging dados pasangan. Manawi dumunung ing sawing-kingipun wandâ sigêg, aksârâ sêsigêging wandâ kêdah kapangku. Aksârâ

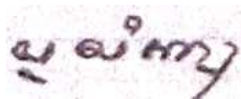
swârâ ugi botên kénging dipunsukani sandhangan swârâ (Mulyani, 2011: 9-10).

Aksârâ swârâ ingkang dipunginakakên wontên ing *naskah Sêrat Ngèlmu*

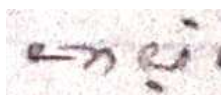
Dâyâprabâwâ namung kalih aksârâ, inggih mênikâ pâ cêrêk ( ) dipunwaos rê

sâhâ ngâ lêlêt ( ) dipunwaos lê. Tuladhanipun têmbung ingkang ngginakakên aksârâ swârâ kasêbut sagêd dipunwaos wontên ing andharan ngandhap mênikâ.

a) Aksârâ rê/pâ cêrêk

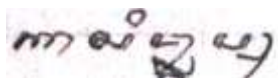

dipunsêrat rêsik

dipunsêrat barêng

b) Aksârâ lê/ngâ lêlêt

dipunsêrat kasilêp

dipunsêrat gêlêm mêdhar

4. Sandhangan

Sandhangan inggih mênikâ praboting aksârâ Jâwâ kanggé mbédakakên ungêling wandâ ing bâsâ Jawi. Sandhangan ing aksârâ Jâwâ wontên warni tigâ, (Mulyani, 201: 10-11) kados ing andharan ngandhap mênikâ.

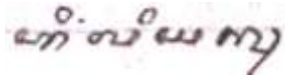
a) Sandhangan swârâ

1. Wulu (-----) = i, tuladhanipun:

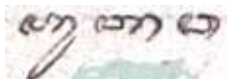

dipunsêrat sajati

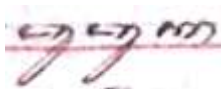

dipunsêrat ing liyan

2. Suku (-----) = u, tuladhanipun:

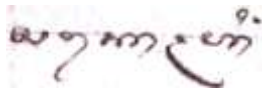
dipunsêrat utawâ

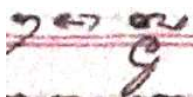
dipunsêrat bêbukâ

3. Taling ( ) = è, é tuladhanipun:

a) Taling = è

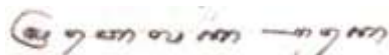

dipunsêrat sakèhing

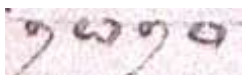

dipunsêrat ngèlmu

b) Taling = é

dipunsêrat mratélakaké

dipunsêrat dhéwé

4. Taling tarung (   ) = o, tuladhanipun:

dipunsêrat nganggo

dipunsêrat samangsã

5. Pêpêt (-----) = ê, tuladhanipun:

dipunsêrat kawêdharé

dipunsêrat béciking

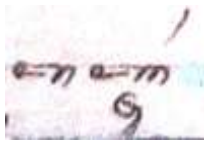
b) Sandhangan panyigêging wandã1) Wignyan ( ) gantosipun sigêg h, tuladhanipun:

dipunsêrat kaampuhaning

dipunsêrat linuwih ing

2) Laya (-----) gantosipun sigêg r, tuladhanipun:

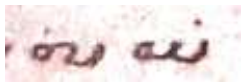
dipunsêrat sartã

dipunsêrat banjur

3) Cêcak (-----) gantosipun sigêg ng, tuladhanipun:

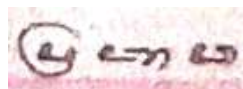
dipunsêrat layang

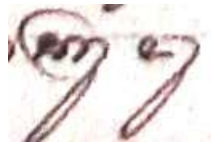
dipunsêrat samubarang

c) Sandhangan wyanjănă

1) Căkră ( ) gantosipun panjing ră (-----), tuladhanipun:

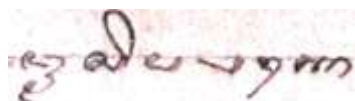

dipunsêrat prabăwă

dipunsêrat krungu

2) Kêrêt (-----) gantosipun căkră pêpêt, tuladhanipun:

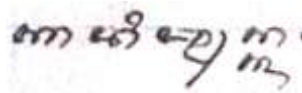

dipunsêrat ngrêsêpaké

dipunsêrat katrêsnan tu...

3) Péngkal (-----) gantosipun panjing yâ, tuladhanipun:

dipunsêrat kadibyan ka...

dipunsêrat nêdyâ

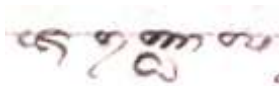
5. *Ejaan*

a) Aksârâ Swârâ

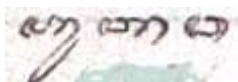
- 1) Aksârâ lêgênâ jêjêg (â) ingkang wandâ wêkasanipun mêngâ (botên sigêg) dipunsêrat dados â, déné manawi aksârâ lêgênâ miring (a) dipunsêrat têtêp a.

Tuladhanipun:

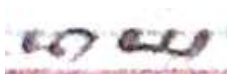
- a. Aksârâ lêgênâ jêjêg (â)

dipunsêrat jêndhélâ

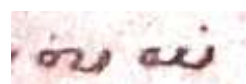

dipunsêrat utâwâ

dipunsêrat dâya

- b. Aksârâ lêgênâ miring (a)

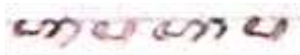
dipunsêrat layang

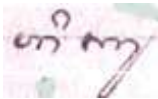

dipunsêrat samubarang

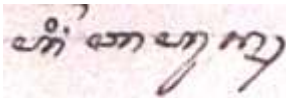
- 2) Aksårå (hå) manawi swantênipun ampang, inggih namung kasêrat a, i, u, é, ê, o, tuladhanipun:

håpåhåpå dipunsêrat dados åpå-åpå

hiku dipunsêrat dados iku

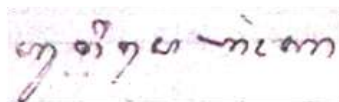
hing tahun dipunsêrat dados ing taun

- 3) Aksårå (o) ingkang éwah dados aksårå (å)

Tuladhanipun:

samongså dipunsêrat dados samångså

huripongkå dipunsêrat dados urip ångkå

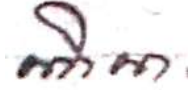
- 4) Aksårå swårå (e) saking sandhangan pêpêt ( ) dipunsêrat dados ê, déné

aksårå swårå (e) saking sandhangan taling ( ) dipunsêrat dados é utawi

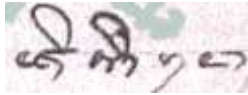
è

Tuladhanipun:

a. Sandhangan pêpêt (-----)

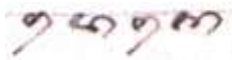
dipunsêrat kêna

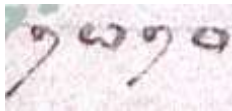
dipunsêrat jênêngé

b. Sandhangan taling (-----)

1) Taling = é

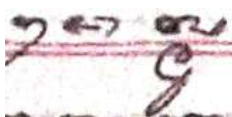

dipunsêrat déné

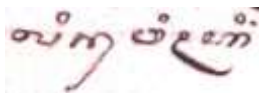

dipunsêrat dhéwé

2) Taling = è

dipunsêrat ngèlmu

dipunsêrat sakèhing

b) Aksâra Konsonan

Panyêrating aksâra *konsonan* ingkang langkung saking satunggal aksâra *konsonan*-ipun, aksâra *konsonan* dipunsêrat satunggal aksâra *konsonan* kémawon.

Panyêrating aksâra *konsonan* kasêbut sagêd dipupirsani wontên ngandhap mênika.

Tuladhanipun:

sêmunné dipunsêrat dados sêmuné

ngatullaké dipunsêrat dados ngatulaké

hisinné dipunsêrat dados isiné

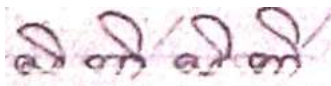
c) Panyêrating Têmbung Rangkêp

Têmbung rangkêp inggih mênikå têmbung ingkang dipunucapakên ambal kaping kalih. Têmbung rangkêp ingkang kapanggihakên ing panalitèn mênikå wontên kalih warni, inggih mênikå têmbung dwilinggå sâhå têmbung dwipurwå.

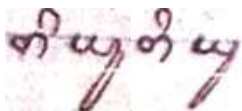
1. Têmbung dwilinggå

Panyêrating têmbung dwilinggå dipuntambahi tandhå panggandhèng (-). Tandhå panggandhèng mênikå kaginakakên supados tåtå panyêrating têmbung dwilinggå jumbuh kaliyan pandom ingkang gumathok tåtå panyêrating aksårå *Latin*.

Tuladhanipun:

sêgêrsêgêr dipunsêrat dados sêgêr-sêgêr

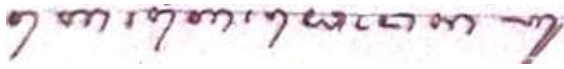
riyuriyu dipunsêrat dados riyu-riyu

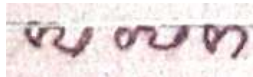
hâpâhâpâ dipunsêrat dados âpâ-âpâ

2. Têmbung dwipurwâ

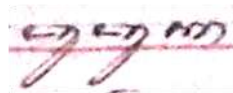
Tuladhanipun:

dipunsêrat gêgodhongan

dipunsêrat lèlâra

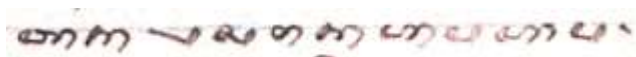
dipunsêrat bêtukâ

d) Tândhâ Pamaos

1) Tândhâ pādâ lingsâ

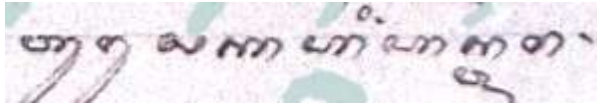
Wontên ing *teks Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwâ* tândhâ pādâ lingsâ ing satêngahipun ukârâ dipunginakakên kanggé nggantos tândhâ *koma* minangkâ pamisahing ukârâ. Wondéné tândhâ pādâ lingsâ ingkang dipunsêrat ing sawingkingipun tândhâ pangkon, minangkâ gantosipun tândhâ *titik*. Wontên ing *transliterasi* mênikâ tândhâ pādâ lingsâ kémawon dipunsêrat mawi tândhâ *koma* (,), déné tândhâ pādâ lingsâ ingkang dipunsêrat ing sawingkingipun tândhâ pangkon dipunsêrat mawi tândhâ *titik* (.). Tuladhanipun sagêd dipunwaos wontên ngandhap mênikâ.

a. Tândhâ pādâ lingsâ

dipunsêrat tanpâ

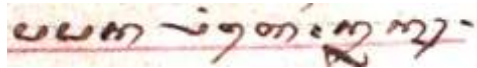
sarânâ âpâ-âpâ,

dipunsêrat turu

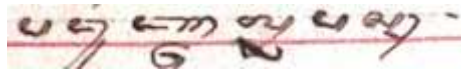
såkå ing antårå,

b. Tåndhå pangkon lajêng pådå lingså

dipunsêrat

papan panggonan.

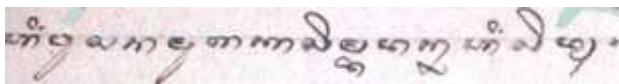
dipunsêrat

pangunjal napas.

2) Tåndhå pådå lungsi

Wontên ing *teks Sêrat Ngèlmu Dâya*prabåwå tåndhå pådå lungsi dipunginakakên minångkå gantosipun tåndhå *titik*, kanggé misah ukårå ingkang botên manunggal. Wontên ing *transliterasi* mênikå tåndhå pådå lungsi dipunsêrat mawi tåndhå *titik* (.)

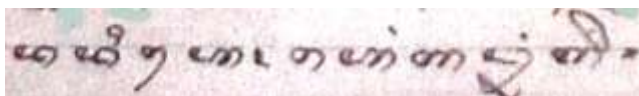
Tuladhanipun sagêd dipunwaos wontên ngandhap mênikå.

dipunsêrat ing wusånå

mugå kasêmbadanå

ing sêdyå.

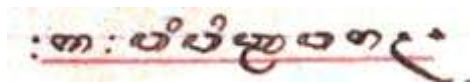
dipunsêrat dadi

ora anggêlênggêng.

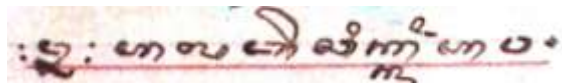
3) Tåndhå pådå pangkat

Wontên ing *teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ* tåndhå pådå pangkat dipunginakakên kanggé mratandhani panyêrating angka. Wontên ing *transliterasi* mênika tåndhå pådå pangkat dipunsêrat dados *titik* (.) tanpå *spasi* sawingkingipun angka.

Tuladhanipun:

dipunsêrat 1. Wiwit wêwarah

dipunsêrat 2. Ālā bêciking

håwå

4) Tåndhå [ ]

Tåndhå [ ] kaginakakên kanggé têtêngêring nomêr kácå ing *transliterasi teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ*. Manawi nomêr kácå ing satêngahing têmbung, nomêr kácå dipuntambahi tåndhå -[ ]-. Kosok wangsulipun, manawi nomêr kácå ing sangajênging têmbung dipuntambahi tåndhå [ ].

5) Pådå Agêng

Wontên ing *teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ* mênika tåndhå pådå gêdhé utawi pådå agêng ingkang dipunginakakên inggih mênika pådå luhur. Tåndhå pådå luhur dipunginakakên kanggé misah pådå satunggal *sub-bab* kaliyan *sub-bab* sanèsipun, sanadyan tåndhå kasêbut namung dipunginakakên wontên ing *sub-bab* satunggal dumugi gangsal. Wondéné tåndhå pådå luhur dipunsêrat mawi tåndhå garis miring kalih //.

b. Asiling *Transliterasi sâhâ Suntingan Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*

Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ ngêwrat mapintên-pintên bab ingkang sêsambêtan kaliyan tâtâ cârâ panggladhining ngèlmu dâyaâprabâwâ. *Transliterasi sâhâ suntingan teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* wontên ing panalitèn mênikâ adhêdhasar isining andharan *naskah* dipunjumbuhakên kaliyan pandom ingkang gumathok.

Asiling *transliterasi sâhâ suntingan standar teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* kaandharakên ing *tabel* ngandhap mênikâ. Kanggé ngampilakên anggènipun mangêrtosi *tabel asiling transliterasi*, kaandharakên kanthi katrangan bilih têmbung ingkang dipuncithak kandêl mratandani bilih têmbung kasêbut kirang trêp utawi botên limrah kaginakakên ing wêkdal samênikâ. Têmbung ingkang dipuncithak kandêl mênikâ lajêng dipunjumbuhakên kaliyan pandom ingkang gumathok wontên *tabel pérangan suntingan*. Cathêtan sanèsipun ngéngingi andharan asiling *transliterasi standar teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* kaandharakên kanthi *aparat kritik* wontên pérangan salajêngipun.

Tabel 11: Asiling Transliterasi Sâhâ Suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâÿâprabâwâ

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>[1] Layang Ngèlmu Dâÿâprabâwâ mratélakaké laku pangudining kadibyan, kasantosan, sartâ nganggo patrapan awêwaton nalar kang sajati. Panganggité nalikâ ing taun 1855 utâwâ 1926</p>	<p>[1] Layang Ngèlmu Dâÿâprabâwâ mratélakaké laku pangudining kadibyan, kasantosan, sartâ nganggo patrapan awêwaton nalar kang sajati. Panganggité nalikâ ing taun 1855 utâwâ 1926</p>
<p>[2] Isiné layang iki: Bêbukâ 1. Wiwit Wêwarah 2. Âlå Bêciking Hâwâ 3. Papan Panggonan 4. Panggladhining Patrapan 5. Pangunjal Napas 1. Jumuwah ping 1 2. - - 2 3. - - 3 4. - - 4 5. Mati râgâ 6. Bab Kalakuan 7. Bab Pamangan</p>	<p>[2] Isiné layang iki: Bêbukâ 1. Wiwit Wêwarah 2. Âlå Bêciking Hâwâ 3. Papan Panggonan 4. Panggladhining Patrapan 5. Pangunjal Napas 1. Jumuwah ping 1 2. (Jumuwah ping) 2 3. (Jumuwah ping) 3 4. (Jumuwah ping) 4 5. Mati râgâ 6. Bab Kalakuan 7. Bab Pamangan</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
8. Bab Pambêrating Rubédå 9. Bab Panggawé Tanpå Gawé 10. Bab Dhukun Sajati 11. Bab Nambani Lêlårå	8. Bab Pambêrating Rubédå 9. Bab Panggawé Tanpå Gawé 10. Bab Dhukun Sajati 11. Bab Nambani Lêlårå
[3] <p style="text-align: center;">Bêbukå</p> <p>Wêdharé ngèlmu: dâypårabåwå. Anggêgulang laku kaampuhaning sabdå. Iku agêm-agêmané pårå linuwih ing jaman kunå. Manåwå kanggo nyabdakaké samubarang kang wis winawas, mandi bangêt. Samångså wis karasuk kêna kanggo marasaké sawarnaning lêlårå tanpå sarånå åpå-åpå mung kalawan dâypå kakuwating¹ ning ciptå. Kêna kanggo nurokaké wong mêlèk kåypå déné sirêp mågånåndå. Kêna kanggo ngimpèkaké wong turu kêna kanggo kongkonan wong turu, lungå mênyang paran sarånå jiwané ngalåypå. Kêna kanggo nakoni wong turu banjur mangsuli. Sartå kêna kanggo anggugah wong turu sårå ing antårå, mung sarånå kaundang jênêngé rambah kaping têlu, kang turu banjur tangi dhéwé sartå mangsuli.</p> <p>Tuwuhing ngèlmu dâypårabåwå iki barêng karo tumitahing manuså ånå ing donypå. Ngèlmu mau upåmå wiji kasuwèn bangêt pananduré utåwå kasèp pangupakarané, mulané dadi långkå anané. Sartå arang kang gèlêm ambangun lakuné, awit kawruh mau kinirå prakårå kang winadi utåwå kinêkêr.</p>	[3] <p style="text-align: center;">Bêbukå</p> <p>Wêdharé ngèlmu { : } dâypårabåwå. Anggêgulang laku kaampuhaning sabdå. Iku agêm-agêmané pårå linuwih ing jaman kunå. Manåwå kanggo nyabdakaké samubarang kang wis winawas, mandi bangêt. Samångså wis karasuk kêna kanggo marasaké sawarnaning lêlårå tanpå sarånå åpå-åpå mung kalawan dâypå kakuwatan¹ ning ciptå. Kêna kanggo nurokaké wong mêlèk kåypå déné sirêp mågånåndå.. Kêna kanggo ngimpèkaké wong turu, kêna kanggo kongkonan wong turu lungå mênyang paran sarånå jiwané ngalåypå. Kêna kanggo nakoni wong turu banjur mangsuli. Sartå kêna kanggo anggugah wong turu sårå ing antårå, mung sarånå kaundang jênêngé rambah kaping têlu, kang turu banjur tangi dhéwé sartå mangsuli.</p> <p>Tuwuhing ngèlmu dâypårabåwå iki barêng karo tumitahing manuså ånå ing donypå. Ngèlmu mau upåmå wiji kasuwèn bangêt pananduré utåwå kasèp pangupakarané, mulané dadi långkå anané. Sartå arang</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi Standar</i>	<i>Suntingan</i>
Yèn kabanjur mangkono suwé-suwé báyå så	kang gèlêm ambangun lakuné, awit kawruh mau kinirå prakårå kang winadi utåwå kinêkêr. Yèn kabanjur mangkono suwé-suwé báyå så
<p>-[4]-yå kasilêp, pårå manuså bakal kèlangan kawruh kang pramati. Wêkasan ora ånå kang anduwèni kadibyan kåyå manuså ing jaman kunå. Awit kawruh mau tansah kinêkêr kanggo wadi, ora ånå kang gèlêm mêdharaké ing liyan, pirang bårå katêngkêraké mangrang² anak putu. Ing mêngko babaré kawruh mau, kasorahaké marang kang pådha gèlêm anggêgulang, utåwå kang gèlêm anggilot surasané layang dáyåprabåwå iki, supåyå dadi dèdalan panggayuhing kamulyan, ing wusånå mugå kasêmbadanå ing sêdyå.</p> <p style="text-align: right;">Juru ngarang</p>	<p>-[4]-yå kasilêp, pårå manuså bakal kèlangan kawruh kang pramati. Wêkasan ora ånå kang anduwèni kadibyan kåyå manuså ing jaman kunå. Awit kawruh mau tansah kinêkêr kanggo wadi, ora ånå kang gèlêm mêdharaké ing liyan, pirang bårå katêngkêraké ma{ng}rang² anak putu. Ing mêngko babaré kawruh mau, kasorahaké marang kang pådha gèlêm anggêgulang, utåwå kang gèlêm anggilot surasané layang dáyåprabåwå iki, supåyå dadi dèdalan panggayuhing kamulyan, ing wusånå mugå kasêmbadanå ing sêdyå.</p> <p style="text-align: right;">Juru ngarang</p>
<p>[5]</p> <p style="text-align: center;">Babaré Ngèlmu Dáyåprabåwå 1. Wiwit wêwarah // Wong kang sumêdyå ngulah mandining sabdå.</p>	<p>[5]</p> <p style="text-align: center;">Babaré Ngèlmu Dáyåprabåwå 1. Wiwit wêwarah // Wong kang sumêdyå ngulah mandining sabdå.</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>Gêgarané kudu pracâyâ sartâ nêtêpaké mangkéné:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. sing sâpâ kapéngin ngundhuh kudu srêgêp nandur, 2. sing sâpâ têmên bakal tinêmu, 3. sing sâpâ duwé sêdyâ bakal tumêkâ, 4. dadiné ngèlmu kalawan laku, <p>Yèn wiwit arêp anglakoni lakuning Ngèlmu Dâya Prabâwâ, kudu kêmu dhisik kang rêsik supâyâ ababé ora anggandâ bacin, dadi pamangané kudu kang sarwâ rêsik. Ora réyoh lan ora sawiyah-wiyah, manâwâ sêmbadâ mung mangan pêrêsan lan putihé êndhog pitik mêntahan kaublak karo uyah sawatârâ, yèn durung kacongga mangan mangkono, iyâ kêna mangan sêgâ kâyâ adaté, mung pangliwêté âjâ nganggo ditajini. Sokur ora dipususi, iku malah luwih bêcik. Ombèn-ombèné banyu tâwâ utâwâ banyu wantah kang bêning. Pangombéné mung kacêcêp-cêcêp, dadi ora anggalênggêng. Iku bisâ mê-</p>	<p>Gêgarané kudu pracâyâ sartâ nêtêpaké mangkéné:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. sing sâpâ kapéngin ngundhuh kudu srêgêp nandur, 2. sing sâpâ têmên bakal tinêmu, 3. sing sâpâ duwé sêdyâ bakal tumêkâ, 4. dadiné ngèlmu kalawan laku, <p>Yèn wiwit arêp anglakoni lakuning Ngèlmu Dâya Prabâwâ, kudu kêmu dhisik kang rêsik supâyâ ababé ora anggandâ bacin, dadi pamangané kudu kang sarwâ rêsik. Ora réyoh lan ora sawiyah-wiyah, manâwâ sêmbadâ mung mangan pêrêsan lan putihé êndhog pitik mêntahan kaublak karo uyah sawatârâ, yèn durung kacongga mangan mangkono, iyâ kêna mangan sêgâ kâyâ adaté, mung pangliwêté âjâ nganggo ditajini. Sokur ora dipususi, iku malah luwih bêcik. Ombèn-ombèné banyu tâwâ utâwâ banyu wantah kang bêning. Pangombéné mung kacêcêp-cêcêp, dadi ora anggalênggêng. Iku bisâ mê-</p>
<p>-[6]-cahaké wiji gêtih kang pating parênthêl ânâ ing usus. Pêcahing gêtih muwuhi kakuwataning badan. Sabisâ-bisâ cêgah udut, amargâ sajêroning hâwâ ânâ dâya luwih déning gêdhé, sartâ alusé ngungkuli dâya kakuwatan kang ânâ sajêroning badan.</p>	<p>-[6]-cahaké wiji gêtih kang pating parênthêl ânâ ing usus. Pêcahing gêtih muwuhi kakuwataning badan. Sabisâ-bisâ cêgah udut, amargâ sajêroning hâwâ ânâ dâya luwih déning gêdhé, sartâ alusé ngungkuli dâya kakuwatan kang ânâ sajêroning badan.</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>Sajêroné anglakoni ora kêna angguyu, ora kêna muring-muring, lan ora kêna sêmbrana, sabisâ-bisâ manawa tumandang samubarang kang gampang, kudu ditandangi kalawan tangan kiwa, iku diarani mardhi uja. Awit tangan kiwa iku akèh ngangguré, tinimbang karo tumandaging tangan têngên, supaya gèntèn tumandang kang padha boboté, awit bayuning tangan iku sambung karo tukiing utèk, tangan kiwa sambung karo tukiing utèk têngên, tangan têngên sambung karo tukiing utèk kiwa. Mulané samangsâ tangan têngên baé kang tumandang, budi kang dumunung péranganing utèk têngên dadi lèrèn, kang tumandang mung budi kang ana péranganing utèk kiwa. Mangkono uga samangsâ tangan kiwa kang tumandang budi kang ana péranganing utèk kang kiwa iya kurang tumandang, kang mindêng tumandang mung budi kang ana péranganing utèk têngên. Pamrihé budi rong pérangan mau wutuh padha tumandangé. Awit tangan têngên iku diarani daya panyuka, tangan kiwa diarani daya paminta, iku yèn bisâ cundhuk sayâ muwuhi kakuwataning ba-</p>	<p>Sajêroné anglakoni ora kêna angguyu, ora kêna muring-muring, lan ora kêna sêmbrana, sabisâ-bisâ manawa tumandang samubarang kang gampang, kudu ditandangi kalawan tangan kiwa, iku diarani mardhi uja. Awit tangan kiwa iku akèh ngangguré, tinimbang karo tumandaging tangan têngên, supaya gèntèn tumandang kang padha boboté, awit bayuning tangan iku sambung karo tukiing utèk, tangan kiwa sambung karo tukiing utèk têngên, tangan têngên sambung karo tukiing utèk kiwa. Mulané samangsâ tangan têngên baé kang tumandang, budi kang dumunung péranganing utèk têngên dadi lèrèn, kang tumandang mung budi kang ana péranganing utèk kiwa. Mangkono uga samangsâ tangan kiwa kang tumandang budi kang ana péranganing utèk kang kiwa iya kurang tumandang, kang mindêng tumandang mung budi kang ana péranganing utèk têngên. Pamrihé budi rong pérangan mau wutuh padha tumandangé. Awit tangan têngên iku diarani daya panyuka, tangan kiwa diarani daya paminta, iku yèn bisâ cundhuk sayâ muwuhi kakuwataning ba-</p>
<p>-[7]-dan budi kang ngébat-ébataké. Lakuné para linuwih ing jaman kuna, kang wis katatalan padha anggayuh kasantosaning badan budi sarana ulah nglandhungaké lakuning napas, nyêdhot, mêgêng, sarta ngêmpus,</p>	<p>-[7]-dan budi kang ngébat-ébataké. Lakuné para linuwih ing jaman kuna, kang wis katatalan padha anggayuh kasantosaning badan budi sarana ulah nglandhungaké lakuning napas, nyêdhot, mêgêng, sarta</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>mangkono iku mêsthi lêlawanan karo hâwâ, kang ngébaki ing bawânâ iki.</p> <p>2. Ālā Bêciking Hâwâ</p> <p>// Hâwâ iku ânâ kang rêgêd ânâ kang rêsik, sartâ ngandhut sari:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Sarining angin 2. - bumi 3. - banyu 4. - gêni <p>Kang akèh dhéwé sarining angin, kèh sathithiking sari patang warnâ mau wis anggâwâ pêpencèn dhéwé-dhéwé, yèn salah sawiji kurang utâwâ luwih sâkâ pêpencèné, pamoring sari dadi hâwâ rêgêd iku prasasat wis mandi, mulané panyêdhoté napas kudu ngati-ati, kudu milih papan kang ombèr, kang dhuwur, sartâ kang rêsik, kaarahâ âjâ nganti nyêdhot hâwâ kang rêgêd, awit hâwâ kang kasêdhot, manâwâ rêsik bisâ nglêbur</p>	<p>ngêmpus, mangkono iku mêsthi lêlawanan karo hâwâ, kang ngébaki ing bawânâ iki.</p> <p>2. Ālā Bêciking Hâwâ</p> <p>// Hâwâ iku ânâ kang rêgêd ânâ kang rêsik, sartâ ngandhut sari:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. Sarining angin 2. (Sarining) bumi 3. (Sarining) banyu 4. (Sarining) gêni <p>Kang akèh dhéwé sarining angin, kèh sathithiking sari patang warnâ mau wis anggâwâ pêpencèn dhéwé-dhéwé, yèn salah sawiji kurang utâwâ luwih sâkâ pêpencèné, pamoring sari dadi hâwâ rêgêd iku prasasat wis mandi, mulané panyêdhoté napas kudu ngati-ati, kudu milih papan kang ombèr, kang dhuwur, sartâ kang rêsik, kaarahâ âjâ nganti nyêdhot hâwâ kang rêgêd, awit hâwâ kang kasêdhot, manâwâ rêsik bisâ nglêbur</p>
<p>[8] sakèhing rêrêgêd lan lêlârâ, kang dumunung ânâ ing bagèyaning badan. Ora suwé hâwâ kang kasêdhot mau banjur kudu mêtû, amargâ wis dadi hâwâ rêgêd, iku sarining angin kari sathithik, sarining bumi kang isih akèh.</p> <p>Kajâbâ mangkono, hâwâ mau ugâ katutan sato kéwan cilik-cilik, kang luwih déning lêmbut ora kasat mâtâ, katoné manâwâ</p>	<p>[8] sakèhing rêrêgêd lan lêlârâ, kang dumunung ânâ ing bagèyaning badan. Ora suwé hâwâ kang kasêdhot mau banjur kudu mêtû, amargâ wis dadi hâwâ rêgêd, iku sarining angin kari sathithik, sarining bumi kang isih akèh.</p> <p>Kajâbâ mangkono, hâwâ mau ugâ katutan sato kéwan cilik-cilik, kang luwih déning lêmbut ora kasat mâtâ,</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>kasawang sarġnġ kġġġ praksġnġ (kanggo nyġdhakakġ lan anggġdhġkakġ kang kawangwang).</p> <p>3.</p> <p>Papan Panggonan</p> <p>// Pangarah utġwġ pangati-ati, bab pangunjaling napas, supġyġ olġh hġwġ kang rġsik, pamanggonġ kudu ġġġ ing papan kang jġmbar utġwġ kang dhuwur, kġyġ tġ: ing ġġġ-ġġġ, utġwġ ing pagunungan utġwġ ing papan kang akġh wit-witanġ. Awit sawarnaning wit-witan iku bisġ ngġtokakġ hġwġ kang rġsik, utġwġ ing papan kang ora panas, ora blġdug, lan ora akġh kukusġ. Manġwġ ora olġh papan salah sawiji kġyġ kang kapratġlakakġ iku, kġġġ manggon ġġġ ing kamar kang sġpi sartġ kakunci, nanging ku</p>	<p>katonġ manġwġ kasawang sarġnġ kġġġ praksġnġ (kanggo nyġdhakakġ lan anggġdhġkakġ kang kawangwang).</p> <p>3.</p> <p>Papan Panggonan</p> <p>// Pangarah utġwġ pangati-ati, bab pangunjaling napas, supġyġ olġh hġwġ kang rġsik, pamanggonġ kudu ġġġ ing papan kang jġmbar utġwġ kang dhuwur, kġyġ tġ: ing ġġġ-ġġġ, utġwġ ing pagunungan utġwġ ing papan kang akġh wit-witanġ. Awit sawarnaning wit-witan iku bisġ ngġtokakġ hġwġ kang rġsik, utġwġ ing papan kang ora panas, ora blġdug, lan ora akġh kukusġ. Manġwġ ora olġh papan salah sawiji kġyġ kang kapratġlakakġ iku, kġġġ manggon ġġġ ing kamar kang sġpi sartġ kakunci, nanging ku</p>
<p>-[9]-du kang rġsik lan ngrġsġpakġ, jandhġlanġ³ kaġblak ing kono nganggo kasadhiyan jam kang ġġġ pandomanġ sġkon, yġġ kang nglakoni wong akġh, jamġ iyġ kudu akġh niji-niji.</p> <p>Dhuwurġ papan kang kanggo nglakoni, kudu luwih sġkġ sagġdġging⁴ manusġ, awit papan ġġdhġk akġh hġwġ kang kaworan rġgġd, hġwġ kang rġgġd iku kandġlġ sġngkġ⁵ ing lġmah ġġġ sadhġpġ, dġnġ pangunjaling ambġgan, sadinġ rambah kaping tġlu, ġsuk, awan, lan sorġ, lawasġ nganti 16 jumuwah. Bġcik kawiwitan sġkġ ing wayah ġsuk , awit hawanġ isih rġsik.</p>	<p>-[9]-du kang rġsik lan ngrġsġpakġ, cġndhġlanġ³ kaġblak ing kono nganggo kasadhiyan jam kang ġġġ pandomanġ sġkon, yġġ kang nglakoni wong akġh, jamġ iyġ kudu akġh niji-niji.</p> <p>Dhuwurġ papan kang kanggo nglakoni, kudu luwih sġkġ sa<d>ġdġging⁴ manusġ, awit papan ġġdhġk akġh hġwġ kang kaworan rġgġd, hġwġ kang rġgġd iku kandġlġ sġ{ng}kġ⁵ ing lġmah ġġġ sadhġpġ, dġnġ pangunjaling ambġgan, sadinġ rambah kaping tġlu, ġsuk, awan, lan sorġ, lawasġ nganti 16 jumuwah. Bġcik kawiwitan sġkġ ing wayah ġsuk , awit hawanġ isih rġsik.</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>4.</p> <p>Panggladhining Patrapan</p> <p>A. // ngadêg jêjêg , tangan loro kajujuraké turut pupu, nuli nyêdhot ambêgan sakatogé nganggo anjunjung tungkak kajinjitaké kang alon, banjur ngêmpusaké napas rãdã rikat, pangêmpusé barêng karo tumapaking tungkak kang kajinjitaké mau, panyêdhoté napas åjà nganti nywãrã, tutuk mingkêm, untu kagathukaké kang anggang-anggang, ora.</p>	<p>4.</p> <p>Panggladhining Patrapan</p> <p>A. // ngadêg jêjêg , tangan loro kajujuraké turut pupu, nuli nyêdhot ambêgan sakatogé nganggo anjunjung tungkak kajinjitaké kang alon, banjur ngêmpusaké napas rãdã rikat, pangêmpusé barêng karo tumapaking tungkak kang kajinjitaké mau, panyêdhoté napas åjà nganti nywãrã, tutuk mingkêm, untu kagathukaké kang anggang-anggang, ora</p>
<p>[10] kapêtêlaké</p> <p>B. // Kãyã A manèh, mung nalikã arêp jinjit binarêngan tangan kiwã kadhaplangaké kang sarèh. Sawisé banjur ngêmpusaké napas sarêng karo udhuning tangan kang kadhaplangaké kalawan tumapaking tungkak.</p> <p>C. // Kãyã B nanging nalikã napakaké tungkak sartã ngêmpusaké napas, binarêngan nêkuk dhêngkul saèmpêr jèngkèng, kalawan andhaplangaké tangan loro pisan, ⁶goné⁶ ngêmpusaké napas mau, isih sajêroning pratingkah mèmper jèngkèng mau, ngambali nyêdhot napas manèh sakandhasé, pangêmpusé napas binarêngan napakaké tungkak kang jinjit, sartã ambalèkaké tangan kang andhaplang mau.</p>	<p>[10] kapêtêlaké</p> <p>B. // Kãyã A manèh, mung nalikã arêp jinjit binarêngan tangan kiwã kadhaplangaké kang sarèh. Sawisé banjur ngêmpusaké napas sarêng karo udhuning tangan kang kadhaplangaké kalawan tumapaking tungkak.</p> <p>C. // Kãyã B nanging nalikã napakaké tungkak sartã ngêmpusaké napas, binarêngan nêkuk dhêngkul saèmpêr jèngkèng, kalawan andhaplangaké tangan loro pisan, ⁶(ang)goné⁶ ngêmpusaké napas mau, isih sajêroning pratingkah mèmper jèngkèng mau, ngambali nyêdhot napas manèh sakandhasé, pangêmpusé napas binarêngan napakaké tungkak kang jinjit, sartã ambalèkaké tangan kang andhaplang mau.</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>5. Pangunjal Napas</p> <p>// Sabên ésuk sadurungé wiwit anglakoni, kudu ngêningaké cipta 5 mênit, yâiku ora mêmikir kang néka-néka, liyané ngèsthi kang bakal linakonon ngunjal napas, sarana ngawasaké lakuning sêkon pandomaning jam.</p> <p>Matrapaké ngunjal napas supaya aja kênâ ing rubêda krungu swara grobyagan, prayo-</p>	<p>5. Pangunjal Napas</p> <p>// Sabên ésuk sadurungé wiwit anglakoni, kudu ngêningaké cipta 5 mênit, yâiku ora mêmikir kang néka-néka, liyané ngèsthi kang bakal linakonon ngunjal napas, sarana ngawasaké lakuning sêkon pandomaning jam.</p> <p>Matrapaké ngunjal napas supaya aja kênâ ing rubêda krungu swara grobyagan, prayo-</p>
<p>-[11]-ga mlêbu ing kamar kang sêpi banget, kang rêsik gumrining sartâ kang ngrêsêpaké, apa déné wis sadhiya jam, banjur mapan linggih kang kapénak, upama ing kursi kang ana tangané, ngadêg anjêjêr iya kênâ, dhadhâ mungal, pundhak mêmberi, sirah jêjêg, tutuk mingkêm, mandêng lakuning jam mau.</p> <p>Panggulang iku sarana turon malumah iya kênâ, supaya saranduning badan bisa dhangon, nanging yèn wis sumêdyâ arêp turu ora kênâ anggêgulang, iya mung mlulu turu baé awit yèn nganti kabanjur ngantuk dadi jugar lakuné.</p> <p>Sawisé mangkono banjur nglakoni ngunjal napas, pratélané kâya ing isor iki.</p>	<p>-[11]-ga mlêbu ing kamar kang sêpi banget, kang rêsik gumrining sartâ kang ngrêsêpaké, apa déné wis sadhiya jam, banjur mapan linggih kang kapénak, upama ing kursi kang ana tangané, ngadêg anjêjêr iya kênâ, dhadhâ mungal, pundhak mêmberi, sirah jêjêg, tutuk mingkêm, mandêng lakuning jam mau.</p> <p>Panggulang iku sarana turon malumah iya kênâ, supaya saranduning badan bisa dhangon, nanging yèn wis sumêdyâ arêp turu ora kênâ anggêgulang, iya mung mlulu turu baé awit yèn nganti kabanjur ngantuk dadi jugar lakuné.</p> <p>Sawisé mangkono banjur nglakoni ngunjal napas, pratélané kâya ing isor iki.</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>Jumuwah kaping I</p> <p>Sajêroné unjal napas ora kêna anggagas liyané ambêgan, tumindaké mangkéné:</p> $9'=540''=60 \times 9 = \left\{ \begin{array}{l} 3'' \text{ nyêdhot} \\ 3'' \text{ mêgêng} \\ 3'' \text{ ngêmpus} \end{array} \right\} \text{ sadina ping 3}$ <p>Jumuwah kaping II</p> <p>Pådha karo jumuwah kaping I. mung pangunjalé mundhak mangkéné:</p> $10'=600''=40 \times 15 = \left\{ \begin{array}{l} 3'' \text{ nyêdhot} \\ 3'' \text{ mêgêng} \\ 3'' \text{ ngêmpus} \end{array} \right\} \text{ sadina ping 3}$	<p>Jumuwah kaping I</p> <p>Sajêroné unjal napas ora kêna anggagas liyané ambêgan, tumindaké mangkéné:</p> $9'=540''=60 \times 9 = \left\{ \begin{array}{l} 3'' \text{ nyêdhot} \\ 3'' \text{ mêgêng} \\ 3'' \text{ ngêmpus} \end{array} \right\} \text{ sadina ping 3}$ <p>Jumuwah kaping II</p> <p>Pådha karo jumuwah kaping I. mung pangunjalé mundhak mangkéné:</p> $10'=600''=40 \times 15 = \left\{ \begin{array}{l} 3'' \text{ nyêdhot} \\ 3'' \text{ mêgêng} \\ 3'' \text{ ngêmpus} \end{array} \right\} \text{ sadina ping 3}$
<p>[12]</p> <p>Manâwâ sajêroné jumuwah kaping II. sirah krâsâ ngêlu âjâ dilèrèni, prayogâ kabanjuraké baé, awit ora dadi âpâ, iku mung owah lakuning gêtih.</p> <p>Jumuwah kaping III</p> <p>Pådha karo jumuwah kaping II. mung pangunjalé napas nganggo ambuntêti bolonganing irung kang sasisih, upamané kang têngên, nganggo bolonganing irung kang kiwâ, nuli gènti ambuntêti kang kiwâ, nganggo longaning⁷ irung kang têngên, mangkono ing dalêm sajumuwah, mung pangunjalé mundhak mangkéné:</p>	<p>[12]</p> <p>Manâwâ sajêroné jumuwah kaping II{.} sirah krâsâ ngêlu âjâ dilèrèni, prayogâ kabanjuraké baé, awit ora dadi âpâ, iku mung owah lakuning gêtih.</p> <p>Jumuwah kaping III</p> <p>Pådha karo jumuwah kaping II{.} mung pangunjalé napas nganggo ambuntêti bolonganing irung kang sasisih, upamané kang têngên, nganggo bolonganing irung kang kiwâ, nuli gènti ambuntêti kang kiwâ, nganggo (bo)longaning⁷ irung kang têngên, mangkono ing dalêm sajumuwah, mung pangunjalé mundhak mangkéné:</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
$10' = 600'' = 25 \times 24 = \begin{cases} 8'' \text{ nyêdhot} \\ 8'' \text{ mêgêng} \\ 8'' \text{ ngêmpus} \end{cases}$ sadina ping 3	$10' = 600'' = 25 \times 24 = \begin{cases} 8'' \text{ nyêdhot} \\ 8'' \text{ mêgêng} \\ 8'' \text{ ngêmpus} \end{cases}$ sadina ping 3
<p>Jumuwah kaping IV Pådha karo jumuwah kaping III. mung suwéné wuwuh dadi mangkéné:</p> $20' = 1200'' = 40 \times 30 = \begin{cases} 10'' \text{ nyêdhot} \\ 10'' \text{ mêgêng} \\ 10'' \text{ ngêmpus} \end{cases}$ sadina ping 1 <p>Jumuwah kaping V Pådha karo jumuwah kaping IV. mung pangunjalé wuwuh dadi mangkéné:</p>	<p>Jumuwah kaping IV Pådha karo jumuwah kaping III. mung suwéné wuwuh dadi mangkéné:</p> $20' = 1200'' = 40 \times 30 = \begin{cases} 10'' \text{ nyêdhot} \\ 10'' \text{ mêgêng} \\ 10'' \text{ ngêmpus} \end{cases}$ sadina ping 1 <p>Jumuwah kaping V Pådha karo jumuwah kaping IV. mung pangunjalé wuwuh dadi mangkéné:</p>
<p>[13]</p> $20' = 1200'' = 30 \times 40 = \begin{cases} 15'' \text{ nyêdhot} \\ 10'' \text{ mêgêng} \\ 15'' \text{ ngêmpus} \end{cases}$ sadina ping 1 <p>Jumuwah kaping VI Pådha karo jumuwah kaping V. pangunjalé wuwuh dadi mangkéné:</p> $25' = 1500'' = 30 \times 50 = \begin{cases} 20'' \text{ nyêdhot} \\ 10'' \text{ mêgêng} \\ 20'' \text{ ngêmpus} \end{cases}$ sadina ping 1	<p>[13]</p> $20' = 1200'' = 30 \times 40 = \begin{cases} 15'' \text{ nyêdhot} \\ 10'' \text{ mêgêng} \\ 15'' \text{ ngêmpus} \end{cases}$ sadina ping 1 <p>Jumuwah kaping VI Pådha karo jumuwah kaping V. pangunjalé wuwuh dadi mangkéné:</p> $25' = 1500'' = 30 \times 50 = \begin{cases} 20'' \text{ nyêdhot} \\ 10'' \text{ mêgêng} \\ 20'' \text{ ngêmpus} \end{cases}$ sadina ping 1

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>						<i>Suntingan</i>					
Sabanjuré karingkês kâya ing ngisor iki.						Sabanjuré karingkês kâya ing ngisor iki.					
Dawané sabên ambêkan	Nyêdhot	Mêgêng	Ngêmpus	Suwéning mênit	Sadinå rambah kaping	Dawané sabên ambêkan	Nyêdhot	Mêgêng	Ngêmpus	Suwéning mênit	Sadinå rambah kaping
9"	3"	3"	3"	9"	3	9"	3"	3"	3"	9"	3
15"	5"	5"	5"	10"	3	15"	5"	5"	5"	10"	3
24"	8"	8"	8"	10"	3	24"	8"	8"	8"	10"	3
30"	10"	10"	10"	20"	1	30"	10"	10"	10"	20"	1
40"	15"	10"	15"	20"	1	40"	15"	10"	15"	20"	1
50"	20"	10"	20"	20"	1	50"	20"	10"	20"	20"	1
60"	26"	8"	26"	25"	1	60"	26"	8"	26"	25"	1
70"	31"	8"	31"	25"	1	70"	31"	8"	31"	25"	1
80"	36"	8"	36"	25"	1	80"	36"	8"	36"	25"	1
90"	42"	6"	42"	25"	1	90"	42"	6"	42"	25"	1
100"	47"	6"	47"	25"	1	100"	47"	6"	47"	25"	1
[14]						[14]					
Dawané sabên ambêkan	Nyêdhot	Mêgêng	Ngêmpus	Suwéning mênit	Sadinå rambah kaping	Dawané sabên ambêkan	Nyêdhot	Mêgêng	Ngêmpus	Suwéning mênit	Sadinå rambah kaping
110"	53"	4"	53"	25"	1	110"	53"	4"	53"	25"	1
120"	58"	4"	58"	25"	1	120"	58"	4"	58"	25"	1
130"	64"	2"	64"	25"	1	130"	64"	2"	64"	25"	1
140"	69"	2"	69"	25"	1	140"	69"	2"	69"	25"	1
150"	75"	-	75"	30"	1	150"	75"	-	75"	30"	1
160"	80"	-	80"	30"	1	160"	80"	-	80"	30"	1
170"	85"	-	85"	30"	1	170"	85"	-	85"	30"	1

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>[14]</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 10px; margin: 10px 0;"> <p>Wuwuhé 10''-10'' sabanjuré.</p> </div> <p>Yèn ‘goné’ nglakoni wis olèh patang jumuwah, tanpà rubédà sartà tanpà sambékàlà, kêbuké kang nglakoni tamtu mêlar bisà amot hàwà akèh, ambêgan mundhak landhung, lakuning gêtih ajêg, ngilangaké sakèhing lèlârà, sanadyan lârà âpà baé bisà sirnà tanpà dadi, bagasing badan sâyà santosâ.</p> <p>Kajâbâ iku wiwit jumuwah kaping sapuluh, kasêlan sinau mati râgâ, nêdyâ nyirnakaké arubiruning ati, ngêningaké ciptâ têtunggal, patrapé mangkéné:</p> <p>Turon malumah ing babud utâwâ ing klâsâ kang rêsik, ing kasur iyâ kêna, tangan kiwâ kajujuraké turut pupu, èpèk-èpèk kalumah-</p>	<p>[14]</p> <div style="border: 1px solid black; padding: 10px; margin: 10px 0;"> <p>Wuwuhé 10''-10'' sabanjuré.</p> </div> <p>Yèn ‘(ang)goné’ nglakoni wis olèh patang jumuwah, tanpà rubédà sartà tanpà sambékàlà, kêbuké kang nglakoni tamtu mêlar bisà amot hàwà akèh, ambêgan mundhak landhung, lakuning gêtih ajêg, ngilangaké sakèhing lèlârà, sanadyan lârà âpà baé bisà sirnà tanpà dadi, bagasing badan sâyà santosâ.</p> <p>Kajâbâ iku wiwit jumuwah kaping sapuluh, kasêlan sinau mati râgâ, nêdyâ nyirnakaké arubiruning ati, ngêningaké ciptâ têtunggal, patrapé mangkéné:</p> <p>Turon malumah ing babud utâwâ ing klâsâ kang rêsik, ing kasur iyâ kêna, tangan kiwâ kajujuraké turut pupu, èpèk-èpèk kalumah-</p>
<p>-[15]-aké, tangan têngên ngacung munggah saèmpêr nudingi âjâ obah-obah lan âjâ mêmikir samubarang, liyané ngèsthi kang lagi linakonan, suwéné 1 jam, yèn wis sajam, tangan kang ngacung kabalèkaké mangisor kang alon, mêsthi jimpé, yèn durung kâyâ tangan mati tândhâ durung bènêr lakuné, kudu diambali manèh sabên dinâ 1 jam, nganti têkâ jumuwah kaping XI.</p>	<p>-[15]-aké, tangan têngên ngacung munggah saèmpêr nudingi âjâ obah-obah lan âjâ mêmikir samubarang, liyané ngèsthi kang lagi linakonan, suwéné 1 jam, yèn wis sajam, tangan kang ngacung kabalèkaké mangisor kang alon, mêsthi jimpé, yèn durung kâyâ tangan mati tândhâ durung bènêr lakuné, kudu diambali manèh sabên dinâ 1 jam, nganti têkâ jumuwah kaping XI.</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>Wiwit jumuwah kaping XII, XIII, XIV, XV, tumêkå jumuwah kaping XVI, pangunjalé napas wuwuh dadi nyatêngah jam=30'' mênit mangkéné:</p> $30' = 1800'' = 30 \times 60 = \left\{ \begin{array}{l} 25'' \text{ nyêdhot} \\ - \\ 35'' \text{ ngêmpus} \end{array} \right\} \text{sadinå ping 1}$ <p>sabanjuré kårå kang wis karingkês ing ngarêp.</p> <p>Yèn wis biså tinarima kang nglakoni rumåså gumun, ngrasakaké kakuwataning badan budiné dhéwé luwih déning santoså.</p> <p style="text-align: center;">6</p> <p style="text-align: center;">Bab Kalakuan</p> <p>Ngulinakaké, wêlas, asih, saranti, sabar, sarèh, lêgåwå, lêmbah manah, ngapurå, jatmikå, arang kêdhèp, arang calathu.</p>	<p>Wiwit jumuwah kaping XII, XIII, XIV, XV, tumêkå jumuwah kaping XVI, pangunjalé napas wuwuh dadi nyatêngah jam=30{''} mênit mangkéné:</p> $30' = 1800'' = 30 \times 60 = \left\{ \begin{array}{l} 25'' \text{ nyêdhot} \\ - \\ 35'' \text{ ngêmpus} \end{array} \right\} \text{sadinå ping 1}$ <p>sabanjuré kårå kang wis karingkês ing ngarêp.</p> <p>Yèn wis biså tinarima kang nglakoni rumåså gumun, ngrasakaké kakuwataning badan budiné dhéwé luwih déning santoså.</p> <p style="text-align: center;">6</p> <p style="text-align: center;">Bab Kalakuan</p> <p>Ngulinakaké{,} wêlas, asih, saranti, sabar, sarèh, lêgåwå, lêmbah manah, ngapurå, jatmikå, arang kêdhèp, arang calathu.</p>
<p>[16]</p> <p style="text-align: center;">7</p> <p style="text-align: center;">Bab mangan</p> <p>Sabiså-biså ngulinakaké mangan wowohan, gêgodhongan, kang sêgêr-sêgêr, sartå kang nylamêti, pamangané åjå nganti kuwarêgên utawi kêluwèn, dadi kudu kang sêdhêngan, nyirik iwak ambêgan. Awit nitik kahanan tumitahing manuså iku wis anggåwå tåndhå, kang pinaringan sadhéngah kang gampang pinêthik utåwå kamamah, kårå tå:</p>	<p>[16]</p> <p style="text-align: center;">7</p> <p style="text-align: center;">Bab mangan</p> <p>Sabiså-biså ngulinakaké mangan wowohan, gêgodhongan, kang sêgêr-sêgêr, sartå kang nylamêti, pamangané åjå nganti kuwarêgên utawi kêluwèn, dadi kudu kang sêdhêngan, nyirik iwak ambêgan. Awit nitik kahanan tumitahing manuså iku wis anggåwå tåndhå, kang pinaringan sadhéngah kang gampang pinêthik utåwå</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
janganan lan lung-lungan, utåwå kacakot, kåyå-kåyå manuså ora kinodrat mangan daginging sato kéwan, tandhané ora kumêcêr andêlêng pitik, ora kapéngin anggadhó wêdhus, ora kudu ngêmplok bandêng mêntahan, balik andêlêng wowohan, dhasar lagi nê-	kamamah, kåyå tâ: janganan lan lung-lungan, utåwå kacakot, kåyå-kåyå manuså ora kinodrat mangan daginging sato kéwan, tandhané ora kumêcêr andêlêng pitik, ora kapéngin anggadhó wêdhus, ora kudu ngêmplok bandêng mêntahan, balik andêlêng wowohan, dhasar lagi nê-
-[17]-dhêng nom tuwané, åpå ora kumêcêr, utåwå andêlêng gêgodhongan utåwå lunglungan kang nom-nom ijo riyu-riyu, åpå ora kapéngin, timun nom kang sêmuné måyå-måyå, åpå ora sajak kumrêmês, bok ⁸ manåwå pangananing manuså kinodrat mangan bangsané cêcukulan, katitik såkå ‘goné’ ora kasinungan untu landhêp kåyå butå, kuku kang pêngkuh mingis kåyå kukuning macan, déné kumêcêr mangan barang kang dibumboni kaolah, iku kagåwå såkå wis kakulinakaké, nanging sanadyan mangan bangsaning têtuwuhan, iyå kudu nganggo milih kang migunani sartå kang doyan, awit wong mangan bangsaning têtuwuhan, ora mêsthi yèn dadi bêcik, ånå ugå kang bi-	-[17]-dhêng nom tuwané, åpå ora kumêcêr, utåwå andêlêng gêgodhongan utåwå lunglungan kang nom-nom ijo riyu-riyu, åpå ora kapéngin, timun nom kang sêmuné måyå-måyå, åpå ora sajak kumrêmês, (m)bok ⁸ manåwå pangananing manuså kinodrat mangan bangsané cêcukulan, katitik såkå ‘(ang)goné’ ora kasinungan untu landhêp kåyå butå, kuku kang pêngkuh mingis kåyå kukuning macan, déné kumêcêr mangan barang kang dibumboni kaolah, iku kagåwå såkå wis kakulinakaké, nanging sanadyan mangan bangsaning têtuwuhan, iyå kudu nganggo milih kang migunani sartå kang doyan, awit wong mangan bangsaning têtuwuhan, ora mêsthi yèn dadi bêcik, ånå ugå kang bi-
-[18]-så nglarani, kåyåtå: kang rêkåså kamamah suwé ora nuli ajur, kang marakaké angin, sapanunggalané, iku ora bêcik marang awak, wosé kabêh-kabêh kang pêrlu åjà tinggal dugå lan watårå. Bab mangan, sanadyan manganå kang wis dadi kulinané iyå kêna, kåyå tâ:	-[18]-så nglarani, kåyåtå: kang rêkåså kamamah suwé ora nuli ajur, kang marakaké angin, sapanunggalané, iku ora bêcik marang awak, wosé kabêh-kabêh kang pêrlu åjà tinggal dugå lan watårå. Bab mangan, sanadyan manganå kang wis dadi kulinané iyå kêna, kåyå tâ:

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>1. Magan⁹ sêgâ, iyâ ora dadi alangan, mung pangliwêté âjâ nganggo dipupusi, sokur ora ditajini malah prayogâ, awit sarining bêras ora kalong akèh-akèh, marakaké kêkuwataning badan.</p> <p>2. Mangan janganan âjâ kêmatêngên panggodhogé malah bécik mëntahan.</p> <p>3. Mangan wowohan, bécik kang isih kêmampo.</p> <p>Wosé kang prayogâ âjâ mêmangan manâwâ durung luwé. Cêka-</p>	<p>1. Ma(n)gan⁹ sêgâ, iyâ ora dadi alangan, mung pangliwêté âjâ nganggo dipupusi, sokur ora ditajini malah prayogâ, awit sarining bêras ora kalong akèh-akèh, marakaké kêkuwataning badan.</p> <p>2. Mangan janganan âjâ kêmatêngên panggodhogé malah bécik mëntahan.</p> <p>3. Mangan wowohan, bécik kang isih kêmampo.</p> <p>Wosé kang prayogâ âjâ mêmangan manâwâ durung luwé. Cêka-</p>
<p>-[19]-ké âjâ nindakaké laku yèn ora nuju dhangane pikiré, kapénak awak, sartâ samêktâ papan pirantiné, utâwâ manâwâ pinuju ribêd, bécik lowong ora dilakoni dhisik.</p> <p style="text-align: center;">Dhukun sajati</p> <p>Wong nglakoni lakuning ngèlmu Dâyaâprabâwâ, yèn wis andadi pon-ponané banjur dadi dhukun sajati, mungguh goné⁶ dadi dhukun sajati mau, kanggo rumêksâ raharjaning bawânâ, mitulungi kasusahaning ngaurip kang pādha nandhang rogâ, supâyâ bisâ waluyâ sākâ ing mêmālâ, manâwâ kasêmbadan kâyâ pangancagé dhukun kang sajati, saibâ tâ gêdhèning kanugrahan, bâyâ wis ora kêna kaupâmâ maraké¹⁰ amargâ lèlârâ mau kang andadèkaké kari-</p>	<p>-[19]-ké âjâ nindakaké laku yèn ora nuju dhangane pikiré, kapénak awak, sartâ samêktâ papan pirantiné, utâwâ manâwâ pinuju ribêd, bécik lowong ora dilakoni dhisik.</p> <p style="text-align: center;">Dhukun sajati</p> <p>Wong nglakoni lakuning ngèlmu Dâyaâprabâwâ, yèn wis andadi pon-ponané banjur dadi dhukun sajati, mungguh (ang)goné⁶ dadi dhukun sajati mau, kanggo rumêksâ raharjaning bawânâ, mitulungi kasusahaning ngaurip kang pādha nandhang rogâ, supâyâ bisâ waluyâ sākâ ing mêmālâ, manâwâ kasêmbadan kâyâ pangancagé dhukun kang sajati, saibâ tâ gêdhèning kanugrahan, bâyâ wis ora kêna kaupâmâ {maraké¹⁰} amargâ lèlârâ mau kang andadèkaké kari-</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>-[20]-bêdaning ngaurip angka siji, kosok baliné kuwarasan, ugâ dadi kaludhanganing ngaurip angka siji, déné sadurungé bisâ jumênêng dadi dhukun sajati, kudu ngatulaké pamardi têlung prakâra:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. mardi bujâ, sadinâ-dinâ manâwâ ora ânâ pakéwuhé utâwâ saru, tumandangé kudu ngulinakaké sarânâ tan¹¹ kiwâ. 2. mardi socâ, sadinâ-dinâ manâwâ ora ânâ pakéwuhé utâwâ saru, pamandêngé mripat kudu sakatogé lagi kêdhèp, dadi ora kêrêp- kêrêp kêdhèp. 3. mardi uswâ, sadinâ-dinâ ngulinakaké lakuning napas, panyêdhoté kudu sakatogé lagi ngêmpus, dadi nglandhungaké ambêgan. Pamardi têlung prakâra iku gêdhé bangêt dayané. Pêngêtan nambani lêlâra 	<p>-[20]-bêdaning ngaurip angka siji, kosok baliné kuwarasan, ugâ dadi kaludhanganing ngaurip angka siji, déné sadurungé bisâ jumênêng dadi dhukun sajati, kudu ngatulaké pamardi têlung prakâra:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. mardi bujâ, sadinâ-dinâ manâwâ ora ânâ pakéwuhé utâwâ saru, tumandangé kudu ngulinakaké sarânâ <tangan¹¹> kiwâ. 2. mardi socâ, sadinâ-dinâ manâwâ ora ânâ pakéwuhé utâwâ saru, pamandêngé mripat kudu sakatogé lagi kêdhèp, dadi ora kêrêp- kêrêp kêdhèp. 3. mardi uswâ, sadinâ-dinâ ngulinakaké lakuning napas, panyêdhoté kudu sakatogé lagi ngêmpus, dadi nglandhungaké ambêgan. Pamardi têlung prakâra iku gêdhé bangêt dayané. Pêngêtan nambani lêlâra
<p>[21] Manâwâ arêp mènèhi dâya kuwarasan marang wong kang lârâ, ora kêna langkah sâkâ dâya kang kanggo awaké dhéwé, mungguh sumurupé yèn awaké dhéwé wis anduwèni dâya kakiyatan, katitik sâkâ kêkuwatané ngunjal napas, sabên wis akèh pêtunging sêkon iyâ wis santosâ, sartâ sabên pangunjaling napas wis bisâ dâwâ, umuré iyâ dâwâ wutuh kauripané. Pratikêlé nambani mangkéné:</p>	<p>[21] Manâwâ arêp mènèhi dâya kuwarasan marang wong kang lârâ, ora kêna langkah sâkâ dâya kang kanggo awaké dhéwé, mungguh sumurupé yèn awaké dhéwé wis anduwèni dâya kakiyatan, katitik sâkâ kêkuwatané ngunjal napas, sabên wis akèh pêtunging sêkon iyâ wis santosâ, sartâ sabên pangunjaling napas wis bisâ dâwâ, umuré iyâ dâwâ wutuh kauripané. Pratikêlé nambani mangkéné:</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>Kang lårå kalinggihaké ing kursi, utåwå ing liyané , sikilé kang lårå karo pisan tumapak ing jrambah, tangan loro pisan tumumpang ing dhêngkul, mripat kaêrêmaké.</p> <p>Dhukun sajati ngadêg ånå sangarêpé kang lårå, ngêningaké ciptå 5 mênit, nuli ngucap ing batin: kowé ba-</p>	<p>Kang lårå kalinggihaké ing kursi, utåwå ing liyané , sikilé kang lårå karo pisan tumapak ing jrambah, tangan loro pisan tumumpang ing dhêngkul, mripat kaêrêmaké.</p> <p>Dhukun sajati ngadêg ånå sangarêpé kang lårå, ngêningaké ciptå 5 mênit, nuli ngucap ing batin: kowé ba-</p>
<p>-[22]-kal tak luwari laramu, aku bakal anjujuraké lakuning otot banyumu, kowé bakal takdunungi dýå prabawaku, mulané aku biså nambani laramu, amargå aku nganggo watoning katrêsnan tumraping saduluran.</p> <p>Sajroning ngucap mangkono nganggo mratingkahahé mangkéné:</p> <p>Tangané dhukun sajati loro pisan kagêgêm, kajunjung nganti têkan sadhuwuring sirahé dhéwé, nuli kasolahaké kapêthå buwêngan kang têngên mangiwå, kang kiwå manêngên, ambaning buwêngan watårå satampah dhårå ‘goné’ ambuwêngaké dhuwuré watês bathuk rambah kaping 10, yèn wis ping 10, gêgêman mau nuli kaêgaraké kang alon, kagrayangaké marang rainé kang lårå. Têkan ing dhådha nganti sumèlèh ing dhêngkul. Wusånå tangané dhukun sajati kakipat-ki-</p>	<p>-[22]-kal tak luwari laramu, aku bakal anjujuraké lakuning otot banyumu, kowé bakal takdunungi dýå prabawaku, mulané aku biså nambani laramu, amargå aku nganggo watoning katrêsnan tumraping saduluran.</p> <p>Sajroning ngucap mangkono nganggo mratingkahahé mangkéné:</p> <p>Tangané dhukun sajati loro pisan kagêgêm, kajunjung nganti têkan sadhuwuring sirahé dhéwé, nuli kasolahaké kapêthå buwêngan kang têngên mangiwå, kang kiwå manêngên, ambaning buwêngan watårå satampah dhårå ‘(ang)goné’ ambuwêngaké dhuwuré watês bathuk rambah kaping 10, yèn wis ping 10, gêgêman mau nuli kaêgaraké kang alon, kagrayangaké marang rainé kang lårå. Têkan ing dhådha nganti sumèlèh ing dhêngkul. Wusånå tangané dhukun sajati kakipat-ki-</p>
<p>-[23]-pataké, minångkå pambuwanging lêlårå, nuli kagêgêm manèh, gawé buwêngan kåyå ing dhuwur mau nganti kaping</p>	<p>-[23]-pataké, minångkå pambuwanging lêlårå, nuli kagêgêm manèh, gawé buwêngan kåyå ing dhuwur mau nganti kaping</p>

Lajêngipun tabel

<i>Transliterasi standar</i>	<i>Suntingan</i>
<p>sapuluh rambahan, ing dalêm sarambahan 30'' dadi 30x10''=300''=5 mênit.</p> <p>Kang wis anduwèni prabâwâ, manâwâ arêp nyumurupi kêkarêpaning liyan, sranané mripat arang kêdhèp, mandêng maniking wong kang bakal disumurupi krêntêging ati, kang pinandêng maniké kang sisih kiwâ. Krêntêg mau nuli bisââ tanggapaning pangarti.</p> <p>Pangrêksané lârâ sadhéngah. Sikil karo pisan ora kêna nganti adhêm bangêt, awit anjalari gampang panariking kêkuwatan kang sâkâ ing lêmah, narik dâya kêkuwatané kang lârâ. Wêkasan kang lârâ bisâ lumpuh, mulané sikil mau kabuntêl ing kaos supâ-</p>	<p>sapuluh rambahan, ing dalêm sarambahan 30'' dadi 30x10''=300''=5 mênit.</p> <p>Kang wis anduwèni prabâwâ, manâwâ arêp nyumurupi kêkarêpaning liyan, saranané mripat arang kêdhèp, mandêng maniking wong kang bakal disumurupi krêntêging ati, kang pinandêng maniké kang sisih kiwâ. Krêntêg mau nuli bisââ tanggapaning pangarti.</p> <p>Pangrêksané lârâ sadhéngah. Sikil karo pisan ora kêna nganti adhêm bangêt, awit anjalari gampang panariking kêkuwatan kang sâkâ ing lêmah, narik dâya kêkuwatané kang lârâ. Wêkasan kang lârâ bisâ lumpuh, mulané sikil mau kabuntêl ing kaos supâ-</p>
<p>-[24]-yâ nulak dâya panariking lêmah, sanadyan Sajroning turu iyâ kudu kabuntêl ing kaos, sokur olèh kaos gêlas awit kaos gêlas iku ora kêna kanggo dalan dâya panariking bumi.</p>	<p>-[24]-yâ nulak dâya panariking lêmah, sanadyan Sajroning turu iyâ kudu kabuntêl ing kaos, sokur olèh kaos gêlas awit kaos gêlas iku ora kêna kanggo dalan dâya panariking bumi.</p>

c. *Aparat Kritik Sêrat Ngèlmu Dâya-prabawa*

Tabel 7. Aparat Kritik

No.	Teks saderengipun dipun-sunting	Suntingan	Katrangan
1.	kakuwating	kakuwatan	Kacå 3 larik kaping 3 saking nginggil.
2.	mangrang	marang	Kacå 4 larik kaping 6 saking nginggil.
3.	jandhélané	cêndhélané	Kacå 9 larik kaping 1-2 saking nginggil.
4.	sagêdêging	sadêdêging	Kacå 9 larik kaping 7 saking nginggil.
5.	sångkå	såkå	Kacå 9 larik kaping 9 saking nginggil.
6.	goné	nggoné	Kacå 10 larik kaping 10 saking nginggil.
7.	longaning	bolonganing	Kacå 12 larik kaping 10 saking nginggil.
8.	bok	mbok	Kacå 17 larik kaping 8 saking nginggil.
9.	magan	mangan	Kacå 18 larik kaping 11 saking nginggil.
10.	maraké	{dipunicali}	Kacå 19 larik kaping 2 saking ngandhap.
11.	tan	tangan	Kacå 20 larik kaping 11 saking nginggil.

Sasampunipun ndamêl *suntingan*, garapaning panalitèn *filologi* salajêngipun inggih mênikå, ndamêl *aparat kritik*. *Aparat kritik* ing panalitèn mênikå ngrêmbag bab éwah-éwahaning *naskah* ingkang awujud nambahi aksårå utawi têmbung sårå nyudå aksårå utawi têmbung. Éwodéné pangrêmbagipun *aparat kritik* saking *tabel* ing nginggil kaandharakên ing ngandhap mênikå.

1. Têmbung kakuwating mênikå têngesipun botên cêthå, awit sajatosipun têmbung mênikå kadadosan saking têmbung linggå ‘kuwat’ ingkang atênges (1) kêlar, kêcongah, kuwangang, (2) roså, (3) biså tahan, awèt, (4) duwé

kadayan (karosan) biså nindakaké, (5) sêntoså, kukuh (Poerwadarminta, 1939: 241); dipuntambahi *konfiks* ka-an, dados kakuwatan. Dados ing *suntingan teks* kasêrat kakuwatan.

2. Têmbung mangrang mênikå têngêsipun botên cêthå, déné têmbung marang atêngês (1) tumuju (ngênêr) ing, (2) mungguh (tumrap) ing, (Poerwadarminta, 1939: 295). Dados ing *suntingan teks* kasêrat marang.
3. Têmbung jandhélané mênikå têngêsipun botên cêthå. Lajêng dipun-*sunting* dados cêndhélané dipunjumbuhakên kaliyan Poerwadarminta (1939: 633).
4. Têmbung sagêdêging têngêsipun kirang cêthå, satêmah dipungantos têmbung sadêdêging ingkang atêngês inggilipun sami kaliyan dêdêging utawi inggiling badan Poerwadarminta (1939: 66).
5. Têmbung sângkå têngêsipun (I) sangkan, (II) sangking: sâkå, (III) gong, (Poerwadarminta, 1939: 544). Ananging, wontên ing riki têmbung sângkå dipun-*sunting* dados sâkå supados ajêg kaliyan panyêrating têmbung mênikå wontên *teks*.
6. Têmbung goné mênikå kadadosan saking têmbung ‘gon’ pikantuk *sufiks* –é, panyêrating têmbung wontên *teks* mênikå kasêrat kados cârå pangucaping têmbung (Poerwadarminta, 1939: 159). Lajêng dipunjumbuhakên kaliyan têmbung ‘gon’ dipunjumbuhakên kaliyan têmbung ‘anggon’ minangkå têmbung baku adhêhasar Poerwadarminta (1939: 15).
7. Têmbung longan mênikå têngêsipun longkangan ing sangandhapipun ambèn utawi lincak (Poerwadarminta, 1939: 282). Wondéné manawi dipunjumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun mênikå ngrêmbag caraning gladhén

unjal napas kanthi mbuntêti bolonganin grânâ (*teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*, kâcâ 12). Dados ing *suntingan teks* kasêrat bolonganin.

8. Têmbung bok mênikâ pikantuk *prefiks* {N-} *nasal* m- + bok, dados dipunsêrat mbok. Têgêsipun têmbung mênikâ (I) biyung, (II) 1. mênâwâ, mratêlakaké pakon alus (pangarêp-arêp, pamuji supâyâ) (Poerwadarminta, 1939: 56). Mliginipun dipungayutakên kaliyan *konteks*-ipun, têngês ingkang trêp inggih mênikâ ingkang kaping II.
9. Têmbung magan mênikâ têngêsipun kliru, cuwâ mênikâ têngêsipun Wondéné mangan mênikâ têngêsipun migunakaké pangan (Poerwadarminta, 1939: 293). Pramilâ, dipunjumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun dipunsêrat dados mangan.
10. Têmbung maraké ing *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*, kâcâ 19 mênikâ dipunsêrat sasampunipun garis ingkang mratandhani *koreksi* (kados ing kâcâ 1). Ananging, ing *suntingan* dipunicali awit kajumbuhakên kaliyan *konteks*-ipun, sâhâ têmbung maraké mênikâ botên ngêwrat têngês ingkang baku mênawi dipunjumbuhakên kaliyan *Baoesastra Djawa*.
11. Têmbung tan mênikâ saking bâsâ Kawi ingkang têngêsipun mênikâ ora (Poerwadarminta, 1939: 589). Wondéné, adhêdhasar *konteks*-ipun (*teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*, kâcâ 20) ngrêmbag mardhi buja ingkang gayut kaliyan tumandanging astâ. Dados ing *suntingan teks* kasêrat tangan.

D. Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâÿâprabâwâ

Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâÿâprabâwâ	Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâÿâprabâwâ	Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâÿâprabâwâ
<p>[1] Layang Ngèlmu Dâÿâprabâwâ mratélakaké laku pangudining kadibyan, kasantosan, sartâ nganggo patrapan awêwaton nalar kang sajati. Panganggité nalikâ ing taun 1855 utâwâ 1926</p>	<p>[1] Sêrat Ngèlmu Dâÿâprabâwâ Ngandharakên lampah pangudining kadibyan, kasantosan, sartâ ngginakakên patrapan adhêdhasar nalar kang sajatos. Panganggitipun rikâlâ ing warsâ 1855 utawi 1926</p>	<p>[1] Sêrat Ngèlmu Dâÿâprabâwâ <i>Membahas cara mendapatkan kesaktian, kesentosaan, serta bagaimana bertindak berdasar nalar yang sejati. Dibuat pada Taun 1855 atau 1926</i></p>
<p>[2] Isiné layang iki: Bêbukâ 1. Wiwit wêwarah 2. Âlå bêciking håwâ 3. Papan panggonan 4. Panggladhining patrapan 5. Pangunjal napas 1. Jumuwah ping 1 2. Jumuwah ping 2 3. Jumuwah ping 3 4. Jumuwah ping 4 5. Mati râgâ 6. Bab kalakuan</p>	<p>[2] Isinipun sêrat mênikâ: Bêbukâ 1. Wiwit Wêwarah 2. Âlå Bêciking Håwâ 3. Papan Panggênan 4. Panggladhining Patrapan 5. Pangunjal Napas 1. Jumuwah ping 1 2. Jumuwah ping 2 3. Jumuwah ping 3 4. Jumuwah ping 4 5. Mati Râgâ 6. Bab Kalakuan</p>	<p>[2] Isi surat ini: Pembukaan 1. Awal Pelajaran 2. Buruk Baiknya Udara 3. Tempat Latihan 4. Praktek Latihan 5. Olah Napas 1. Jumat pertama 2. Jumat kedua 3. Jumat ketiga 4. Jumat keempat 5. Mati Raga 6. Bab Kelakuan</p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
7. Bab Pamangan 8. Bab Pambêrating Rubédâ 9. Bab Panggawé Tanpâ Gawé 10. Bab Dhukun Sajati 11. Bab Nambani Lêlârâ	7. Bab Pamangan 8. Bab Pambêrating Rubédâ 9. Bab Panggawé Tanpâ Gawé 10. Bab Dhukun Sajati 11. Bab Nambani Lêlârâ	7. <i>Bab Makanan</i> 8. <i>Bab Pemberat Musibah</i> 9. <i>Bab Perbuatan Tanpa Hasil</i> 10. <i>Bab Dukun Sejati</i> 11. <i>Bab Mengobati Penyakit</i>
[3] <p style="text-align: center;">Bêbukâ</p> <p style="text-align: center;">Wêdharé ngèlmu { : }</p> <p>dâyâprabâwâ. Anggêgulang laku kaampuhaning sabdâ. Iku agêm- agêmané pârâ linuwih ing jaman kunâ. Manâwâ kanggo nyabdakaké samubarang kang wis winawas, mandi bangêt. Samângsâ wis karasuk kêna kanggo marasaké sawarnaning lêlârâ tanpâ sarânâ âpâ-âpâ mung kalawan dayâ kakuwatan ning ciptâ. Kêna kanggo nurokaké wong mêlèk kâyâ déné sirêp mângânandâ. Kêna kanggo ngimpèkaké wong turu, kêna kanggo kongkonan wong turu lungâ mênyang paran sarânâ jiwane ngalâyâ. Kêna</p>	[3] <p style="text-align: center;">Bêbukâ</p> <p style="text-align: center;">Wêdharipun ngèlmu</p> <p>dâyâprabâwâ. Anggêgulang laku kaampuhaning sabdâ. Mênika agêm- agêmanipun pârâ linangkung ing jaman kinâ. Mênâwi kanggé nyabdakakên samubarang ingkang sampun winawas, mandi sangêt. Samângsâ sampun karasuk kénging kanggé marasakên sawarnaning lêlârâ tanpâ sarânâ mênâpâ-mênâpâ namung kalawan dayâ kakiyatan ning ciptâ. Sagêd kanggé nilêmakên tiyang mêlèk kados déné sirêp mângânandâ. Sagêd kanggé ngimpèkakên tiyang tilêm, sagêd kanggé kèngkènan tiyang tilêm tindak dhatêng paran lumantar jiwaniipun</p>	[3] <p style="text-align: center;">Pembukaan</p> <p style="text-align: center;">Penyampaian ilmu</p> <p>dayaprabawa. Melakukan laku keampuhan sabda. Itu adalah senjata para sesepuh (tetua) pada jaman kuna. Apabila digunakan untuk menyampaikan sesuatu yang sudah terlihat, sangat manjur. Apabila sudah dikuasai bisa untuk menyembatkan berbagai macam penyakit tanpa sarana apa-apa hanya dengan daya kekuatan mengheningkan cipta. Bisa untuk menidurkan orang yang terjaga seperti halnya sirep begananda. Bisa untuk mengirimkan mimpi orang yang</p>

Tabel salajêngipun

Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ	Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ	Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaṁprabâwâ
<p>kanggo nakoni wong turu banjur mangsuli. Sartâ kêna kanggo anggugah wong turu sâkâ ing antârâ, mung sarâna kaundang jênêngé rambah kaping têlu, kang turu banjur tangi dhéwé sartâ mangsuli.</p> <p>Tuwuhing ngèlmu dâyaṁprabâwâ iki barêng karo tumitahing manusâ âna ing donyâ. Ngèlmu mau upâma wiji kasuwèn bangêt pananduré utâwâ kasèp pangupakarané, mulané dadi langka anané. Sartâ arang kang gèlêm ambangun lakuné, awit kawruh mau kinirâ prakâra kang winadi utâwâ kinêkêr.</p> <p>Yèn kabanjur mangkono suwé-suwé bayâ sâ-</p>	<p>ngalâyâ. Sagêd kanggé nakèni tiyang tilêm lajêng mangsuli. Sartâ sagêd kanggé anggugah tiyang tilêm saking antârâ, namung lumantar katimbali asmanipun kaping tigâ, ingkang tilêm lajêng wungu piyambak sartâ mangsuli.</p> <p>Tuwuhipun ngèlmu dâyaṁprabâwâ mênika sarêng kaliyan tumitahing manungsâ wontên ing donyâ. Ngèlmu kalawau upami wiji kadangon sangêt pananêmipun utawi kasèp pangupakaranipun, pramilâ dados langka wontênipun. Sartâ awis ingkang purun ambangun lampahipun, awit sêsêrêpan kalawau kinirâ prêkawis ingkang winadi utawi kinêkêr.</p> <p>Mênawi kabanjur kados makatên danguning-dangu mênâpâ nggih, sâ-</p>	<p><i>sedang tidur, bisa untuk menyuruh orang yang tidur pergi ke suatu tempat dengan jiwanya. Bisa untuk menanyai orang yang tidur lalu menjawab. Serta bisa untuk membangunkan orang tidur dari alam maya hanya dengan memanggil namanya tiga kali, orang yang tidur lalu bangun dengan sendirinya dan kemudian menjawab.</i></p> <p><i>Lahirnya ilmu dayaprabawa itu bersamaan dengan penciptaan manusia di dunia. Ilmu tersebut, seumpama saja terlalu lama atau terlambat penanganannya, maka akan langka adanya. Serta jarang yang mau membangun (melakukan) lakunya, karena pengetahuan terhadapnya dianggap sebagai hal yang rahasia dan tertutup.</i></p> <p><i>Apabila terlanjur seperti itu lama kelamaan akan semakin hilang tenggelam,</i></p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
<p>-[4]-yâ kasilêp, pârâ manusâ bakal kélangan kawruh kang pramati.</p> <p>Wêkasan ora ânâ kang anduwèni kadibyan kâyâ manusâ ing jaman kunâ. Awit kawruh mau tansah kinêkêr kanggo wadi, ora ânâ kang gèlêm mêdharaké ing liyan, pirang bârâ katêngkêraké marang anak putu.</p> <p>Ing mêngko babaré kawruh mau, kasorahaké marang kang pâdhâ gèlêm anggêgulang, utâwâ kang gèlêm anggilot surasané layang dâypârabâwâ iki, supâyâ dadi dèdalan panggayuhing kamulyan, ing wusânâ mugâ kasêmbadanâ ing sêdyâ.</p> <p style="text-align: right;">Juru ngarang</p>	<p>-[4]-yâ kasilêp, pârâ manungsâ badhé kécalan sêsêrêpan ingkang pramati.</p> <p>Wusânâ botên wontên ingkang kagungan kadibyan kados manungsâ ing jaman kinâ. Awit sêsêrêpan kalawau tansah kinêkêr kanggé wadi, botên wontên ingkang kêrsa mêdharakên dhatêng sanès, pancênipun langkung prayogi katêngkêraken dhatêng putrâ wayah.</p> <p>Samangké babaripun sêsêrêpan kalawau, kaandharakên dhatêng ingkang sami kêrsâ anggêgulang utawi ingkang kêrsâ anggilot suraosipun sêrat dâypârabâwâ mênika, supados dados margi panggayuhing kamulyan, ing wusânâ mugi kasêmbadan ing sêdyâ.</p> <p style="text-align: right;">Juru Nyêrat</p>	<p>-[4]-para manusia akan kehilangan pegetahuan yang berharga.</p> <p>Akhirnya, tidak ada yang mempunyai kesaktian seperti manusia pada jaman kuna. Karena pengetahuan tadi telah tertutup sebagai rahasia, tidak ada yang mau mengajarkan kepada orang lain, memang lebih baik tertutup untuk anak cucu.</p> <p>Nantinya, penjelasan tentang pengetahuan tadi, diajarkan kepada yang mau belajar atau yang mau mencari makna surat Dayaprabawa ini, supaya menjadi jalan untuk mencapai kemulyaan, pada akhirnya semoga bisa tercapai semua keinginannya.</p> <p style="text-align: right;">Penulis</p>
<p>[5]</p> <p style="text-align: center;">Babaré ngèlmu dâypârabâwâ. 1. Wiwit Wêwarah</p>	<p>[5]</p> <p style="text-align: center;">Babaré ngèlmu dâypârabâwâ. 1. Wiwit Wêwarah</p>	<p>[5]</p> <p style="text-align: center;">Penjelasan ilmu dayaprabawa 1. Awal Pelajaran</p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
<p>Wong kang sumêdyâ ngulah mandining sabdâ, gêgarané kudu pracâyâ sartâ nêtêpaké mangkéné:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. sing sâpâ kapéngin ngundhuh kudu srêgêp nandur, 2. sing sâpâ têmên bakal tinêmu, 3. sing sâpâ duwé sêdyâ bakal tumêkâ, 4. dadiné ngèlmu kalawan laku. <p>Yèn wiwit arêp anglakoni lakuning ngèlmu Dâypabawâ, kudu kêmu dhisik kang rêsik supâyâ ababé ora anggandâ bacin, dadi pamangané kudu kang sarwâ rêsik. Ora réyoh lan ora sawiyah-wiyah, manâwâ sêmbadâ mung mangan pêrêsan lan putihé êndhog pitik mêngtahan kaublak karo uyah sawatârâ, yèn durung kacongah mangan mangkono, iyâ kêna mangan sêgâ kâyâ adaté, mung</p>	<p>Tiyang ingkang sumêdyâ ngulah mandining sabdâ. Gêgaranipun kêdah pitados sartâ nêtêpakên kados makatên:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1. sintên ingkang kapéngin ngundhuh kêdah srêgêp nanêm, 2. sintên ingkang têmên bakal tinêmu 3. sintên ingkang gadhah sêdyâ badhé dumugi, 4. dadosipun ngèlmu kanthi lampah. <p>Mênawi wiwit badhé nglampahi lampahipun ngèlmu Dâypabawâ, kêdah kêmu rumiyin ingkang rêsik supados ababipun botên nggandâ bacin, dados dhaharipun kêdah ingkang sarwi rêsik. Botên réyoh sâhâ botên sawiyah-wiyah, mênawi sêmbadâ namung dhahar pêrêsan sâhâ pêthakipun tigan ayam mêngtahan kaublak kaliyan sarêm sacêkapipun, mênawi dèrèng kacongah dhahar kados makatên, inggih sagêd dhahar sêkul kados adatipun, namung</p>	<p><i>Orang yang bersedia belajar kekuatan sabda harus percaya serta menetapkan seperti ini:</i></p> <ol style="list-style-type: none"> 1. siapa yang ingin menuai, harus rajin menanam, 2. siapa yang sungguh-gungguh akan terwujud, 3. siapa yang mempunyai niat akan sampai pada niatnya, 4. terwujudnya ilmu itu dengan perbuatan (pengamalan). <p><i>Jika akan memulai melakukan laku ilmu dayaprabawa, harus berkumur dulu yang bersih supaya mulutnya tidak berbau tidak sedap, jadi makanpun harus makan makanan yang bersih. Tidak sembarangan dan tidak semena-mena, jika ada dan bisa hanya makan hasil perasan dan putih telur ayam mentah dicampur dengan garam secukupnya, jika belum bisa makan seperti itu, bisa makan nasi seperti biasanya, tapi dalam</i></p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabawâ</i>	<i>Teks abasâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabawâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabawâ</i>
pangliwêté âjâ nganggo ditajini. Sokur ora dipususi, iku malah luwih bêcik. Ombèn-ombèné banyu tâwâ utawâ banyu wantah kang bêning. Pangombéné mung kacêcêp-cêcêp, dadi ora anggalênggêng. Iku bisâ mê-	pangliwêtipun sampun ngangge dipuntajini. Sokur botên dipunpususi, mênikâ malah langkung bêcik. Unjuk-unjukanipun toyâ tâwâ utawi toyâ wantah ingkang bêning. Pangunjukipun namung kacêcêp-cêcêp, dados botên anggalênggêng. Mênikâ sagêd mê-	<i>menaknanya tidak perlu bertajin. Lebih bagus jika tidak dicuci sebelum diolah, hal itu justru lebih baik. Minumnya air yang bening. Cara meminumnya hanya dicicip sedikit-sedikit, jadi tidak boleh banyak-banyak seperti orang kehausan. Hal itu bisa me-</i>
-[6]-cahaké wiji gêtih kang pating parênthêl ânâ ing usus. Pêcahing gêtih muwuhi kakuwataning badan. Sabisâ-bisâ cêgah udut, amargâ sajêroning hâwâ ânâ dâya luwih déning gêdhé, sartâ alusé ngungkuli dâya kakuwatan kang ânâ sajêroning badan. Sajêroné anglakoni ora kêna angguyu, ora kêna muring--muring, lan ora kêna sêmbrânâ, sabisâ-bisâ manawâ tumandang samubarang kang gampang, kudu ditandangi kalawan tangan kiwâ,	-[6]-cahakên wiji ludirâ ingkang pating parênthêl wontên ing usus. Pêcahing ludirâ muwuhi kakiyataning badan. Sasagêd-sagêd cêgah sês, amargi salêbêting hâwâ wontên dâya langkung déning agêng, sartâ alusipun nglangkungi dâya kakiyatan ingkang wontên salêbêting badan. Salêbêtipun nglampahi botên kênging gumujêng, botên kênging muring-muring, sâhâ botên kênging sêmbrânâ, sasagêd-sagêd mênawi tumandang samukawis ingkang gampil, kêdah dipuntandangi kanthi astâ kiwâ,	<i>-[6]-mecahkan sel darah yang menggumpal di dalam usus. Pecahnya darah membuktikan kekuatan badan. Sabisa mungkin jangan merokok, karena didalam hawa ada daya kekuatan yang lebih besar serta halusnnya melebihi daya kekuatan yang ada di dalam badan. Di dalam melakukan laku tidak boleh tertawa, tidak boleh marah-marah, dan tidak boleh sembarangan, sebisa mungkin jika melakukan sesuatu pekerjaan yang gampang, harus dilakukan menggunakan tangan kiri,</i>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
iku diarani mardi ujâ. Awit tangan kiwâ iku akèh ngangguré, tinimbang karo tumandanging tangan têngên, supâyâ gêntèn tumandang kang pâdhâ boboté, awit bayuning tangan iku sambung karo thuking utêk, tangan kiwâ sambung karo thuking utêk têngên, tangan têngên sambung karo thuking utêk kiwâ. Mulané samângsâ tangan têngên baé kang tumandang, budi kang dumunung péranganing utêk têngên dadi lèrèn, kang tumandang mung budi kang ânâ péranganing utêk kiwâ. Mangkono ugâ samângsâ tangan kiwâ kang tumandang budi kang ânâ péranganing utêk kang kiwâ iyâ kurang tumandang, kang mindêng tumandang mung budi kang ânâ péranganing utêk têngên. Pamrihé budi rong pérangan mau wutuh pâdhâ tumandangé. Awit tangan têngên iku diarani dâya panyukâ,	mênikâ dipunwastani mardi ujâ. Awit astâ kiwâ mênikâ kathah ngangguripun, tinimbang kaliyan tumandanging astâ têngên, supados gantos tumandang ingkang sami bobotipun, awit toyaning astâ mênikâ sambêt kaliyan tuking utak, astâ kiwâ sambêt kaliyan tuking utak têngên, astâ têngên sambêt kaliyan tuking utak kiwâ. Milanipun nalikâ astâ têngên kémawon ingkang tumandang, budi ingkang manggèn wontên péranganing utak têngên dados mëndêl, ingkang tumandang namung budi ingkang wontên péranganing utak kiwâ. Makatên ugi nalikâ astâ kiwâ ingkang tumandang budi ingkang wontên péranganing utak ingkang kiwâ inggih kirang tumandang, ingkang mindêng tumandang namung budi ingkang wontên péranganing utak têngên. Pamrihipun budi kalih pérangan kalawau wêtah sami tumandangipun. Awit astâ têngên mênikâ dipunwastani dâya panyukâ,	itu disebut “mardi uja.” Karena tangan kiri itu banyak pasifnya, dibandingkan dengan tangan kanan, supaya bergantian melakukan pekerjaan yang sama beratnya, karena tangan itu berhubungan dengan pusat di otak, tangan kiri berhubungan dengan pusat otak kanan, tangan kanan berhubungan dengan pusat otak kiri. Maka, jika hanya tangan kanan saja yang melakukan pekerjaan, budi yang berada di bagian otak kanan akan diam, yang berkerja hanya budi yang berada di bagian otak kiri. Begitu juga ketika tangan kiri yang bekerja, budi yang berada di bagian otak yang kiri kurang berfungsi, yang melakukan pekerjaan hanya budi yang berada di bagian otak kanan. Tujuannya, budi kedua bagian tersebut bisa seimbang sama-sama berkerja. Karena tangan kanan itu disebut daya pemberi,

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
tangan kiwâ diarani dâya pamintâ, iku yèn bisâ cundhuk sâyâ muwuhi kakuwataning ba-	astâ kiwâ dipunwastani dâya pamintâ, mênikâ mênawi sagêd cundhuk sâyâ nambahi kakiyataning ba-	<i>tangan kiri disebut daya penerima, itu jika bisa sesuai akan menambah kekuatan ba-</i>
-[7]-dan budi kang ngébat-ébataké. Lakuné pârâ linuwih ing jaman kunâ, kang wis katatalan pâdhâ anggayuh kasantosaning badan budi sarânâ ulah nglandhungaké lakuning napas, nyêdhot, mêngêng, sartâ ngêmpus, mangkono iku mêsthi lêlawanan karo hâwâ, kang ngébêki ing bawânâ iki. 2. Âlâ Bêciking Hâwâ // Hâwâ iku ânâ kang rêgêd ânâ kang rêsik, sartâ ngandhut sari: 1. Sarining angin 2. Sarining bumi 3. Sarining banyu 4. Sarining gêni	-[7]-dan budi ingkang ngébat-ébatakên. Lampahipun pârâ linangkung ing jaman kinâ, ingkang sampun katatalan sami anggayuh kasantosaning badan budi lumantar ulah nglandhungakên lampahing napas, nyêdhot, mêngêng, sartâ ngêmpus, makatên mênikâ mêsthi cêngkah kaliyan hâwâ, ingkang, ngébêki ing bawânâ mênikâ. 2. Âlâ Bêciking Hâwâ // Hâwâ mênikâ wontên ingkang rêgêd wontên ingkang rêsik, sartâ ngêwrat sari: 1. Sarining bayu 2. Sarining bumi 3. Sarining toyâ 4. Sarining latu	-[7]-dan budi yang luar biasa mengagumkan. Lakunya para orang pintar pada jaman kuna, yang sudah menjadi teladan berhasil meraih kesentosaan raga dan jiwa melalui olah napas, menghirup, menahan, serta menghembuskan, melakukan itu pasti berlawanan dengan udara yang memenuhi dunia ini. 2. Baik Dan Buruknya Udara Udara itu ada yang kotor ada yang bersih, serta mengandung unsur- unsur: 1. Unsur udara. 2. Unsur tanah. 3. Unsur air. 4. Unsur api.

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
Kang akèh dhéwé sarining angin, kèh sathithiking sari patang warnâ mau wis anggâwâ pêpâncèn dhéwé-dhéwé, yèn salah sawiji kurang utâwâ luwih sâkâ pêpâncèné, pamoring sari dadi hâwâ rêgêd iku prasasat wis mandi, mulané panyêdhoté napas kudu ngati-ati, kudu milih papan kang ombèr, kang dhuwur, sartâ kang rêsik, kaarahâ âjâ nganti nyêdhot hâwâ kang rêgêd, awit hâwâ kang kasêdhot, manâwâ rêsik bisâ nglêbur	Ingang paling kathah sarining bayu, kathah sakêdhiking sari sakawan warni kalawau sampun mbêtâ pêpâncèn piyambak-piyambak, mênawi salah satunggal kirang utawi langkung saking pêpâncènipun, pamoring sari dados hâwâ rêgêd mênikâ prasasat sampun mandi, milanipun panyêdhotipun napas kêdah ngatos-atos, kêdah milih panggènan ingkang wiyar, ingkang inggil, sartâ ingkang rêsik, kaarahâ sampun ngantos nyêdhot hâwâ ingkang rêgêd, awit hâwâ ingkang kasêdhot, mênawi rêsik sagêd nglêbur	<i>Unsur yang paling banyak adalah unsur angin, banyak sedikitnya empat unsur tadi sudah membawa kepastian masing-masing, jika salah satu kurang atau lebih dari kepastiannya, percampuran unsur-unsur tersebut menjadi udara kotor hal itu seolah-olah sudah pasti, makanya penghirupan napas harus berhati-hati, lebih baik memilih tempat yang luas, yang tinggi, serta yang bersih, sebisa mungkin jangan sampai menghirup udara yang kotor, karena udara yang terhirup, jika bersih bisa melebur</i>
[8] sakèhing rêrêgêd lan lèlârà, kang dumunung ânâ ing bagèyaning badan. Ora suwé hâwâ kang kasêdhot mau banjur kudu mêtu, amargâ wis dadi hâwâ rêgêd, iku sarining angin kari sathithik, sarining bumi kang isih akèh.	[8] sadayaning rêrêgêd sâhâ lèlârà, ingkang manggèn wontên ing péranganing badan. Botên dangu hâwâ ingkang kasêdhot kalawau lajêng kêdah mêdal, amargi sampun dados hâwâ rêgêd, mênikâ sarining bayu kanton sakêdhik, sarining bumi ingkang taksih kathah.	<i>[8] semua hal yang kotor dan penyakit yang berada di bagian badan. Tidak lama udara yang terhirup tadi harus keluar, karena sudah jadi udara kotor, unsur anginnya tinggal sedikit, unsur tanahnya yang masih banyak.</i>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
<p>Kajâbâ mangkono, hâwâ mau ugâ katutan sato kéwan cilik-cilik, kang luwih déning lêmbut ora kasat mâtâ, katoné manâwâ kasawang sarânâ kâcâ praksânâ (kanggo nyêdhakaké lan anggêdhèkaké kang kawangwang).</p> <p>3.</p> <p>Papan Panggonan</p> <p>// Pangarah utâwâ pangati-ati, bab pangunjaling napas, supâyâ olèh hâwâ kang rêsik, panggoné kudu ânâ ing papan kang jêmbar utâwâ kang dhuwur, kâyâ tâ: ing ârâ-ârâ, utâwâ ing pagunungan utâwâ ing papan kang akèh wit-witané. Awit sawarnaning wit-witan iku bisâ ngêtokaké hâwâ kang rêsik utâwâ ing papan kang ora panas, ora blêdug, lan ora akèh kukusé.</p>	<p>Kajawi makatên, hâwâ kalawau ugi katutan sato kéwan alit-alit ingkang langkung déning lêmbut botên katingal paningal, katingalipun mênawi dipuntingali lumantar kâcâ praksânâ (kanggé nyêlakaké sâhâ ngagêngakên ingkang kawangwang).</p> <p>3.</p> <p>Papan Panggénan</p> <p>// Pangangkah utawi pangatos-atos, bab pangunjaling napas, supados pikantuk hâwâ ingkang rêsik, panggènipun kêdah wontên ing papan ingkang wiyar utawi ingkang inggil, kados tâ: ing ârâ-ârâ, utawi ing parêdèn utawi ing papan ingkang kathah wit-witanipun. Awit sawarnining wit-witan mênikâ sagêd ngêdalakên hâwâ ingkang rêsik utawi ing papan ingkang botên bêtèr, botên blêdug, sâhâ botên kathah kukusipun.</p>	<p>Selain itu, udara tadi juga mengandung hewan-hewan kecil yang sangat halus dan tidak terlihat secara kasat mata, dapat terlihat jika menggunakan lensa mikroskop (untuk mendekatkan dan membesarkan obyek yang susah terlihat).</p> <p>3.</p> <p>Tempat Latihan</p> <p>Tujuan atau batas tentang pelatihan napas, supaya mendapat udara yang bersih, tempatnya harus berada di tempat yang luas atau yang tinggi, seperti: di hutan, atau di pegunungan atau di tempat yang banyak pepohonannya. Karena semua jenis pepohonan itu bisa mengeluarkan udara yang bersih, atau di tempat yang teduh, tidak berdebu, dan tidak banyak asapnya.</p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
Manâwâ ora olèh papan salah sawiji kâyâ kang kapratélakaké iku, kêna manggon ana ing kamar kang sêpi sartâ kakunci, nanging ku-	Mênawi botên pikantuk papan kados salah satunggal ingkang kaandharakên mênika, sagêd manggèn wontên ing kamar ingkang sêpên sartâ kakunci, nanging kê-	<i>Jika tidak mendapat salah satu tempat seperti yang dijelaskan tersebut, bisa berada di ruangan yang sepi serta terkunci tapi ha-</i>
<p>-[9]-du kang rêsik lan ngrêsêpaké, cêndhêlané kaêblak ing kono nganggo kasadhiyan jam kang ana pandomané sêkon, yèn kang nglakoni wong akèh, jamé iya kudu akèh niji-niji.</p> <p>Dhuwuré papan kang kanggo nglakoni, kudu luwih saka sadêdêging manusâ, awit papan êndhèk akèh hawa kang kaworan rêgêd, hawa kang rêgêd iku kandêlé saka ing lêmah ana sadhêpâ, déné pangunjaling ambêgan, sadina rambah kaping telu, êsuk, awan, lan soré, lawasé nganti 16 Jumuwah. Bêcik kawiwitan saka ing wayah êsuk , awit hawané isih rêsik.</p>	<p>-[9]-dah ingkang rêsik saha ngrêsêpakên, cêndhêlanipun kaêblak ing riku nganggé kasadhiyan jam ingkang wontên pandomanipun sêkon, mênawi ingkang nglampahi tiyang kathah jamipun inggih kêdah kathah nyatunggal-nyatunggal.</p> <p>Inggilipun papan kanggé nglampahi, kêdah langkung saking sadêdêging manungsâ, awit papan andhap kathah hawa ingkang kaworan rêrêgêd, hawa ingkang rêgêd mênika kandêlipun saking siti wontên sadhêpâ, déné sapangunjaling ambêgan, sadintên rambah kaping tiga, énjing, siyang, saha sontên, dangunipun ngantos 16 Jumuwah. Prayogi kawiwitan saking wêkdal énjing, awit hawanipun taksih rêsik.</p>	<p>-[9]-rus yang bersih dan menenangkan, jendelanya dibuka lebar, menyediakan stopwatch, jika yang melakukan orang banyak stopwatch-nya juga harus banyak, masing-masing mempunyai stopwatch.</p> <p>Tingginya tempat untuk berlatih harus lebih dari rata-rata tinggi manusia, karena di tempat rendah banyak udara yang tercampur kotoran, udara yang kotor itu mengandung tanah tebalnya hingga satu meter, sedangkan olah napas, sehari dilakukan tiga kali, pagi, siang, sore, lamanya hingga enam belas Jumat. Baiknya dimulai dari waktu pagi, karena udaranya masih bersih.</p>

Tabel salajêngipun

Asiling <i>suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dàyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dàyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dàyâprabâwâ</i>
<p>4.</p> <p>Panggladhining Patrapan</p> <p>A. // ngadêg jêjêg, tangan loro kajujuraké turut pupu, nuli nyêdhot ambêgan sakatogé nganggo anjunjung tungkak kajinjitaké kang alon, banjur ngêmpusaké napas rådâ rikat, pangêmpusé barêng karo tumapaking tungkak kang kajinjitaké mau, panyêdhoté napas âjâ nganti nywârâ, tutuk mingkêm, untu kagathukaké kang anggang-anggang, ora</p>	<p>4.</p> <p>Panggladhining Patrapan</p> <p>A. // Jumênêng jêjêg, astâ kalih kajujurakên turut pupu, lajêng nyêdhot ambêgan sakatogipun nganggé anjunjung tungkak kajinjitakên ingkang alon, lajêng ngêmpusaké napas radi rikat, pangêmpusipun sarêng kaliyan tumapaking tungkak ingkang kajinjitakên kalawau, panyêdhotipun napas sampun ngantos nywantên, tutuk mingkêm, wâjâ kagathukakên ingkang anggang-anggang, botên</p>	<p>4. <i>Praktek Latihan</i></p> <p>A. <i>Berdiri tegak, kedua tangan diluruskan selebar paha, lalu menghirup napas semampunya sambil mengangkattumit dengan perlahan, lalu menghembuskan napas agak cepat, penghembusan napas bersamaan dengan turunnya tumit yang diangkat tadi, penghirupan napas jangan sampe bersuara, mulut tertutup, gigi dirapatkan sewajarnya, tidak</i></p>
<p>[10] kapêtêlaké.</p> <p>B. // Kâyâ A manèh, mung nalikâ arêp jinjit binarêngan tangan kiwâ kadhaplangaké kang sarèh. Sawisé banjur ngêmpusaké napas sarêng karo udhuning tangan kang kadhaplangaké kalawan tumapaking tungkak.</p>	<p>[10] kapêtêlakên.</p> <p>B. // Kados A malih, namung nalikâ badhé jinjit sinarêngan astâ kiwâ kadhaplangakên ingkang sarèh. Sasampunipun lajêng ngêmpusakên napas sarêng kaliyan mandhaping astâ ingkang kadhaplangakên kaliyan tumapaking tungkak.</p>	<p>[10] perlu ditekan.</p> <p>B. <i>Seperti A lagi, hanya saja ketika akan jinjit bersamaan tangan kiri diangkat kesamping dengan perlahan. Sesudahnya lalu menghembuskan napas bersamaan dengan turunnya tangan yang dibuka dan turunnya tumit.</i></p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
<p>C. // Kâyâ B. nanging nalikâ napakaké tungkak sartâ ngêmpusaké napas, binarêngan nêkuk dhêngkul saèmpêr jèngkèng, kalawan andhaplangaké tangan loro pisan, goné ngêmpusaké napas mau, isih sajêroning pratingkah mèmper jèngkèng mau, ngambali nyêdhot napas manèh sakandhasé, pangêmpusé napas binarêngan napakaké tungkak kang jinjit, sartâ ambalèkaké tangan kang andhaplang mau.</p> <p>5. Pangunjal Napas</p> <p>// Sabên éruk sadurungé wiwit anglakoni, kudu ngêningaké ciptâ 5 mênit, yaiku ora mêmikir kang nékâ-nékâ, liyané ngèsthi kang bakal linakonan ngunjal napas, sarânâ ngawasaké lakuning sêkon pandomaning jam.</p>	<p>C. // Kados B. nanging nalikâ napakakên tungkak sartâ ngêmpusakên napas, sinarêngan nêkuk jèngku saèmpêr jèngkèng, kaliyan andhaplangakên astâ kalih, anggènipun ngêmpusakên napas kalawau, taksih salêbêting pratingkah kados jèngkèng kalawau, ngambali nyêdhot napas malih sakandhasipun, pangêmpusipun napas sinarêngan napakakên tungkak ingkang jinjit, sartâ mangsulakên astâ ingkang andhaplang kalawau.</p> <p>5. Pangunjal Napas</p> <p>// Sabên énjing sadèrèngipun wiwit nglampahi, kèdah ngêningakên ciptâ gangsal mênit, inggih mênikâ botên manggalih ingkang nékâ-nékâ, sanèsipun ngèsthi ingkang badhé linampahan ngunjal napas, kanthi ngawasakên lampahing sêkon pandomaning jam.</p>	<p>C. Seperti B tapi ketika menurunkan tumit serta menghembuskan napas, bersamaan menek lutut seperti hendak duduk, dan membuka kedua tangan, menghembuskan napas tadi dilakukan dengan masih meragakan posisi seperti hendak duduk, mengulangi menghirup napas lagi semampunya, penghembusan napas bersamaan dengan menapaknya tumit yang diangkat, serta menngembalikan tangan yang terbuka ke posisi semula.</p> <p>5. Olah Napas</p> <p>Setiap pagi sebelum memulai melakoni (latian), harus mengheningkan cipta selama lima menit, yaitu tidak memikirkan berbagai macam hal selain ritual yang akan dilakukan yaitu, olah napas, dengan cara memperhatikan jalannya jarum detik pada stopwatch.</p>

Tabel salajêngipun

Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ	Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ	Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ
Matrapaké ngunjal napas supâyâ âjâ kêna ing rubédâ krungu swârâ grobyagan, prayo-	Matrapakên ngunjal napas supados sampun kénging ing rubédâ mirêng swantên grobyagan, prayo-	<i>Melakukan olah napas supaya jangan sampai terkena masalah terdengar suara bising, baiknya</i>
-[11]-gâ mlêbu ing kamar kang sêpi banget, kang rêsik gumrining sartâ kang ngrêsêpaké, âpâ déné wis sadhiyâ jam, banjur mapan linggih kang kapénak, upâmâ ing kursi kang ânâ tangané, ngadêg anjêjêr iyâ kêna, dhâdhâ mungal, pundhak mêmberi, sirah jêjêg, tutuk mingkêm, mandêng lakuning jam mau. Panggulang iku sarânâ turon malumah iyâ kêna, supâyâ saranduning badan bisâ dhangan, nanging yèn wis sumêdyâ arêp turu ora kêna anggêgulang, iyâ mung mlulu turu baé awit yèn nganti kabanjur ngantuk dadi jugur lakuné.	-[11]-gi mlêbêt ing kamar ingkang sêpên sangêt, ingkang rêsik gumrining sartâ ingkang ngrêsêpakên, mênâpâ déné sampun sadhiyâ jam, lajêng manggên lênggah ingkang sakécâ, upami ing kursi ingkang wontên tanganipun, jumênêng anjêjêr ugi kénging, jâjâ mungal, pundhak mawingking, mustâkâ jêjêg, tutuk mingkêm, mirsani lampahing jam kalawau. Panggulang mênikâ kanthi saré malumah inggih kénging, supados saranduning badan sagêd dhangan, nanging mênawi sampun sumêdyâ badhé saré botên kénging anggêgulang, inggih namung mliginipun saré kémawon awit mênawi ngantos kalajêng ngantuk dados jugur lampahipun.	<i>-[11]- masuk ke kamar yang sangat sepi, yang bersih serta yang menenangkan, apa lagi yang sudah tersedia stopwatch, lalu duduk dengan nyaman, misalnya di kursi yang ada tangan (handle)-nya, berdiri tegak juga boleh, dada dibusungkan, pundak ke belakang, kepala tegak, mulut tertutup, memperhatikan jalannya jarum stopwatch tadi. Proses tadi dilakukan dengan berbaring juga bisa, supaya posisi badan bisa santai, tapi jika sudah berniat akan tidur tidak boleh melakukan proses (olah napas), karena jika sampai terlanjur mengantuk maka akan gagal lakunya.</i>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	<i>Teks abasâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>
<p>Sawisé mangkono banjur nglakoni ngunjal napas, pratélané kâya ing isor iki.</p> <p>Jumuwah kaping I Sajêroné unjal napas ora kêna anggagas liyané ambêgan, tumindaké mangkéné:</p> $9' = 540'' = 60 \times 9 = \left\{ \begin{array}{l} 3'' \text{ nyêdhot } \text{sadinâ} \\ 3'' \text{ mêngêng } \text{ping} \\ 3'' \text{ ngêmpus } 3 \end{array} \right.$ <p>Jumuwah kaping II Pâdhâ karo Jumuwah kaping I mung pangunjalé mundhak mangkéné:</p> $10' = 600'' = 40 \times 15 = \left\{ \begin{array}{l} 3'' \text{ nyêdhot } \text{sadinâ} \\ 3'' \text{ mêngêng } \text{ping} \\ 3'' \text{ ngêmpus } 3 \end{array} \right.$	<p>Sasampunipun makatên lajêng nglampahi ngunjal napas, andharanipun kados ing ngandhap mênika.</p> <p>Jumuwah kaping I Salêbêting unjal napas botên kênging mênggalih sanèsipun ambêgan, tumindakipun makatên:</p> $9' = 540'' = 60 \times 9 = \left\{ \begin{array}{l} 3'' \text{ nyêdhot } \text{sadintên} \\ 3'' \text{ mêngêng } \text{ping} \\ 3'' \text{ ngêmpus } 3 \end{array} \right.$ <p>Jumuwah kaping II Sami kaliyan Jumuwah kaping I namung pangunjalipun mindhak makatên:</p> $10' = 600'' = 40 \times 15 = \left\{ \begin{array}{l} 3'' \text{ nyêdhot } \text{sadintên} \\ 3'' \text{ mêngêng } \text{ping} \\ 3'' \text{ ngêmpus } 3 \end{array} \right.$	<p>Setelah itu, lalu melakukan olah napas, penjelasannya seperti dibawah ini.</p> <p><i>Jumat Pertama</i> Di dalam melakukan olah napas, tidak boleh memikirkan selain olah napas, tindakannya seperti ini:</p> $9' = 540'' = 60 \times 9 = \left\{ \begin{array}{l} 3'' \text{ hirup } \text{sehari} \\ 3'' \text{ tahan } 3 \text{ kali} \\ 3'' \text{ hembuskan} \end{array} \right.$ <p><i>Jumat kedua</i> Sama seperti Jumat pertama, hanya saja waktu olah napasnya bertambah begini:</p> $10' = 600'' = 40 \times 15 = \left\{ \begin{array}{l} 3'' \text{ hirup } \text{sehari} \\ 3'' \text{ tahan } 3 \text{ kali} \\ 3'' \text{ hembuskan} \end{array} \right.$
<p>[12] Manâwâ sajêroné Jumuwah kaping II{.} sirah krâsâ ngêlu âjâ dilèrèni, prayogâ kabanjuraké baé, awit</p>	<p>[12] Mênawi salêbêting Jumuwah kaping II mustâkâ kraos ngêlu sampun dipunkèndêli, prayogi kalajêngakên</p>	<p>[12] Jika di dalam Jumat kedua kepala terasa pusing jangan berhenti, baiknya dilanjutkan saja,</p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
<p>ora dadi âpâ, iku mung owah lakuning gêtih.</p> <p>Jumuwah kaping III</p> <p>Pâdhâ karo Jumuwah kaping II mung pangunjalé napas nganggo ambuntêti bolonganing irung kang sasisih, upamané kang têngên, nganggo bolonganing irung kang kiwâ, nuli gènti ambuntêti kang kiwâ, nganggo bolonganing irung kang têngên, mangkono ing dalêm saJumuwah, mung pangunjalé mundhak mangkéné:</p> $10' = 540'' = 25 \times 24 = \begin{cases} 8'' \text{nyêdhot} \\ 8'' \text{mêgêng} \\ 8'' \text{ngêmpus} \end{cases} \begin{cases} \text{sadinâ} \\ \text{ping} \\ 3 \end{cases}$ <p>Jumuwah kaping IV</p> <p>Pâdhâ karo Jumuwah kaping III mung suwéné wuwuh dadi mangkéné:</p>	<p>kémawon, awit botên dados mênâpâ-mênâpâ, mênikâ namung éwah lampahing ludirâ.</p> <p>Jumuwah kaping III</p> <p>Sami kaliyan Jumuwah kaping kalih, namung pangunjalipun napas nganggé ambuntêti bolonganing grânâ sasisih, upaminipun ingkang têngên, nganggé bolonganing grânâ ingkang kiwâ, lajêng gantos ambuntêti ingkang kiwâ, nganggé bolonganing grânâ ingkang têngên, makatên ing sadanguning satunggal Jumuwah, namung pangunjalipun mindhak makatên:</p> $10' = 540'' = 25 \times 24 = \begin{cases} 8'' \text{nyêdhot} \\ 8'' \text{mêgêng} \\ 8'' \text{ngêmpus} \end{cases} \begin{cases} \text{sadintên} \\ \text{ping} \\ 3 \end{cases}$ <p>Jumuwah kaping IV</p> <p>Sami kaliyan Jumuwah kaping tigâ namung dangunipun éwah dados makatên:</p>	<p>karena tidak masalah, hal itu hanya karena perubahan peredaran darah.</p> <p>Jumat ketiga</p> <p>Sama seperti Jumat kedua, hanya olah napasnya dengan menyumbat salah satu lubang hidung, misalnya yang kanan, bernapas menggunakan lubang hidung yang kiri, lalu bergantian menyumbat lubang hidung yang kiri, bernapas menggunakan lubang hidung yang kanan, begitu selama satu Jumat, hanya saja olah napasnya berubah begini:</p> $10' = 600'' = 40 \times 15 = \begin{cases} 8'' \text{hirup} \\ 8'' \text{tahan} \\ 8'' \text{hembuskan} \end{cases} \begin{cases} \text{sehari} \\ 3 \text{ kali} \end{cases}$ <p>Jumat keempat</p> <p>Sama seperti Jumat ketiga, hanya saja lamanya berubah menjadi begini:</p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
$20' = 1200'' = 40 \times 30 = \begin{cases} 10'' \text{nyêdhot} \\ 10'' \text{mêgêng} \\ 10'' \text{ngêmpus} \end{cases} \begin{cases} \text{sadinâ} \\ \text{ping} \\ 1 \end{cases}$ <p>Jumuwah kaping V Pâdhâ karo Jumuwah kaping IV mung pangunjalé wuwuh dadi mangkéné:</p> $9' = 540'' = 60 \times 9 = \begin{cases} 3'' \text{nyêdhot} \\ 3'' \text{mêgêng} \\ 3'' \text{ngêmpus} \end{cases} \begin{cases} \text{sadinâ} \\ \text{ping} \\ 3 \end{cases}$ <p>Jumuwah kaping VI Pâdhâ karo Jumuwah kaping VI mung pangunjalé mundhak mangkéné:</p> $10' = 600'' = 40 \times 15 = \begin{cases} 3'' \text{nyêdhot} \\ 3'' \text{mêgêng} \\ 3'' \text{ngêmpus} \end{cases} \begin{cases} \text{sadinâ} \\ \text{ping} \\ 3 \end{cases}$	$20' = 1200'' = 40 \times 30 = \begin{cases} 10'' \text{nyêdhot} \\ 10'' \text{mêgêng} \\ 10'' \text{ngêmpus} \end{cases} \begin{cases} \text{sadinâ} \\ \text{ping} \\ 1 \end{cases}$ <p>Jumuwah kaping V Sami kaliyan Jumuwah kaping IV namung pangunjalipun éwah dados makatên:</p> $9' = 540'' = 60 \times 9 = \begin{cases} 3'' \text{nyêdhot} \\ 3'' \text{mêgêng} \\ 3'' \text{ngêmpus} \end{cases} \begin{cases} \text{sadintên} \\ \text{ping} \\ 3 \end{cases}$ <p>Jumuwah kaping VI Sami kaliyan Jumuwah kaping VI namung pangunjalipun mindhak dados makatên:</p> $10' = 600'' = 40 \times 15 = \begin{cases} 3'' \text{nyêdhot} \\ 3'' \text{mêgêng} \\ 3'' \text{ngêmpus} \end{cases} \begin{cases} \text{sadintên} \\ \text{ping} \\ 3 \end{cases}$	$20' = 1200'' = 40 \times 30 = \begin{cases} 10'' \text{hirup} \\ 10'' \text{tahan} \\ 10'' \text{hembuskan} \end{cases} \begin{cases} \text{sehari} \\ 3 \text{ kali} \end{cases}$ <p>Jumat kelima Sama seperti Jumat keempat, hanya saja olah napasnya berubah menjadi begini:</p> $9' = 540'' = 60 \times 9 = \begin{cases} 3'' \text{hirup} \\ 3'' \text{tahan} \\ 3'' \text{hembuskan} \end{cases} \begin{cases} \text{sehari} \\ 3 \text{ kali} \end{cases}$ <p>Jumat keenam Sama seperti Jumat kelima, hanya saja olah napasnya berubah menjadi begini:</p> $10' = 600'' = 40 \times 15 = \begin{cases} 3'' \text{hirup} \\ 3'' \text{tahan} \\ 3'' \text{hembuskan} \end{cases} \begin{cases} \text{sehari} \\ 3 \text{ kali} \end{cases}$

Tabel salajêngipun

Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ						Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ					
Danguning sabên ambêgan	Nyêdhot	Mêgêng	Ngêmpus	Danguning mênit	Sadintên rambah kaping	Panjangnya napas	Tarikan	Tahan	Hembusan	Waktu (Menit)	Sehari (kali)
9"	3"	3"	3"	9"	3	9"	3"	3"	3"	9"	3
15"	5"	5"	5"	10"	3	15"	5"	5"	5"	10"	3
24"	8"	8"	8"	10"	3	24"	8"	8"	8"	10"	3
30"	10"	10"	10"	20"	1	30"	10"	10"	10"	20"	1
40"	15"	10"	15"	20"	1	40"	15"	10"	15"	20"	1
50"	20"	10"	20"	20"	1	50"	20"	10"	20"	20"	1
60"	26"	8"	26"	25"	1	60"	26"	8"	26"	25"	1
70"	31"	8"	31"	25"	1	70"	31"	8"	31"	25"	1
80"	36"	8"	36"	25"	1	80"	36"	8"	36"	25"	1
90"	42"	6"	42"	25"	1	90"	42"	6"	42"	25"	1
100"	47"	6"	47"	25"	1	100"	47"	6"	47"	25"	1
[14]						[14]					
Dawané sabên ambêgan	Nyêdhot	Mêgêng	Ngêmpus	Suwéning mênit	Sadinâ rambah kaping	Panjangnya napas	Tarikan	Tahan	Hembusan	Waktu (Menit)	Sehari (kali)
110"	53"	4"	53"	25"	1	110"	53"	4"	53"	25"	1
120"	58"	4"	58"	25"	1	120"	58"	4"	58"	25"	1
130"	64"	2"	64"	25"	1	130"	64"	2"	64"	25"	1
140"	69"	2"	69"	25"	1	140"	69"	2"	69"	25"	1

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ</i>						<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ</i>					
Dawané sabên ambêgan	Nyêdhot	Mêgêng	Ngêmpus	Suwéning mênit	Sadinâ rambah kaping	<i>Panjangnya napas</i>	<i>Tarikan</i>	<i>Tahan</i>	<i>Hembusan</i>	<i>Waktu (Menit)</i>	<i>Sehari (kali)</i>
150"	75"	-	75"	30"	1	150"	75"	-	75"	30"	1
160"	80"	-	80"	30"	1	160"	80"	-	80"	30"	1
170"	85"	-	85"	30"	1	170"	85"	-	85"	30"	1
Wuwuhé 10"-10" sabanjuré.						tambahannya 10"-10" selanjutnya.					

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	<i>Teks abasâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>
<p>Yèn anggoné nglakoni wis olèh patang Jumuwah, tanpâ rubédâ sartâ tanpâ sambékâlâ, kêbuké kang nglakoni tamtu mêlar bisâ amot hâwâ akèh, ambêgan mundhak landhung, lakuning gêtih ajêg, ngilangaké sakèhing lèlârâ, sanadyan lârâ âpâ baé bisâ sirnâ tanpâ dadi, bagasing badan sâyâ santosâ.</p> <p>Kajâbâ iku wiwit Jumuwah kaping sapuluh, kasêlan sinau mati râgâ, nêdyâ nyirnakaké arubiruning ati, ngêningaké ciptâ têtunggal, patrapé mangkéné:</p> <p>Turon malumah ing babud utawâ ing klâsâ kang rêsik, ing kasur iyâ kêna, tangan kiwâ kajujuraké turut pupu, èpèk-èpèk kalumah-</p>	<p>Mênawi anggènipun nglampahi sampun pikantuk sakawan dâsâ Jumuwah, tanpâ rubédâ sartâ tanpâ sambékâlâ, kêbukupun ingkang nglampahi tamtu mêlar sagêd awrat hâwâ kathah, ambêgan mindhak landhung, lampahing ludirâ ajêg, ngicalakên sakathahing lèlârâ, sinaosa gêrah mênâpâ kémawon sagêd sirnâ tanpâ dados sakit, bagasing badan sâyâ santosâ.</p> <p>Kajawi mênikâ wiwit Jumuwah kaping sadâsâ, kasêlan sinau pêjah badan, nêdyâ nyirnakakên arubiruning manah, ngêningakên ciptâ têtunggal, patrapipun makatên:</p> <p>Saré malumah ing babud utawi ing klâsâ ingkang rêsik, ing kasur ugi inggih kénging, astâ kiwâ kajujurakên turut pupu, èpèk-èpèk kalumah-</p>	<p><i>Jika di dalam proses melakukan laku sudah dapat empat puluh Jumat, tanpa kesulitan serta tanpa halangan, paru-paru orang yang melakukan tentu saja berkembang bisa memuat banyak udara, napas bertambah panjang, peredaran darah ajeg, menghilangkan segala jenis penyakit, meskipun sakit apapun bisa hilang tanpa menjadi sakit yang serius, kesehatan badan semakin santosa.</i></p> <p><i>Selain itu, mulai Jumat kesepuluh, sisipkan belajar mati raga, bertujuan untuk menghilangkan harubirunya hati, mengheningkang\ cipta kepada Tuhan, tindakannya seperti ini:</i></p> <p><i>Tidur terlentang di “babud” atau di tikar yang bersih, di kasur juga bisa, tangan kiri dirapatkan selurus paha, telapak tangan dibuka</i></p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	<i>Teks abasâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>
<p>-[15]-aké, tangan têngên ngacung munggah saèmpêr nudingi âjâ obah-obah lan âjâ mêmikir samubarang, liyané ngèsthi kang lagi linakonan, suwéné 1 jam, yèn wis sajam, tangan kang ngacung kabalèkaké mangisor kang alon, mêsthi jimpé, yèn durung kâya tangan mati tândhâ durung bènêr lakuné, kudu diambali manèh sabên dinâ 1 jam, nganti têkâ Jumuwah kaping XI.</p> <p>Wiwit Jumuwah kaping XII, XIII, XIV, XV, tumêkâ Jumuwah kaping XVI, pangunjalé napas wuwuh dadi nyatêngah jam=30 mênit mangkéné:</p> $30' = 1800'' = 30 \times 60 = \begin{cases} 25'' \text{nyêdhot} \\ - \\ 35'' \text{ngêmpus} \end{cases} \begin{cases} \text{sadin-} \\ \text{dinâ} \\ \text{ping} \end{cases} 1$ <p>sabanjuré kâya kang wis karingkês ing ngarêp.</p>	<p>-[15]-akên, astâ têngên ngacung minggah saèmpêr nudingi sampun ébah-ébah sâhâ sampun mênggalih samukawis sanèsipun ingkang linampahan dangunipun 1 jam, mênawi sampun satunggal jam, astâ ingkang ngacung kawangsulakên mangandhap ingkang alon, mêsthi jimpé, mênawi dèrèng kados astâ pêjah tândhâ dèrèng lêrês lakunipun, kédah dipunambali malih sabên dintên 1 jam, ngantos dugi Jumuwah kaping XI.</p> <p>Wiwit Jumuwah kaping XII, XIII, XIV, XV, dumugi Jumuwah kaping XVI, pangunjalipun napas éwah dados nyatêngah jam=30 mênit makatên:</p> $30' = 1800'' = 30 \times 60 = \begin{cases} 25'' \text{nyêdhot} \\ - \\ 35'' \text{ngêmpus} \end{cases} \begin{cases} \text{sadin-} \\ \text{tên} \\ \text{ping} \end{cases} 1$ <p>salajêngipun kados ingkang sampun karingkês ing ngajêng.</p>	<p>-[15]- tangan kanan mengacung ke atas seperti sedang menunjuk, jangan bergerak, jangan sampai memikirkan segala hal selain hal yang sedang dilakukan selama satu jam, jika sudah satu jam, tangan yang diacungkan diturunkan dengan perlahan, pasti kesemutan, jika belum seperti tangan mati rasa berarti caranya belum benar, harus diulangi lagi setiap hari satu jam hingga Jumat kesebelas.</p> <p>Mulai Jumat kedua-belas, ketiga-belas, keempat-belas, kelima-belas, hingga Jumat keenam-belas, olah napasnya berubah menjadi setengah jam=30 menit, seperti ini:</p> $30' = 1800'' = 30 \times 60 = \begin{cases} 25'' \text{hirup} \\ 25'' \text{tahan} \\ 25'' \text{hembuskan} \end{cases} \begin{cases} \text{sehari} \\ 3x \\ \end{cases}$ <p>selanjutnya seperti yang sudah diringkaskan di depan.</p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
<p>Yèn wis bisâ tinarimâ kang nglakoni rumâsâ gumun, ngrasakaké kakuwataning badan budiné dhéwé luwih déning santosâ.</p> <p>6</p> <p>Bab Kalakuan</p> <p>Ngulinakaké wêlas asih, saranti, sabar, sarèh, lêgâwâ, lêmbah manah, ngapurâ, jatmikâ, arang kêdhèp, arang calathu.</p>	<p>Mênawi sampun sagêd tinarimâ ingkang nglampahi rumaos gumun, ngraosakên kakiyataning badan budinipun piyambak langkung déning santosâ.</p> <p>6</p> <p>Bab Patrapan</p> <p>Ngulinakakên wêlas, asih, saranti (srantos), sabar, sarèh, lêgâwâ, lêmbah manah, ngapuntên, jatmikâ, awis kêdhèp, awis wicantên.</p>	<p><i>Jika sudah bisa berhasil yang melakukan merasakan heran, merasakan kekuatan badan dan jiwanya sendiri lebih sentosa.</i></p> <p>5.</p> <p><i>Bab Kelakuan</i></p> <p><i>Biasakan berbelas kasih, “saranti”, sabar, tabah, lapang dada, memaafkan, “jatmika”, jarang berkedip, jarang berbicara.</i></p>
<p>[16]</p> <p>7</p> <p>Bab Mangan</p> <p>Sabisâ-bisâ ngulinakaké mangan wowohan, gêgodhongan, kang sêgêr-sêgêr, sartâ kang nylamêti, pamangané âjâ nganti kuwarêgên utawi kêluwèn, dadi kudu kang sêdhêngan, nyirik iwak ambêgan. Awit nitik kahanan tumitahing manusâ iku wis anggâwâ tândhâ,</p>	<p>[16]</p> <p>7</p> <p>Bab Dhahar</p> <p>Sasagêd-sagêd ngulinakakên dhahar wowohan, ron-ronan ingkang sêgêr-sêgêr, sartâ ingkang dados raharjaning badan, dhaharipun sampun ngantos kuwarêgên utawi kêluwèn, dados kêdah ingkang cêkapan, nyirik ulam ambêgan. Awit nitik kawontênan tumitahing manungsâ mênikâ mbêtâ pralambang,</p>	<p>[16]</p> <p>7</p> <p>Bab Makanan</p> <p>Sebisa mungkin biasakan makan buah-buahan, dedaunan yang segar-segar, serta makanan yang menjaga keselamatan badan, jangan sampai kekenyangan atau kelaparan, jadi harus secukupnya, menghindari ikan bernafas. Karena melihat keadaan penciptaan manusia itu membawa pertanda,</p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
kang pinaringan sadhéngah kang gampang pinêthik utâwâ kamamah, kâyâ tâ: janganan lan lung-lungan, utâwâ kacakot, kâyâ-kâyâ manusâ ora kinodrat mangan daginging sato kéwan, tandhané ora kumêcêr andêlêng pitik, ora kapéngin anggadhô wêdhus, ora kudu ngêmplok bandêng mêngtahan, balik andêlêng wowohan, dhasar lagi nê-	ingkang pinaringan samubarang ingkang gampil pinêthik utawi kamamah, kados tâ: janganan sâhâ lung-lungan, utawi kacakot, kados-kados manungsâ botên kinodrat dhahar daginging sato kéwan, pralambangipun botên kumêcêr ningali ayam, botên kapéngin anggadhô méndâ, botên kêdah ngêmplok bandêng wantahan, wangsul ningali wowohan, dhasar lagi nê-	<i>diberi segala hal yang mudah dipetik atau dikunyah, seperti: sayuran dan tanaman merambat, atau digigit, layaknya manusia tidak ditakdirkan memakan daging hewan, pertandanya tidak tergoda melihat ayam, tidak tertarik memakan kambing mentah, tidak ingin memakan bandeng mentah, jika kembali melihat buah-buahan, apalagi jika sedang</i>
-[17]-dhêng nom tuwané, âpâ ora kumêcêr, utâwâ andêlêng gêgodhongan utâwâ lunglungan kang nom-nom ijo riyu-riyu, âpâ ora kapéngin, timun nom kang sêmuné mâyâ-mâyâ, âpâ ora sajak kumrêmês, mbok manâwâ panganing manusâ kinodrat mangan bangsané cêcukulan, katitik sâkâ anggoné ora kasinungan untu landhêp kâyâ butâ,	-[17]-dhêng nèm sêpuhipun, mênâpâ botên kumêcêr, utawi ningali ron-ronan utawi lung-lungan ingkang nèm-nèm ijêm riyu-riyu, mênâpâ botên kapéngin, timun nèm ingkang sêmunipun mâyâ-mâyâ, mênâpâ botên sajak kumrêmês, mbok mênawi dhaharing manungsâ kinodrat dhahar bangsanipun cêcukulan, katitik saking anggènipun botên dipunparingi wâjâ ingkang landhêp kados butâ,	<i>-[17]- ranum, hendak matang, apakah tidak tergoda, atau melihat dedaunan atau tanaman merambat yang masih muda, hijau segar, apakah tidak ingin mentimun muda yang warnanya segar, apakah tidak terbayang kriuk segarnya, mungkin jika makanan manusia ditakdirkan sejenis tumbuhan terlihat dari tidak diberikannya gigi yang tajam seperti raksasa,</i>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
kuku kang pêngkuh mingis kâyâ kukuning macan, déné kumêcêr mangan barang kang dibumboni kaolah, iku kagâwâ sâkâ wis kakulinakaké, nanging sanadyan mangan bangsaning têtuwuhan, iyâ kudu nganggo milih kang migunani sartâ kang doyan, awit wong mangan bangsaning têtuwuhan, ora mêsthi yèn dadi bêcik, ânâ ugâ kang bi-	kuku ingkang pêngkuh mingis kados kukuning macan, déné kumêcêr dhahar prêkawis ingkang dipunbumboni kaolah, mênikâ kabêtâ saking sampun kakulinakakên, nanging sinaosa dhahar bangsaning têtuwuhan, inggih kêdah nganggé milih ingkang migunani sartâ ingkang dipunkêrsakakên, awit tiyang dhahar bangsaning têtuwuhan, botên mêsthi mênawi dados prayoga, wontên ugi ingkang sa-	<i>kuku yang tajam seperti kuku harimau, sedangkan tergoda dengan makanan yang dibumbui dan diolah, itu terbawa dari yang sudah dibiasakan, tapi meskipun memakan sejenis tumbuhan, harus tetap memilih yang berguna serta yang dikehendaki, karena orang yang makan sejenis tumbuhan, tidak selalu menimbulkan kebaikan, ada juga yang bi-</i>
-[18]-sâ nglarani, kâyâtâ: kang rêkâsâ kamamah suwé ora nuli ajur, kang marakaké angin, sapanunggalané, iku ora bêcik marang awak, wosé kabèh-kabèh kang pêrlu âjâ tinggal dugâ lan watârâ. Bab mangan, sanadyan manganâ kang wis dadi kulinané iyâ kêna, kâyâtâ:	-[18]-sâ nglarani, kadostâ: ingkang rêkaos kamamah dangu botên lajêng ajur, ingkang njalari angin, sapanunggalanipun, mênikâ botên prayogi dhatêng badan, wosipun sadaya ingkang prêlu sampun ngantos tilar dugâ sâhâ watârâ. Prêkawis dhahar, sinaosa dhaharâ ingkang sampun dados kulinanipun inggih kénging, kadostâ:	<i>-[18]-sa menyebabkan penyakit: yang susah dikunyah lama tidak juga hancur, yang menimbulkan angin, dan sebagainya, itu tidak baik bagi badan, intinya segala yang diperlukan jangan sampai melupakan kesopanan serta aturan. Bab makanan, meskipun memakan yang sudah dibiasakan juga bisa, seperti:</i>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
<p>1. Mangan sêgâ, iyâ ora dadi alangan, mung pangliwêté âjâ nganggo dipupusi, sokur ora ditajini malah prayogâ, awit sarining bêras ora kalong akèh-akèh, marakaké kêkuwataning badan.</p> <p>2. Mangan janganan âjâ kêmatêngên panggodhogé malah bécik mëntahan.</p> <p>3. Mangan wowohan, bécik kang isih kêmampo.</p> <p>Wosé kang prayogâ âjâ mêmangan manâwâ durung luwé. Cêka-</p>	<p>1. Dhahar sêkul, inggih botên dados alangan, namung pangliwêtipun sampun nganggé dipunpususi, sokur botên dipuntajini malah prayogi, awit sarining wos botên kalong kathah-kathah, andamêl kakiyataning badan.</p> <p>2. Dhahar janganan sampun kêmatêngên panggodhogipun malah prayogi mëntahan.</p> <p>3. Dhahar wowohan, prayogi ingkang taksih kêmampo.</p> <p>Wosipun ingkang prayogi sampun dhahar mênawi dèrèng luwé. Cêka-</p>	<p>1. Makan nasi, bukan merupakan halangan, tapi memasaknya jangan dicuci, baiknya tidak diberi tajin, karena sarinya padi tidak berkurang banyak, dapat meningkatkan kekuatan badan.</p> <p>2. Makan sayuran, jangan sampai terlalu lembek masaknya, malah lebih bagus mentahnya.</p> <p>3. Makan buah-buahan, bagus yang masih ranum.</p> <p>Intinya, bagus jangan makan kalau belum merasa lapar. Ringkas-</p>
<p>-[19]- é âjâ nindakaké laku yèn ora nuju dhangan pikiré, kapénak awak, sartâ samêktâ papan pirantiné, utâwâ manâwâ pinuju ribêd, bécik lowong ora dilakoni dhisik.</p> <p>8. Dhukun sajati</p> <p>Wong nglakoni lakuning ngèlmu Dâypabâwâ, yèn wis andadi pon-ponané banjur dadi dhukun sajati,</p>	<p>-[19]-kipun sampun nindakakên lampah mênawi botên nuju dhangan pikiripun, sakécâ badan, sartâ samêktâ papan pirantinipun, utawi mênawi pinuju ribêd, langkung saé botên dipunlampahi rumiyin.</p> <p>8. Dhukun sajatos</p> <p>Tiyang nglampahi lampahing ngèlmu Dâypabâwâ, mênawi sampun</p>	<p>-[19]-nya jangan melakukan laku jika tidak dalam keadaan pikiran yang baik, enak badan, serta siap tempat dan peralatan, atau jika sedang susah, lebih baik jangan melakukan laku dulu.</p> <p>8. Dukun sejati</p> <p>Orang yang melakukan laku ilmu dayaprabawa, kalau sudah</p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dàyâprabawâ</i>	<i>Teks abasâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dàyâprabawâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dàyâprabawâ</i>
<p>mungguh anggoné dadi dhukun sajati mau, kanggo rumêksâ raharjaning bawânâ, mitulungi kasusahaning ngaurip kang pãdhâ nandhang rogâ, supâyâ bisâ waluyâ sâkâ ing mêmâlâ, manâwâ kasêmbadan kâyâ pangancagé dhukun kang sajati, saibâ tâ gêdhèning kanugrahan, bâyâ wis ora kêna kaupamâ amargâ lèlârâ mau kang andadèkaké kari-</p>	<p>dados pon-ponanipun lajêng dados dhukun sajatos, mungguh anggènipun dados dhukun sajatos kalawau, kanggé rumêksâ raharjaning bawânâ, mitulungi kasusahaning ngagêsang ingkang sami nandhang gêrah, supados sagêd waluyâ saking mêmâlâ, mênawi kasêmbadan kados pangangkahipun dhukun ingkang sajatos, saibâ tâ agênging kanugrahan, bâyâ sampun botên kênging kaupami amargi lèlârâ kalawau ingkang andadosakên kari-</p>	<p>menguasai ilmunya, lalu menjadi dukun sejati, dia menjadi dukun sejati untuk keselamatan alam, menolong orang yang mengalami kesusahan hidup yang sedang menderita sakit, supaya bisa sembuh dari penyakit, jika tercapai seperti tujuan dukun yang sejati, betapa besar anugrahnya, bahkan sudah tidak dapat digambarkan, karena penyakit adalah yang paling utama menyebabkan</p>
<p>-[20]-bêdaning ngaurip ângkâ siji, kosok baliné kuwarasan ugâ dadi kaludhanganing ngaurip ângkâ siji, déné sadurungé bisâ jumênêng dadi dhukun sajati, kudu ngatulaké pamardi têlung prakârâ: 1. mardi bujâ, sadinâ-dinâ manâwâ ora ânâ pakéwuhé utâwâ saru, tumandangé kudu ngulinakaké sarânâ tangan kiwâ.</p>	<p>-[20]-bêdaning ngagêsang ângkâ satunggal, kosok wangsulipun kuwarasan ugi dados kaludhanganing ngagêsang ângkâ satunggal, déné sadèrèngipun sagêd jumênêng dados dhukun sajatos, kêdah ngatulakên pamardi tigang prêkawis: 1. mardi bujâ, sadintên-dintên mênawi botên wontên pakéwuhipun utawi saru, tumandangipun kêdah ngulinakaké sarânâ astâ kiwâ.</p>	<p>-[20]- kesusahan hidup, sebaliknya kesehatan juga menjadi keberkahan hidup yang utama, sedangkan sebelum bisa menjadi dukun sejati, harus menerapkan tiga hal: 1. melatih lengan, sehari-hari jika tidak ada keperluan, dalam melakukan pekerjaan biasanya menggunakan tangan kiri.</p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabawâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabawâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabawâ</i>
<p>2. mardi socâ, sadinâ-dinâ manâwâ ora ânâ pakéwuhé utâwâ saru, pamandêngé mripat kudu sakatogé lagi kêdhèp, dadi ora kêrêp- kêrêp kêdhèp.</p> <p>3. mardi uswâ, sadinâ-dinâ ngulinakaké lakuning napas, panyêdhoté kudu sakatogé lagi ngêmpus, dadi nglandhungaké ambêgan. Pamardi têlung prakârâ iku gêdhé bangêt dayané.</p>	<p>2. mardi socâ, sadintên-dintên mênawi botên wontên pakéwuhipun utawi saru, paningalipun socâ kêdah sakatogipun nêmbé kêdhèp, dados botên kêrêp- kêrêp kêdhèp.</p> <p>3. mardi uswâ, ngulinakakên lampahing napas, panyêdhotipun kêdah sakatogipun nêmbé ngêmpus, dados nglandhungakên ambêgan. Pamardi tigang prêkawis mênika agêng sangêt dayanipun.</p>	<p>2. <i>Melatih mata, sehari-hari jika tidak ada keperluan, dalam melihat mata harus seluas pandangan baru berkedip, jadi tidak sering-sering berkedip.</i></p> <p>3. <i>Melatih pernapasan, membiasakan proses napas, penghirupannya harus semaksimal mungkin baru menghembuskan, jadi melegakan pernapasan. Penerapan tiga hal itu sangat besar kekuatannya.</i></p>
9. Pêngêtan nambani lêlârâ	9. Pêngêtan nambani lêlârâ	9. <i>Mengobati orang sakit</i>
<p>[21]</p> <p>Manâwâ arêp mènèhi dâya kuwarasan marang wong kang lârâ, ora kêna langkah sâkâ dâya kang kanggo awaké dhéwé, mungguh sumurupé yèn awaké dhéwé wis anduwèni dâya kakiyatan,</p>	<p>[21]</p> <p>Mênawi badhé maringi dâya kuwarasan dhatêng tiyang gêrah, botên kénging langkung saking dâya ingkang kanggé badanipun piyambak, mungguh mangêrtosi mênawi badanipun piyambak sampun gadhah dâya kakiyatan,</p>	<p>[21]</p> <p><i>Jika akan memberi kekuatan menyembuhkan kepada orang sakit, tidak boleh melebihi kekuatan yang digunakan untuk badannya sendiri, untuk mengetahui jika badannya sendiri sudah mempunyai kekuatan,</i></p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	<i>Teks abasâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>
<p>katitik sâkâ kêkuwatané ngunjal napas, sabên wis akèh pètunging sêkon iyâ wis santosâ, sartâ sabên pangunjaling napas wis bisâ dâwâ, umuré iyâ dâwâ wutuh kauripané. Pratikêlé nambani mangkéné:</p> <p>Kang lârâ kalinggihaké ing kursi, utâwâ ing liyané, sikilé kang lârâ karo pisan tumapak ing jrambah, tangan loro pisan tumumpang ing dhêngkul, mripat kaêrêmaké.</p> <p>Dhukun sajati ngadêg ânâ sangarêpé kang lârâ, ngêningaké ciptâ 5 mênit, nuli ngucap ing batin: kowé ba-</p>	<p>katitik saking kakiyatanipun ngunjal napas, sabên sampun kathah pètunging sêkon inggih sampun santosâ, sartâ sabên pangunjaling napas sampun sagêd panjang, yuswanipun inggih panjang wêtah pagêsangipun. Pratikêlipun nambani makatên:</p> <p>Inggang gêrah kalênggahakên ing kursi, utawi ing sanèsipun, sukunipun inggang kalih sadâyâ tumapak ing jrambah, astâ kalih sadâyâ tumumpang ing jêngkuj, paningal kaêrêmakên.</p> <p>Dhukun sajatos jumênêng wontên sangajêngipun inggang gêrah, ngêningakên ciptâ 5 mênit, lajêng wicantên ing batin: “panjênêngan ba-</p>	<p>dilihat dari kekuatan olah pernapasan, setiap sejumlah hitungan detik tertentu juga harus makin sentosa, serta setiap sekali olah napas sudah bisa panjang, umurnya juga panjang, utuh kehidupannya. Cara menyembuhkannya seperti ini:</p> <p>Orang yang sakit duduk di kursi, atau yang lainnya, kedua kakinya menapak di lantai, kedua tangan berada diatas lutut, mata dipejamkan.</p> <p>Dukun sejati berdiri di hadapan orang yang sakit, mengheningkan cipta 5 menit, lalu berucap dalam batin: “Engkau, a-</p>
<p>-[22]-kal tak luwari laramu, aku bakal anjujuraké lakuning otot banyumu, kowé bakal takdunungi dâya prabawaku, mulané aku bisâ nambani laramu,</p>	<p>-[22]-dhé tak luwari laramu, aku bakal anjujuraké lakuning otot banyumu, panjênêngan badhé takdunungi dâya prabawâ kula, mulané kulâ bisâ nambani laramu,</p>	<p>-[22]-kan kubebaskan dari penyakitmu, aku akan meluruskan aliran ototmu, Engkau akan kuberi kekuatan prabawaku, maka dari itu aku bisa menyembuhkan sakitmu,</p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
<p>amargâ aku nganggo watoning katrêsnan tumraping saduluran.</p> <p>Sajêroning ngucap mangkono nganggo mratingkahahé mangkéné:</p> <p>Tangané dhukun sajati loro pisan kagêgêm, kajunjung nganti têkan sadhuwuring sirahé dhéwé, nuli kasolahaké kapêthâ buwêngan kang têngên mangiwâ, kang kiwâ manêngên, ambaning buwêngan watârâ satampah dhârâ anggoné ambuwêngaké dhuwuré watês bathuk rambah kaping 10, yèn wis ping 10, gêgêman mau nuli kaêgaraké kang alon, kagrayangaké marang rainé kang lârâ. Têkan ing dhâdhâ nganti sumèlèh ing dhêngkul. Wusânâ tangané dhukun sajati kakipat-ki-</p>	<p>amargâ kulâ nganggé watoning katrêsnan tumraping pasêdhèrèkan.”</p> <p>Salêbêting wicantên makatên nganggé nindakakên makatên:</p> <p>Astanipun dhukun sajatos kalih sadâyâ kagêgêm, kajunjung ngantos dugi sanginggiling mustakanipun piyambak, lajêng kasolahakên kapêthâ buwêngan ingkang têngên mangiwâ, ingkang kiwâ manêngên, wiyaripun buwêngan kintên-kintên satampah dhârâ anggènipun ambuwêngakên inggilipun watês palarapan rambah kaping sadâsâ, mênawi sampun ping sadâsâ, gêgêman kalawau lajêng kaêgarakên ingkang alon, kagrayangakên dhatêng pasuryanipun ingkang gêrah. Dugi ing jâjâ ngantos sumèlèh ing jêngku. Wusânâ astanipun dhukun sajatos kakipat-ki-</p>	<p><i>karena dasar cinta kekeluargaan.”</i></p> <p><i>Selagi berucap seperti itu sambil melakukan hal seperti ini:</i></p> <p><i>Kedua tangan dukun sejati digenggamkan, diangkat hingga setinggi kepala, lalu membentuk setengah lingkaran atau plengkungan tangan kanan ke kiri, yang kiri ke kanan, lebarnya setengah lingkaran kira-kira selebar badan, dalam membentuk setengah lingkaran tingginya sebatas kening diulangi sepuluh kali, jika sudah sepuluh kali, gengaman tangan tadi kemudian dibuka secara perlahan, susapkan pada wajah orang yang sakit, sampai dada hingga berhenti di lutut.</i></p> <p><i>Yang terakhir, tangan dukun sejati digerak-gerakkan</i></p>
-[23]-pataké, minangkâ pambuwanging lèlârâ, nuli kagêgêm manèh, gawé buwêngan kâyâ ing dhuwur mau	-[23]-patakên, minangkâ pambuwanging lèlârâ, lajêng kagêgêm malih, damêl buwêngan kados ing nginggil wau	[23] untuk membuang penyakitnya, lalu digenggamkan lagi, membuat setengah lingkaran seperti di atas

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	<i>Teks abasâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ</i>
<p>nganti kaping sapuluh rambahan, ing dalêm sarambahan 30'' dadi $30 \times 10'' = 300'' = 5$ mênit.</p> <p>Kang wis anduwèni prabawâ, manawâ arêp nyumurupi kêkarêpaning liyan, saranané mripat arang kêdhèp, mandêng maniking wong kang bakal disumurupi krêntêging ati, kang pinandêng maniké kang sisih kiwâ. Krêntêg mau nuli bisâ tanggapaning pangarti.</p> <p>Pangrêksané lârâ sadhéngah. Sikil karo pisan ora kêna nganti adhêm bangêt, awit anjalari gampang panariking kêkuwatan kang sâkâ ing lêmah, narik dâya kêkuwatané kang lârâ. Wêkasan kang lârâ bisâ lumpuh, mulané sikil mau kabuntêl ing kaos supâ-</p>	<p>ngantos kaping sadâsâ rambahan, ing salêbêting sarambahan 30'' dados $30 \times 10'' = 300'' = 5$ mênit.</p> <p>Ingang sampun gadhah prabawâ, mênawi badhé mangêrtosi kêkajênganipun tiyang sanès, lumantar socâ awis kêdhèp, ningali maniking tiyang ingkang bakal dipunmangêrtosi krêntêging manah, ingkang dipuntingali manikipun ingkang sisih kiwâ. Krêntêg kalawau lajêng sagêd tanggapaning pangarti.</p> <p>Pangrêksané lârâ sadhéngah. Suku kalih sadâyâ botên kénging ngantos asrêp sangêt, awit andadosakên gampang panariking kakiyatan ingkang saking siti, narik dâya kakiyatanipun ingkang gêrah. Wêkasan ingkang gêrah sagêd lumpuh, milanipun suku kalawau kabuntêl ing kaos supâ-</p>	<p>tadi diulangi hingga sepuluh kali, di setiap kalinya 30'' jadi $30 \times 10'' = 300'' = 5$ mênit.</p> <p>Yang sudah mempunyai prabawa, jika akan mengetahui keinginan orang lain, melalui mata yang jarang berkedip, melihat pupil orang yang akan dicari-tahu isi hatinya, yang dilihat adalah pupil sebelah kiri. Pergerakan itu merupakan responnya.</p> <p>Pencegahan munculnya berbagai macam penyakit. Kedua kaki tidak boleh sampai terlalu dingin, karena itu menyebabkan mudahnya penarikan kekuatan yang berasal dari tanah, menarik daya kekuatan orang yang sakit. Akhirnya, yang sakit bisa lumpuh, maka dari itu kedua kaki tadi dibalut dengan kaos supâ-</p>

Tabel salajêngipun

<i>Asiling suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Teks abâsâ Krâmâ Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>	<i>Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyâprabâwâ</i>
-[24]-yâ nulak dâya panariking lêmah, sanadyan sajêroning turu iyâ kudu kabuntêl ing kaos, sokur olèh kaos gêlas awit kaos gêlas iku ora kêna kanggo dalan dâya panariking bumi.	-[24]-dos nulak dâya panariking siti, sinaosâ salêbêting saré inggih kêdah kabuntêl ing kaos, sokur pikantuk kaos gêlas awit kaos gêlas mênika botên kênging kanggé margi panariking siti.	-[24]-ya bisa menolak kekuatan menarik dari tanah, meskipun selama tidur juga harus dibalut dengan kaos, lebih baik lagi jika menggunakan kaos gelas (kaos kaki nilon) karena kaos gelas (kaos kaki nilon) tidak bisa dilewati daya penarik dari tanah.

**E. Analisis Isi utawi Pangrêmbaging Isinipun Teks Sêrat Ngèlmu
Dâyâprabâwâ**

Isining teks *Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwâ* mênika ngawrat ngéngingi lampah pangudining nggayuh ngèlmu dâya-prabâwâ. Manawi sampun nguwaosi ngèlmu mênika, tiyang ingkang nglampahi sagêd ngraosakên tambahing kakiyatan badan, sâha ngindakakên kasarasaning badan sartâ sagêd mantunakên tiyang ingkang gêrah, mênika sapérangan mumpangatipun. Kanggé nggayuh ngèlmu mênika kêdah nindakakên sapérangan lampah, antawisipun ulah pangunjaling napas, sâha ngatos-atos anggènipun milih dhaharan ingkang dipundhahar.

Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwâ mênika ngawrat sangang bab ingkang dados anggêr-anggêring kanggé nggayuh ngèlmu dâya-prabâwâ. Sangang bab ingkang dipunkajêngakên, inggih mênika 1) bab wiwit wêwarah; 2) âla bêciking hâwâ; 3) papan panggonan; 4) panggladhining patrapan; 5) pangunjal napas; 6) bab kalakuan; 7) bab pamangan; 8) bab dhukun sajati; sâha 9) bab nambani lelâra.

Sadèrèngipun ngrêmbag sangang bab ing nginggil, wontên pérangan bêbukâ ingkang ngandharakên bilih ngèlmu dâya-prabâwâ mênika salah satunggaling têtilaran ngèlmu saking jaman kinâ. Pramila saking mênika kêdah dipunlêstantunakên. Awit ngèlmu mênika manawi sampun karasuk agêng sangêt mumpangatipun. Sasanèsipun mumpangat ingkang sampun kaandharakên ing nginggil, sagêd ugi kaginakakên kados déné sirêp bêgânânda.

Ananging, owah gingsiring jaman ndadosakên sakêdhiking tiyang ingkang anggêgulang lampahing ngèlmu mênika. Manawi sampun kados makatên, wusananipun botên wontên tiyang ingkang gadhah kadibyan kados manungsa ing

jaman kinå, ingkang atêgês kécalan ngèlmu ingkang pramati. Pramila ngèlmu prêlu dipunsinaoni. Kanthi urut isining sêrat ingkang sanga mênika kaandharakên ing ngandhap mênika.

1. Wiwit Wêwarah

Bab ingkang kédah dipungatosakên salêbêting nindakakên lampah kanggé nggayuh ngèlmu dâya-prabawa ingkang sapisan, inggih mênika wiwiting wêwarah. Sadèrèngipun miwiti ngudi lampah, tiyang ingkang nêdya badhé anggêgulang ngèlmu dâya-prabawa kédah pitados sartå nêtêpakên sakawan prakawis. Sakawan prakawis kasêbut sagêd dipunwaos wontên andharan ngandhap mênika.

1) sok sintênå ingkang kapéngin ngundhuh kédah srêgêp nanêm, 2) sok sintênå ingkang têmên bakal tinêmu, 3) sok sintênå ingkang gadhah sêdya badhé dumugi, 4) ngèlmu mênika sagêd lumampah kanthi lampah. (kåcå 97)

Prakawis ingkang sapisan, inggih mênika sok sintênå ingkang kapéngin ngundhuh kédah srêgêp nanêm. Ukårå mênika jumbuh kaliyan paribasan abåså Arab, inggih mênika “*man yazra’ yahshud*”. Paribasan mênika ngêwrat makna ingkang botên têbih bédanipun, inggih mênika panyêngkuyung sårå wêjangan kanggé manungså supados nindakakên prakawis ingkang saé. Manawi tiyang mênika nindakakên prakawis ingkang saé, kaangkah sagêdå pikantuk piwalês ingkang saé ugi.

Bab mênika sagêd katitik saking katrangan wontên *Al-Quran, Surat Az-zalzal* ayat 7-8 ingkang têngêsipun “*Barang siapa yang mengerjakan kebaikan seberat biji sawi pun, niscaya dia akan melihat (balasan)-nya. Dan barang siapa yang mengerjakan kejahatan seberat biji sawi pun, niscaya dia akan melihat*

(balasan)-nya pula.” Tumindak mênâpâ kémawon ingkang dipulampahi déning manungsâ mênikâ badhénipun pikantuk piwalês. Manawi tumindakipun saé, piwalêsipun ugi saé. Kosok wangsulipun, manawi tumindakipun awon, sampun mêsthinipun pikantuk piwalês ingkang awon ugi.

Sasanèsipun katrangan saking Al-Quran, wonten ugi paribasan abâsâ Indonesia ingkang uninipun “*siapa yang menebar angin, ia akan menuai badai*”. Paribasan mênikâ ngandharakên bilih sok sintênâ kémawon ingkang tumindak awon badhénipun pikantuk piwalês awon ingkang langkung agêng. Pramilâ, manawi manungsâ kapéngin ngundhuh prakawis ingkang saé kêdahipun nanêm prakawis ingkang saé ugi.

Prakawis ingkang kaping kalih, inggih mênikâ sok sintênâ ingkang têmên bakal tinêmu. Unèn-unèn mênikâ jumbuh têngêsipun kaliyan paribasan abâsâ Arab inggih mênikâ “*man jadda wajada*” ingkang têngêsipun mawi bâsâ Indonesia “*siapa yang bersungguh-sungguh, maka akan berhasil*.”

Bab mênikâ ugi sagêd dipungayutakên kaliyan Surat Ar-Rad ayat 11, ingkang têngêsipun “*sesungguhnya Allah tidak mengubah keadaan suatu kaum sehingga mereka mengubah keadaan yang ada pada diri mereka sendiri*.” Dudutan ayat ing nginggil, inggih mênikâ bilih prakawis ingkang dipunlampahi déning manungsâ sajatosipun minangkâ asiling tumindak ingkang sampun dipuntindakakên. Pramilâ, manawi saèstu kapéngin nggayuh karêman mênâpâ kémawon kêdah têmên anggènipun ngrénahakên.

Prakawis ingkang kaping tigâ, inggih mênikâ sok sintênâ ingkang gadhah sêdyâ badhé dumugi. Unèn-unèn mênikâ nêdahakên bilih sajatosipun sadâyâ

gêgayuhan mênikå sagêd dipungayuh bilih manungså saèstu sumêdyå kanggé nggayuh sêdyanipun.

Wondéné, prakawis ingkang kaping sakawan utawi ingkang pungkasan ingkang kêdah dipuncêpêng sâhå dipunpitados déning tiyang ingkang sumêdyå anggêgulang ngèlmu dâyaåprabåwå, inggih mênikå ngèlmu mênikå sagêd lumampah kanthi lampah. Ngèlmu mênikå botên cêkap manawi namung dipunwaos, sâhå dipunsêrat. Ngèlmu langkung sampurnå manawi sampun dipuncakakên. Samangké badhé katingal kirang sâhå lêpatipun anggènipun ngêcakakên ngèlmu ingkang sampun dipunsinaoni, satêmah sagêd dipunjangkêpi sâhå dipunlêrêsakên. Pungkasanipun, ngèlmu ingkang sampun dipunkuwaosi mênikå sagêd sampurnå ginanipun.

Manawi badhé nglampahi lampah ngèlmu dâyaåprabåwå mênikå taksih kêdah nglampahi mapintên-pintên *syarat*. *Syarat* kasêbut kaandharakên kanthi urut kados makatên: 1) kêmu, 2) ngatos-atos anggènipun milih dhaharan ingkang dipundhahar, 3) bab unjuk-unjukanipun, 4) cêgah sês, sâhå 5) mardi ujå.

Syarat ingkang sapisan, inggih mênikå kêmu rumiyin sadéréngipun anggêgulang. Pangangkahipun kêmu mênikå supados tutukipun rêsik sâhå botên anggåndå bacin.

Syarat salajêngipun, inggih mênikå kêdah njagi pamilihing dhaharan ingkang badhé dipundhahar. Botên kénging dhahar sawiyah-wiyah. Saénipun dhaharipun namung **“pêrêsan pêthakipun tigan ayam mêngtahan kaublak kaliyan sarêm sacêkapipun”**. (kåcå 97)

Tigan ayam mëntahan mênikå botên ngêwrat *kolesterol*, *rendah kalori*, sårå ngêwrat *protein alami* ingkang inggil. *Protein alami* saking pêthakipun tigan ayam mênikå sagêd ngasilakên *asam amino* ingkang saé kanggé *pembentukan otot*. Mumpangatipun pêthakipun tigan ayam ingkang sanès, inggih mênikå sadåyå *protein*-ipun sagêd langsung dipun-*serap*. Botên kados *protein* saking daging ingkang kêdah dipun-*urai* nêmbé sagêd dipun-*serap* badan. Wusananipun badan namung pikantuk 1/3 saking gunggungipun *protein* ingkang sagêd mlêbêt badan. (<http://lordbroken.wordpress.com/2011/06/22/serba-serbi-manfaat-telur-dan-kandungannya/>, diunduh pada tanggal 3 April 2014, pukul 20.35)

Manawi tiyang ingkang badhé nglampahi anggêgulang ngèlmu dåyåprabåwå dèrèng sagêd dhahar pêthaking tigan ayam kados ing nginggil, sagêd dhahar sêkul. Ananging, anggènipun masak botên dipunpususi sårå dipuntajini supados *gizi*-nipun têtêp wêtah. Awit, adhêdhasar panalitèn ingkang dipuntindakakên déning *dosen* saking *Program Boga*, Universitas Negeri Jakarta (UNJ), mususi wos mênikå ngirangi *vitamin B1* ingkang kawrat wontên wos. (http://www.google.co.id/tanya/thread?tid=3f7dd3aae_12ef405, diunduh pada tanggal 7 April 2014, pukul 23.37).

Taksih saking sumbêr ingkang sami, kaandharakên bilih anggènipun mususi mênikå klèntu, kêpårå *vitamin B1* ingkang dipunbêtahakên badan saking wos sagêd ical. Kamångkå tiyang kakung diwåså mênikå mbêtahakên 1,22 *mg vitamin B1* sabên sadintênipun, déné tiyang èstri diwåså mbêtahakên 1,03 *mg* sabên sadintênipun. Manawi ngantos kurang *vitamin B1*, sagêd njalari *gangguan metabolisme karbohidrat*, sagêd ugi kénging *penyakit beri-beri*

Pramilå saking mênikå, kanggè pangatos-atos, rikålå anggêgulang ngèlmu dâÿåprabåwå prayoganipun dhahar sêkul ingkang botên dipunpususi sâhå dipuntajini supados sagêd nyêkapi kabêtahaning *vitamin B1 ing* badan. Satêmah, lampahipun sagêd langkung sampurnå.

Sasanèsipun bab dhahar, bab unjuk-unjukan salêbêtipun anggêgulang ngèlmu dâÿåprabåwå ugi kêdah dipungatosakên. **“Unjuk-unjukanipun inggih mênikå toyå tâwå utawi toyå wantah ingkang bêning. Pangunjukipun namung kacêcêp-cêcêp, dados botên anggalênggêng.”** (kåcå 98)

Toyå pêthak mênikå kathah mumpangatipun, antawisipun kanggé 1) *membangun sel-sel tubuh*, 2) *membentuk cairan tubuh*, 3) *mengangkut zat-zat makanan dan sisa makanan*, 4) *mengatur suhu tubuh*, 5) *melarutkan zat-zat dalam tubuh*. Toyå minångkå *sistem transportasi* 100.000.000.000.000 *sel tubuh* (Liwijaya-Kuntaraf, 1988:101)

Wondéné, caraning pangunjukipun toyå pêthak namung kacêcêp-cêcêp ugi wontên pangangkahipun. Pangangkahipun, inggih mênikå sagêdå murih mumangatipun ngunjuk kanthi kacêcêp-cêcêp. Mumpangatipun ngunjuk kanthi kacêcêp-cêcêp utawi botên anggalênggêng mênikå sagêd dipunwaos wontên *kutipan ing ngandhap mênikå*:

“ ... minum dengan cara bertahap (tidak sekaligus) juga lebih banyak medatangkan manfaat bagi kesehatan ketimbang melakukan minum dengan cara sekaligus. Dalam hal ini saat meneguk minuman pertama kali, uap yang berasal dari jantung dan lever orang yang minum naik ke atas karena masuknya air ke dalam tubuh. Sehingga uap panas itu secara alami terdesak ke luar. Sementara kalau seseorang meneguk minumannya sekaligus, maka turunnya air itu akan terjadi secara bersamaan dengan naiknya uap ke atas. Sehingga terjadi saling tolak menolak dan dorong mendorong. Cara minum di atas juga ditengarai lebih aman akibatnya dan lebih aman dari kemungkinan akibat penggempuran rasa haus secara

spontan. Sebab penggempuran rasa haus secara spontan dikhawatirkan dapat memadamkan proses pembakaran alami karena kuatnya rasa dingin air tersebut. Atau setidaknya melemahkan proses tersebut sehingga mengakibatkan rusaknya proses metabolisme pada lambung dan lever.” (<http://indonesiaindonesia.com/f/19087-cara-minum-air-baik/>, diunduh pada tanggal 8 April 2014, pukul00.24)

Prakawis sanèsipun ingkang kédah dipungatosakên rikâlâ anggêgulang ngèlmu dâyaâprabâwâ, inggih mênikâ **“cêgah sês”** (kâcâ 98). Sampun kathah panalitèn ingkang nêdahakên bilih sês botên saé kanggé kasarasaning badan. Awit sês mênikâ sagêd njalari gêrah *jantung* sâhâ *pembuluh darah*. (Panjaitan dan Limanto, 2000:110-111).

Sês ugi sagêd njalari gêrah *kanker*. Mawarni-warni jinising *kanker* ingkang sagêd dipunjali kanthi sês, antawisipun *kanker paru-paru*, *kanker perut*, *kanker saluran pernapasan*, *kanker bibir*, sâhâ *kanker mulut*. Tembakau wontên sês ingkang nyêbabakên *kanker* (Liwijaya-Kuntaraf, 1988:60).

Salajêngipun, salêbêtipun anggêgulang ngèlmu dâyaâprabâwâ **“botên kénging gumujêng, botên kénging muring-muring, sâhâ botên kénging sêmbrânâ, sasagêd-sagêd manawi tumandang samukawis ingkang gampil, kédah dipuntandangi kanthi astâ kiwâ, mênikâ dipunwastani mardi ujâ.”** (kâcâ 98-99). Tumandanging astâ kiwâ mênikâ kaangkah kanggé ngimbangkan tumandanging utak. Awit sajatosipun utak mênikâ dipunpérang dados kalih, inggih mênikâ utak kiwâ kaliyan utak têngên.

Sabên pérangan utak *tugas*-ipun bêdâ-bêdâ. Utak kiwâ mênikâ sambêtipun kaliyan péranganing badan têngên. Sasanèsipun mênikâ, utak kiwâ mênikâ agêng sêsambêtanipun kaliyan *pusat Intelligence Quotient (IQ)* utawi *kecerdasan*

intelektual. Kecerdasan intelektual mênikå gayut kaliyan fungsi logika, rasio, kaprigêlan nyêrat sâhå maos, sartå minångkå pusatipun matematika. ([http://www.terapi musik.com/otak kanan.htm](http://www.terapi_musik.com/otak_kanan.htm), diunduh pada tanggal 10 April 2014, pukul 10.23)

Wondéné, utak têngên sambêtipun kaliyan péranganing badan kiwå. Tugas sanèsipun utak têngên, inggih mênikå gayut kaliyan *Emotional Quotient (EQ)* utawi *kecerdasan emosi. Kecerdasan emosi mênikå gayutipun kaliyan kaprigêlan sosialisasi, komunikasi, interaksi kaliyan tiyang sanès, kaprigêlan intuitif, kaprigêlan ngraosakên, memadukan, sâhå ekspresi tubuh, kados tå nyêkar, mbêkså, melukis sâhå sadâyå jinising kegiatan kreatif sanèsipun. ([http://www.terapi musik.com/otak kanan.htm](http://www.terapi_musik.com/otak_kanan.htm), diunduh pada tanggal 10 April 2014, pukul 10.23)*

Prayoginipun, pérangan kalih utak mênikå imbang. Dados sadâyå budinipun sagêd kaginakakên kanthi sampurnå. Gladhèn kanggé ngginakakên astå kiwå kanggé tumandang salêbêting anggêgulang ngèlmu dâyprabåwå mênikå kaangkah supados sagêd ngindhakakên tumandanging budi wontên ing utak kiwå sâhå utak têngên. Pungkasanipun, tiyang ingkang sampun nguwaosi ngèlmu dâyprabåwå kagungan kakiyatan badan ingkang ngébat-ébatakên.

2. Ålå Bêciking Håwå

“Håwå mênikå wontên ingkang rêgêd ugi wontên ingkang rêsik. Håwå ngêwrat sakawan sari, inggih mênikå sarining bayu, sarining bumi, sarining toyå, sâhå sarining latu. Sari ingkang paling kathath inggih mênikå sarining bayu. Sakawan sari mênikå sampun wontên pêpancènipun. Kêdahipun sakawan sari mênikå imbang, awit manawi botên sami kaliyan pêpancènipun, pamoring sari dados håwå rêgêd.

Milanipun panyêdhotipun napas kédah ngatos-atos supados botên ngantos nyêdhot hâwâ ingkang rêgêd.” (kacå 100-101)

Adhêdhasar andharang ing nginggil, pramilå kanggé pangatos-atos salêbêting anggêgulang ngèlmu dâyaåprabåwå sampun dipuntêmtokakên panggénan ingkang paling prayogi kanggé pangunjaling napas. Andharan ngéngingi papan panggénan kanggé pangunjaling napas sagêd dipunwaos wontên ing ngandhap mênikaå.

3. Papan Panggénan

“Papan panggénan kanggé pangunjaling napas kédahipun wontên ing papan ingkang wiyar utawi ingkang inggil, kados tå: ing årå-årå, utawi ing parêdên utawi ing papan ingkang kathah wit-witanipun. Awit sawarnining wit-witan mênikaå sagêd ngêdalakên hâwâ ingkang rêsik utawi ing papan ingkang botên bêtêr, botên blêdug, sâhå botên kathah kukusipun. Manawi botên pikantuk papan kados salah satunggal ingkang kaandharakên mênikaå, sagêd manggèn wontên ing kamar ingkang sêpên sartå kakunci, nanging kédah ingkang rêsik sâhå ngrêsêpakên, cêndhêlanipun kaêblak.” (kacå 102-103)

Saking andharan ing nginggil sampun cêthå bilih papan panggénan ingkang saé kanggé pangunjaling napas kédah papan ingkang inggil, rêsik, botên bêtêr, botên blêdug. Manawi botên pikantuk papan ingkang kados makatên, sagêd ing kamar ingkang sêpên kakunci, rêsik, ngrêsêpakên, sâhå cêndhêlanipun kaêblak.

Cêndhêlanipun kédah kaêblak supados hâwâ sagêd *bersirkulasi*, satêmah hâwâ rêsik sagêd mlêbêt, sâhå hâwâ rêgêd sagêd mêdal. Awit *oksigen* ingkang dipunwrat hâwâ rêsik, ingkang dipunbêtahakên déning satunggal tiyang kanggé lênggah sadangunipun satunggal jam mênikaå 15 *liter*. Manawi kamaripun botên wontên cêndhêlanipun utawi wontên cêndhêlanipun nanging botên kaêblak, danguning dangu dadosakên kiranging hâwâ rêsik (nn, 1974: 19).

“Inggilipun papan kanggé nglampahi pangunjal napas kédah langkung saking sadédéging manungså, awit papan andhap kathah håwå ingkang kaworan rêrêgêd. Håwå ingkang rêgêd mênikå botên saé kanggé kasarasaning badan.” (kåcå 103)

Salajêngipun, adhêdhasar andharan ing nginggil. Papan kanggé nglampahi pangunjal napas inggilipun kédah sadédéging manungså, awit papan andhap kathah håwå ingkang kaworan rêrêgêd. Håwå rêgêd manawi kasêdhot sagêd njalari *gangguan pernapasan*. Sinaoså *oksigen* ingkang dipunwrat håwå ing sakiwå têngênipun cêkap, nanging manawi *karbondioksida* utawi zat sanèsipun ugi kathah, mênikå sagêd njalari *keracunan* dumugi tiwas (<http://www.bimbingan.org/reaksi-apa-yang-terjadi-dalampencemaranudara.htm>, diunduh pada tanggal 10 April 2014, pukul 20.15).

4. Panggladhining Patrapan

Panggladhining patrapan mênikå gayutipun kaliyan pangunjaling napas salêbêting anggêgulang ngèlmu dâyaåprabåwå. Panggladhining patrapan kasêbut wontên tigå patrapan, inggih mênika A. *sikap dasar*, B. *sikap dasar* dipuntambahi ébahing astå kiwå, sårå C. patrapan kados ångkå kalih dipuntambahi pratingkah jèngkèng.

a) Patrapan ingkang sapisan

“A. Jumênêng jêjêg, astå kalih kajujurakên turut pupu, lajêng nyêdhot ambêgan sakatogipun nganggé anjunjung tungkak kajinjitakên ingkang alon, lajêng ngêmpusaké napas radi rikat, pangêmpusipun sarêng kaliyan tumapaking tungkak ingkang kajinjitakên kalawau, panyêdhotipun napas sampun ngantos nywantên, tutuk mingkêm, wåjå kagathukakên ingkang anggang-anggang, botên kapêtlakên.” (kåcå 104)

Kados andharan ing nginggil, patrapan ingkang sapisan, inggih mênika jumênêng jêjêg, astå kalih kajujurakên turut pupu. Patrapan kados makatên minangka *sikap dasar kanggé ngatur napas* (<http://sukarela-batunanggar.blogspot.com/2010/02/hakekat-dan-manfaat-senam-pernapasan-18.html>, diunduh pada tanggal 11 April 2014 pukul 3.13).

Lajêng nyêdhot hâwå sakatogipun sinarêngan tungkak kajinjitakên ingkang alon. Tungkak kajinjitakên mênika kanthi pangangkah kanggé ngindhakakên *stimulus sensor saraf refleksi fungsi organ dalam* (<http://health.kompas.com/read/2010/08/30/1201439/Inilah.Senam.Ergonomis.dan>, diunduh pada tanggal 11 April 2014 pukul 3.15). Dipunlajêngakên ngêmpusakên napas radi rikat. Pangêmpusipun napas sarêng kaliyan tumapaking tungkak ingkang kajinjitakên. Anggénipun nyêdhot hâwå sampun ngantos nywantên, tutuk mingkêm, wåjå kagathukakên ingkang anggang-anggang, botên kapêtêlakên. Tuladhanipun patrapan sagêd dipunpirsani wontên *lampiran* kâcå 180.

b) Patrapan ingkang angka kalih

“B. // Kados A. malih, namung nalikå badhé jinjit sinarêngan astå kiwå kadhaplangakên ingkang sarèh. Sasampunipun lajêng ngêmpusakên napas sarêng kaliyan mandhaping astå ingkang kadhaplangakên kaliyan tumapaking tungkak.” (kâcå 104)

Patrapan ingkang angka kalih, inggih mênika nindakakên *sikap dasar* (patrapan ingkang sapisan) namung nalikå badhé jinjit sinarêngan astå kiwå kadhaplangakên ingkang sarèh. Sasampunipun lajêng ngêmpusakên napas sarêng kaliyan mandhaping astå ingkang kadhaplangakên kaliyan tumapaking tungkak. Astå kiwå kadhaplangakên mênika dipuntindakakên kanthi pangangkah kanggé

ngébahakên *tenaga chi* utawi *tenaga dalam*, melancarkan peredaran darah sâhâ tênggâ dhatêng sadâyâ péranganing badan (<http://sukarela-batunanggar.blogspot.com/2010/02/hakekat-dan-manfaat-senam-pernapasan18.html>, diunduh pada tanggal 11 April 2014 pukul 3.24). Tuladhanipun patrapan sagêd dipunpirsani wontên *lampiran* kâcâ 181.

c) Patrapan ingkang angka tiga

“C. // Kados B. nanging nalikâ napakakên tungkak sartâ ngêmpusakên napas, sinarêngan nêkuk dhêngkul saèmpêr jèngkèng, kaliyan andhaplangakên astâ kalih, anggènipun ngêmpusakên napas kalawau, taksih salêbêting pratingkah kados jèngkèng kalawau, ngambali nyêdhot napas malih sakandhasipun, pangêmpusipun napas sinarêngan napakakên tungkak ingkang jinjit, sartâ mangsulakên astâ ingkang andhaplang kalawau.” (kâcâ 105)

Patrapan ingkang angka tiga, inggih mênika nindakakên patrapan kados angka kalih nanging nalikâ napakakên tungkak sartâ ngêmpusakên napas, sinarêngan nêkuk jêngku saèmpêr jèngkèng, kaliyan andhaplangakên astâ kalih. Anggènipun ngêmpusakên napas, taksih salêbêting pratingkah kados jèngkèng, ngambali nyêdhot napas malih sakandhasipun (sakatogipun), pangêmpusipun napas sinarêngan napakaking tungkak ingkang jinjit, sartâ mangsulakên astâ ingkang andhaplang. Tuladhanipun patrapan sagêd dipunpirsani wontên *lampiran* kâcâ 182.

Nêkuk jêngku saèmpêr jèngkèng mênika dipuntindakakên kanthi pangangkah kanggé ngindhakakên dâya kakiyatan *sistem kerja organ pencernaan* sâhâ nyêgêrakên pênggalih (<http://sukarela-batunanggar.blogspot.com/2010/02/hakekat-dan-manfaat-senam-pernapasan18.html>, diunduh pada tanggal 11 April 2014 pukul 3.28). Pratingkah saèmpêr jèngkèng kados makatên dipunwastani *fierce*

porse salêbêting *yoga*. Mênikå kanggé *antisipasi terhadap cedera*, awit *fierce pose* nglatih kakiyatan ing jêngku, satêmah jêngku langkung kiyat. *Fierce porse* ugi kanggé nglêrêsakên *posisi* badan ingkang kirang saé (<http://blogging.co.id/tips-dan-gerakan-senam-yoga-untuk-pemula>, diunduh pada tanggal 11 April 2014, pukul 3.34).

5. Pangunjal Napas

Pangunjal napas utawi *bernapas* mênikå kabêtahan ingkang ângkå satunggal tumraping manungså. Manungså taksih sagêd gêsang tanpå dhahar sâhå ngunjuk kanggé sawatawis dintên, nanging botên sagêd gêsang manawi botên ambêgan sawatawis wêkdal kémawon. Tiyang limrah sagêd ngêmpêt botên ambêgan antawisipun 30-60 *detik* kémawon (<http://mp.org.ittelkom.ac.id/2012/11/olah-pernafasan-dan-kesehatan/>, diunduh pada tanggal 3 April 2014, pukul 21.00)

Taksih saking sumbêr ingkang sami, pangunjaling napas awrat sangêt kanggé manungså, awit kabêtahan *oksigen* wontên ing ludira, *pembuluh saraf*, sâhå utak dipunjangkêpi kanthi cârâ ambêgan. Ananging, kathah tiyang ingkang botên pati nggatosakên caraning unjal napas ingkang lêrês. Sadintên-dintên, kathah-kathahipun manungså namung ngginakakên 20-30% *kapasitas paru-paru* kanggé ambêgan. Pramilå, supados sagêd *maksimal*, prêlu dipuntindakakên olah napas. Gladhên olah napas ing ngriki mliginipun gayut kaliyan lampah anggêgulang ngèlmu dâyaârabawå.

“Sabên énjing sadèrèngipun wiwit nglampahi, kédah ngêningakên ciptå gangsal mênit, inggih mênikå botên manggalih ingkang nékå-nékå, sanèsipun ngèsthi ingkang badhé linampahan ngunjal napas, kanthi mirsani lampahing sêkon pandomaning jam. Matrapakên ngunjal

napas supados sampun kénging ing rubédå mirêng swantên grobyagan, prayogi mlêbêt ing kamar ingkang sêpên sangêt, ingkang rêsik gumrining sartå ingkang ngrêsêpakên, mênåpå déné sampun sadhiyå jam.” (kåcå 105-106)

Lampah mênikå katindakakên kanthi pangangkah supados langkung gampil musatakên pênggalih. Awit, salêbêtipun anggêgulang ngèlmu dâyaåprabåwå kêdah *fokus*, botên parêng mênggalih mênåpå kémawon sasanèsipun ngèsthi ingkang linampahan.

“Lajêng manggèn lênggah ingkang sakécå, upami ing kursi ingkang wontên tanganipun, jumênêng anjêjêr ugi kénging, jåjå mungal, pundhak mawingking, muståkå jêjêg, tutuk mingkêm, mirsani lampahing jam.” (kåcå 106)

Patrapan jåjå mungal, pundhak mawingking, såhå muståkå jêjêg mênikå wontên pangangkahipun. Pangangkah patrapan mênikå supados sagêd *menyebabkan stimulus untuk mengoptimalkan fungsinya cabang besar saraf di bahu (pleksus brakialis) dalam merangsang saraf pada organ paru, jantung, liver, ginjal, lambung, dan usus sehingga metabolisme optimal* (<http://health.kompas.com/read/2010/08/30/1201439/Inilah.Senam.Ergonomis.dan>, diunduh pada tanggal 11 April 2014 pukul 3.45).

Salajêngipun kaandharakên bilih panggulang mênikå kanthi saré malumah inggih kénging, supados saranduning badan sagêd dhangn, nanging manawi sampun sumêdyå badhé saré botên kénging anggêgulang, inggih namung mliginipun saré kémawon awit manawi ngantos kalajêng ngantuk dados jugar lampahipun. Ndadosakên lampah anggêgulang ngèlmu mênikå botên sampurnå.

Taksih saking *sumber* ingkang sami, malumah mênikå dipuntindakakên kanthi pangangkah supados *saraf-saraf* ingkang wontên ing *tulang belakang*

mênika langkung *rileks* sâhâ sagêd *maksimal fungsi-nipun*. *Efek relaksasi saraf tulang belakang* mênika dipunlajêngakên dhatêng utak, lajêng wontên *respon* saking ingkang arupi "*pengaturan kembali*" *kerja sistem* badan, satêmah wontên *proses self healing* (*penyembuhan diri sendiri*).

6. Bab Kalakuan (Patrapan)

“Ngulinakakên wêlas, asih, saranti, sabar, sarèh, lêngâwâ, lêmbeh manah, ngapuntên, jatmikâ, awis kêdhèp, awis wicantên.” (kacâ 114)

Tiyang ingkang nêdyâ anggêgulang ngèlmu dâya-prabâwâ kêdah ngulinakakên wêlas asih, saranti (srantos), sabar, sarèh, lêngâwâ, lêmbeh manah, ngapuntên, jatmikâ, awis kêdhèp, awis wicantên. Wêlas inggih mênika gadhah raos trêsnâ asih dhatêng sasami (Sarjana *dan* Kuswa, 2010: 81).

Asih mênika ngormati sâhâ ngaosi sadâya titahing Gusti Allah. Sampun samêsthinipun bilih manungsâ mênika prêduli dhatêng tiyang sanès ing sakiwâ têngênipun. Awit, manungsâ minangkâ *makhluk sosial* botên sagêd nyêkapi kabêtahan gêsangipun piyambakan. Pramila, kanggé njagi sêsambêtan kaliyan tiyang sanès, kêdah nuwuhakên sâhâ ngulinakakên raos asih. Pungkasanipun, sagêd nuwuhakên suraos gêsang padintênan ingkang ayêm têntrem.

Srantos, sabar utawi sarèh inggih mênika botên cêpak napsunipun (Perwadarminto, 1939: 536). Tiyang ingkang sabar utawi sarèh mênika sagêd njagi *emosi-nipun*, manawi badhé tumindak samukawisipun dipunpênggalih rumiyin, botên gampil dukâ, sâhâ sagêd nampi kasunyatan mênâpâ kémawon.

Lêgawâ inggih mênikâ lomâ, rêmên wèwèh, sâhâ rêmên têtulung. Tiyang ingkang lêgawâ mênikâ botên éman manawi badhé wèwèh utawi manawi badhé têtulung dhatêng sintên kémawon.

Lêmbah manah inggih mênikâ *sikap* nampi, sâhâ ngawon. Lêmbah manah mênikâ awrat tumraping manungsâ, supados sagêd mêmujî sokur kanggé sadâyâ ingkang wontên ing gêsangipun. Supados botên ngantos kados paribasan, “cebol anggayuh lintang” ingkang atêgês gadhah karêman ingkang inggil sangêt. Manawi sagêd kagayuh inggih saé, ananging manawi botên sagêd nggayuh sampun samêthinipun ngêcakakên watak lêmbah manah mênikâ.

Ngapuntên inggih mênikâ sagêd apuntên-ingapuntên kaliyan tiyang sanès. Awit manungsâ minangkâ titah sawantah ingkang asring mêngingakên nêpsunipun, têtmu kémawon asring nindakakên kalêpatan.

Jatmikâ, inggih mênikâ *sopan santun*, njagi tâtâ krâmâ. Sipat mênikâ awrat sangêt kanggé sabên manungsâ. Kados unèn-unèn ajining awak gumantung saking tumindak, mênikâ minangkâ pêpéling supados têtêpâ njagi tumindak. *Sopan santun* utawi tâtâ krâmâ minangkâ pangukuring ajining satunggaling tiyang.

Awis kêdhêp sâhâ awis wicantên minangkâ pakulinan kanggé nggladhi dhiri pribadi manungsâ supados botên sêmbrânâ anggènipun mirsani sâhâ wicantên. Kados unèn-unèn ajining dhiri gumantung saking lathi, ingkang dipunpitados saking tiyang mênikâ inggih wicantênipun. Manawi sapisan kémawon ngapusi, tiyang sanès badhé kécalan pitadosipun sinaosâ wicantênipun ingkang salêrêsipun.

7. Bab Dhahar

“Sasagêd-sagêd ngulinakakên dhahar wowohan, ron-ronan ingkang sêgêr-sêgêr, sartå ingkang dados raharjaning badan, dhaharipun sampun ngantos kuwarêgên utawi kêluwèn, dados kêdah ingkang cêkapan, nyirik ulam ambêgan.” (kåcå 114)

Adhêdhasar andharan ing nginggil, tiyang ingkang nêdyå anggêgulang ngèlmu dâypabawå mênikå sasagêd-sagêd ngulinakakên dhahar wowohan, ron-ronan ingkang sêgêr-sêgêr, sartå ingkang dados raharjaning badan, dhaharipun sampun ngantos kuwarêgên utawi kêluwèn, dados kêdah ingkang cêkapan, nyirik ulam ambêgan. Wowohan, ron-ronan ingkang sêgêr mênikå ngawrat *serat* ingkang dipunbêtahakên déning badan.

Gayut kaliyan pakulinan dhahar wowohan, ron-ronan, wontên *artikel* ing kalawarti *Time* tanggal kaping 28 Oktober 1967 lumantar Liwijaya-Kuntaraf (1988: 28-29), ingkang irah-irahanipun “*Adnventist Advamtage*” isinipun ngandharakên bilih yuswanipun masarakat *Advent* ing *California Selatan* 6,2 warså langkung dangun tinimbang masarakat sanèsipun. Asiling *riset*, nêdahakên bilih tiyang ingkang *vegetarian* utawi ingkang dhaharipun namung wowohan sâhå ron-ronan, yuswanipun langkung panjang.

Dhahar wowohan sâhå ron-ronan ingkang sêgêr ugi wontên mumpangat sanèsipun. Mumpangat mênikå antiwisipun sagêd nyêgah mapintên-pintên lêlårå, kadostå *sembelit*, *sâhå bawasir*, sagêd ngirangi *kolesterol* (Liwijaya-Kuntaraf, 1988: 87-88, 161).

Anggénipun dhahar ugi botên ngantos kuwarêgên utawi kaluwèn. Manawi ngantos kuwarêgên, mênikå njalari padharan, usus sâhå *sistem pencernaan* dados *tegang* awit kawawrat kaliyan isining padharan. Sasanèsipun mênikå, upami

kuwarêgên dados pakulinan sagêd njalari *arteriosclerosis* (*pengerasan pembuluh nadi*), *penurunan intelegensi*, *penuaan dini* dhatêng utak, pênnyakit lambung (*gastrosis*), pênnyakit *pembuluh darah otak dan jantung*, *diabetes*, *obesitas*, lan sapanunggalanipun (http://stiesa.ac.id/main/index.php?option=com_content&task=view&id=15&Itemid=54, diunduh pada tanggal 11 April 2014, pukul 5.10).

Wondéné, manawi ngantos kaluwèn sangêt ugi botên saé. Awit rikålå kaluwèn mênikå sajatosipun badan sagêd njumbuhakên kaliyan *tingkat metabolisme* ingkang langkung sakêdhik, satêmah sagêd nyimpên tênggâ. Ananging, kawontênan kados makatên njalari *proses-proses dalam terhambat* (Napitupulu, tt: 50).

Salajêngipun, tiyang ingkang anggêgulang ngèlmu dâyaåprabåwå sasagêd nyirik ulam ambêgan. Awit, daging-dagingan mênikå sagêd njalari mapintên-pintên pênnyakit. Kados tå *keracunan puffer dan Moray eel* saking ikan, *hepatitis infectiosa* saking kêrang, sâhå *kanker* (Liwijaya-Kuntaraf, 1988: 51, 68).

Salajêngipun, wontên tigang prakawis ingkang dados pangatos-atos salêbêting milih dhaharan ingkang badhé dipundhahar. Tigang prakawis kasêbut, inggih mênika: 1) dhahar sêkul, inggih botên dados alangan, namung pangliwêtipun sampun nganggé dipunpususi, sokur botên dipuntajini malah prayogi, awit sarining wos botên kalong kathah-kathah, andamêl kakiyataning badan; 2) dhahar janganan sampun kêmatêngên panggodhogipun malah prayogi mêngtahan; 3) dhahar wowohan, prayogi ingkang taksih kêmapo.

Andharan ngéngingi pangliwêting sêkul ingkang botên dipunpususi mênika sampun kaandharakên wontên nginggil pérangan wiwit wêwarah. Salajêngipun,

salêbêting masak janganan sampun ngatos kamatêngên. Awit, bilih kamatêngên mênika atêgês panggodhoging janganan kadangon, kamangkå *vitamin* wontên janganan mênika gampil rusak manawi kénging bêtèr. Pramila kanggé njagi *vitamin*-ipun supados têtêp wêtah, prayoginipun anggènipun masak sampun ngantos kêmâtêngên (<http://www.resepbunda.biz/2012/02/23/menjaga-vitamin-mineral-dalam-sayuran-saat-memasak/>, diunduh pada tanggal 11 April 2014, pukul 5.39).

Prakawis ingkang nomêr tigå ugi gayutipun kaliyan *vitamin* ingkang kawrat ing wowohan. Manawi wowohan taksih kêmampu atêgês wowohan mênika taksih sêgêr, dipunpurih *vitamin*-ipun taksih wêtah.

8. Dhukun sajatos

“Tiyang nglampahi lampahing ngèlmu Dâya Prabawå, manawi sampun dados pon-ponanipun lajêng dados dhukun sajatos, mungguh anggènipun dados dhukun sajatos, kanggé rumêkså raharjaning bawånå, mitulungi kasusahaning ngagêsang ingkang sami nandhang gêrah, supados sagêd waluyå saking mêmålå, manawi kasêmbadan kados pangangkahipun dhukun ingkang sajatos.” (kacå 117-118)

Kados andharan ing nginggil, tiyang ingkang sampun nguwaosi ngèlmu Dâya Prabawå mênika dados dhukun sajatos. Dhukun sajatos mênika dipunkajêngakên sagêd mitulungi kasusahaning ngagêsang ingkang sami nandhang gêrah, supados sagêd waluyå saking mêmålå. Dhukun sajatos ing andharan mênika mliginipun dhukun ingkang mantunakên tiyang ingkang gêrah.

Wondéné sadèrèngipun sagêd jumênêng dados dhukun sajatos, kêdah ngatulakên pamardi tigang prakawis. Tigang prakawis kasêbut inggih mênika:

“1) mardi bujå, sadintên-dintên manawi botên wontên pakéwuhipun utawi saru, tumandangipun kédah ngulinakaké sarânå astå kiwå; 2) mardi socå, sadintên-dintên manawi botên wontên pakéwuhipun utawi saru, paningalipun socå kédah sakatogipun nêmbé kêdhèp, dados botên kêrêp- kêrêp kêdhèp; 3) mardi uswå, ngulinakakên lampahing napas, panyêdhotipun kédah sakatogipun nêmbé ngêmpus, dados nglandhungakên ambêgan.” (kåcå 118-119)

Prakawis mardi bujå sampun kaandharakên wontên ing nginggil, pérangan wiwit wêwarah. Mardi bujå mênika kanggé gladhèn supados budi ing pérangan utak têngên kakulinakakên tumandang. Pungkasanipun, sagêd nguwaosi kakiyatan ingkang ngèbat-èbatakên. Salajêngipun, mardi socå ugi sampun kaandharakên ing pérangan bab tindak tanduk. Wondéné mardi uswå sampun karêmbag ing pérangan olah napas.

9. Pèngêtan nambani lèlårå

“Manawi dhukun sajatos badhé maringi dâya kuwarasan dhatêng tiyang ingkang gêrah, botên kénging langkung saking dâya ingkang kanggé badanipun piyambak, mungguh mangêrtosi manawi badanipun piyambak sampun gadhah dâya kakiyatan, katitik saking kakiyatanipun ngunjal napas.” (kåcå 119-120)

Kados ingkang sampun kaandharakên ing nginggil bilih tiyang ingkang sampun nguwaosi ngèlmu dâyaåprabåwå mênika dados dhukun sajatos. Dhukun sajatos sajatos ing andharan mênika mliginipun dhukun ingkang mantunakên tiyang ingkang gêrah. Sinaoså dhukun sajatos sampun kagungan kakiyatan ingkang linangkung, nanging anggènipun maringi dâya kuwarasan dhatêng tiyang ingkang gêrah, botên kénging langkung saking dâya ingkang kanggé badanipun piyambak. Dâya kakiyatan ingkang dipunginakakên kanggé mantunakên tiyang

ingkang gêrah mênika saking asiling olah napas ingkang dipuntindakakên dhukun sajatos.

Salêbêting olah napas, dhukun sajatos pikantuk dâya *prana* saking hâwâ ingkang dipunsêdhot. Istilah *prana* mênika asalipun saking *filasafat* Hindu Kunâ ingkang atêgês *energi alam*. Dâya *prana* kapérang dados tiga, inggih mênika *prana* bumi, *prana* srêngéngé, sâhâ *prana* hâwâ. Mliginipun kanggé mantunakên tiyang ingkang gêrah, dâya *prana* ingkang asring kaginakakên inggih mênika *prana* hâwâ. Awit *prana* hâwâ langkung gampil dipunkuwaosi sâhâ langkung efektif kanggé pengobatan (<http://psikologipsikis.blogspot.com/2010/10/pengobatan-dengan-tenaga-prana.html> diunduh pada tanggal 3 April 2014, pukul 21.00)

Taksih saking sumbêr ingkang sami, dâya *prana* kanggé pengobatan dipunginakakên kanggé deteksi sâhâ ngicalakên *energi negatif* ing badan. Salêbêting mantunakên tiyang gêrah, dhukun sajatos nyalurakên dâya *prana* dhatêng *pasien* utawi tiyang ingkang gêrah. Cârâ ingkang dipunginakakên adatipun kanthi ngadhêpakên têlapak astâ dhukun sajatos dhatêng tiyang ingkang gêrah, utawi kanthi nyêpêng *titik-titik* tartamtu.

BAB V

PANUTUP

A. Dudutan

Asiling panalitèn sâhâ pangrêmbagipun *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* sampun dipunandharakên ing bab IV. Adhêdhasar pangrêmbagipun ing bab IV, sagêd dipunpêndhêt dudutan ingkang kaandharakên ing ngandhap mênika.

1. *Inventarisasi naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*

Inventarisasi naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ ing panalitèn mênika dipunlampahi kanthi *studi katalog sâhâ pengamatan langsung* utawi mangêrtosi piyambak kawontênaning *naskah* ing Perpustakaan Museum Sonobudoyo, Yogyakarta. Gunggunging *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* namung satunggaling *eksemplar*.

2. *Deskripsi Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*

Naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ mênika salah satunggaling *naskah koleksi* Perpustakaan Museum Sonobudoyo, Yogyakarta. *Naskah* kasêbut kapanggihakên ing *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara Museum Sonobudoyo, Yogyakarta Jilid I* (Behrend, 1990: 659) kanthi *nomer koleksi* PBC 194. *Naskah* taksih sagêd dipuwaos, sêratanipun taksih cêtha kasêrat ngginakakên mangsi warni cêmêng sâhâ warni abrit kanggé mratandhani pérangan *koreksi* ingkang lêpat utawi kléntu.

Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ kasêrat mawi aksârâ Jâwâ, déné wujuding aksârâ mbâtâ sarimbag. Basaning *teks* ingkang dipunginakakên ing

salêbêting *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* inggih mênika bâsâ Jawi gagrag anyar. Wondéné *ragam* bâsâ ingkang kaginakakên *ragam* bâsâ Jawi Ngoko-Alus.

3. *Trasliterasi Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*

Metode transliterasi ingkang dipunginakakên wontên ing panalitèn *naskah Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* mênika, inggih mênika *metode transliterasi standar* saking aksârâ Jâwâ dhatêng sêratan aksârâ *Latin*. Têmbung ingkang dipunsêrat kandêl, mratandani bilih têmbung mênika kirang trêp, lajêng dipunjumbuhakên kaliyan pandom ingkang gumathok wontên pérangan *suntingan*. *Transliterasi standar* dipunginakakên kanggé *alih teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* kanthi pangangkah kanggé nglêrêsakên kalêpatan sâhâ sêratan *teks* ingkang botên ajêg, sartâ nggampilakên

4. *Suntingan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*

Suntingan teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ dipungarap adhêdhasar asiling *transliterasi standar teks sêrat* kasêbut. *Metode suntingan* ingkang dipunginakakên ing panalitèn mênika *suntingan teks edisi standar*. *Metode suntingan teks edisi standar* dipunginakakên awit kanthi *metode* mênika kalêpatan sâhâ sêratan ingkang botên ajêg sagêd dipunlêrêsakên, satêmah sagêd nggampilakên panaliti sâhâ pamaos mangêrtosi isining *teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ* mênika.

5. *Terjemahan Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*

Metode terjemahan teks ingkang dipunginakakên wontên panalitèn ngéngingi *Sêrat Ngèlmu Dâyaâprabâwâ*, inggih mênika *terjemahan harfiah*, *terjemahan isi*, sâhâ *terjemahan bebas* ingkang dipungarap kanthi *kontekstual*.

Terjemahan teks mênika mujudakên satunggaling *proses*. Manawi *teks* botên sagêd dipun-*terjemah*-akên kanthi *metode terjemahan harfiah*, ngginakakên *metode terjemahan isi*. Manawi *teks* botên sagêd dipun-*terjemah*-akên kanthi *metode terjemahan isi*, kalajêngakên kanthi *metode terjemahan bebas*.

Terjemahan teks wontên panalitèn mênika ngéwahi bâsa saking basaning *teks* utawi bâsa *sumber*-ipun, inggih mênika bâsa Jawi dhatêng bâsa *sasaran*-ipun, inggih mênika bâsa Indonesia. *Terjemahan* mênika kaangkah kanggé nggampilakên tiyang ingkang botên mangêrtos bâsa Jawi mangêrtosi sâha maknani isining *teks Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwâ*.

Sadèrèngipun dipundamêl alih bâsa kanthi ngginakakên bâsa Indonesia, basaning *teks Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwâ* dipunèwahi rumiyin saking bâsa Jawi Ngoko-Alus dados bâsa Jawi Kråmå. Éwah-éwahaning bâsa Jawi Ngoko-Alus dados bâsa Jawi Kråmå mênika kanthi pangangkah lumantar panalitèn mênika sagêdâ mujudakên salah satunggaling paéka kanggé nglêstantunakên bâsa Jawi Kråmå.

6. Analisis Isi

Analisis isi teks Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwâ dipungarap kanthi ngginakakên kalih *teori*, inggih mênika *teori* kasarasan sâha piwulang. Isining *teks Sêrat Ngèlmu Dâya-prabâwâ* ingkang gayut kaliyan bab wiwit wêwarah, bab kalakuan, sâha bab dhukun sajatos dipungarap kajumbuhakên kaliyan bab piwulang. Wondéné bab âla bêciking hâwâ, papan panggénan, bab

panggladhining patrapan, bab pangunjaling napas, bab dhaharan, sâhå bab nambani lelâra dipungarap kajumbuhakên kaliyan ngèlmu kasarasan.

B. Implikasi

Asil panalitèn sâhå pangrêmbagipun sampun dipunandharakên ing bab IV. adhêdhasar asil panalitèn sâhå pangrêmbagipun mênikå wontên *implikasi*-nipun. Wondéné *implikasi* panalitèn mênikå kanggé *lingkungan perguruan tinggi*, mliginipun ing *Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah*, panalitèn mênikå sagêdå dados tambahaning sêsêrêpan bab câra ngêcakakên ngèlmi *filologi* kanggé nggarap *naskah* Jawi.

Kajawi saking mênikå, adhêdhasar isining *teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwå* wontên *implikasi* sanèsipun. Saking mapintên-pintên *syarat anggêgulang ngèlmu dâya prabâwå* sagêdå dados pangémot bilih manungså mênikå kêdahipun tângat kaliyan anggêr-anggêr ingkang wontên ing sakiwå têngênipun, kêdah ngatos-atos anggênipun milih dhaharan ingkang badhé dipundhahar, sartå nggatosakên bab tindak tanduk ingkang dipuntindakakên.

C. Pamrayogi

Adhêdhasar panalitèn *teks Sêrat Ngèlmu Dâya Prabâwå* ingkang sampun dipungarap têngtu kémawon wontên pamrayogi. Pamrayogi kasêbut kaandharakên ing ngandhap mênikå.

1. *Teks Sêrat Ngèlmu Dâyaåprabåwå* taksih prêlu dipuntliti malih kajumbuhakên kaliyan bab agami Islam, piwulang, sastrå, mênåpå déné bab sanèsipun.
2. Panalitèn *naskah-naskah* kinå, mliginipun *naskah-naskah* Jawi taksih prêlu dipungarap kanggé nglêstantunakên isining *naskah*. Sasanèsipun kanggé nglêstantunakên isining *naskah* ugi kanggé nglêstantunakên piwulang ing salêbêting *naskah* ingkang taksih sagêd dipunjumbuhakên ing pagêsangan masarakat samênikå.

KAPUSTAKAN

A. Manuskrip

Sêrat Ngèlmu Dâya Prabawâ. Perpustakaan Museum Sonobudoyo bagian pernaknahan, nomer PBC 194.

B. Pustaka saking Buku

Anggota IKAPI. 2006. *Pedoman Umum Ejaan Bahasa Jawa Huruf Latin Yang Disempurnakan*. Yogyakarta: Kanisius.

Aji, Wahyu. 2013. *Kajian Filologi sâhâ Anggêr-anggêr Sêrat Anggêring Nagari*. Skripsi S1 Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.

Baroroh-Baried, Siti dkk. 1985. *Pengantar Teori Filologi*. Jakarta: Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa Departemen Pendidikan dan Kebudayaan.

_____. 1994. *Pengantar Teori Filologi*. Yogyakarta: Badan Penelitian dan Publikasi Fakultas (BPPF) Seksi Filologi, Fakultas Sastra Universitas Gadjah Mada.

Behrend T.E. 1990. *Katalog Induk Naskah-Naskah Nusantara Museum Sonobudoyo Yogyakarta Jilid I*. Jakarta: Djambatan.

Behrend T.E. dan Titik Pudjiastuti. 1997. *Katalog Induk Naskah-naskah Fakultas Sastra Universitas Indonesia Jilid 3-A*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.

Darusuprpta. 1985. “Beberapa Masalah Kebahasa dalam Penelitian Naskah”. *Widyaparwa* Nomor 26 Oktober. Yogyakarta: Balai Penelitian Bahasa Departemen P & K.

Departemen Agama Republik Indonesia. Tt. *Al-Quran dan Terjemahannya*. Bandung: Pt Syaamil Cipta Media.

Djamaris, Edwar. 2002. *Metode Penelitian Filologi*. Jakarta: CV Manasco.

Florida, Nancy K. 1981. *Javanese Language Manuscripts of Surakarta, Central Java: a Preliminary Descriptive Catalog Volume IV*. Cornell University Ithaca New York: Southeast Asia Program.

- Girardet, Nikolaus dan R. Mas Sutanto. 1983. *Descriptive Catalogue of the Javanese Manuscripts and Printed Book in the Main Libraries of Surakarta and Yogyakarta*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.
- Hadiatmaja, Sarjana dan Kuswa Endah. 2010. *Filsafat Jawa*. Yogyakarta: Kanwa Publisher.
- Haryati-Soebadio. 1991. "Relevansi Pernaskahan dengan Berbagai Bidang Ilmu". Artikel Seminar Pernaskahan Fakultas Sastra Universitas Indonesia, 30-31 Agustus 1991.
- Kaelan. 2005. *Metode Penelitian Kualitatif Bidang Filsafat*. Yogyakarta: Paradigma.
- Lindsay, Jennifer, R.M. Soetanto, dan Alan Feinstein. 1994. *Katalog Induk Naskah-naskah Nusantara: Kraton Yogyakarta. Jilid 2*. Jakarta: Djambatan.
- Liwijaya-Kuntaraf, dan Dr. Jonathan. 1988. *Makanan Sehat*. Bandung: Indonesia Publishing House.
- Mulyani, Hesti. 2008. *Komprehensi Tulis*. Diklat (untuk Kalangan Sendiri) Mata Kuliah Komprehensi Tulis Program Studi Pendidikan Bahasa Jawa Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2009. Teori Pengkajian Filologi. Diklat (untuk Kalangan Terbatas) Mata Kuliah Filologi Jawa pada Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2009. *Membaca Manuskrip Jawa. Gegaran Mata Kuliah Membaca Manuskrip Lanjut*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- _____. 2011. *Komprehensi Tulis. Gêgaran Mata Kuliah Komprehensi Tulis Jawa*. Jurusan Pendidikan Bahasa Daerah Fakultas Bahasa dan Seni Universitas Negeri Yogyakarta.
- Nuraini. Tt. *Pepak Basa Jawa Lengkap*. Lingkar Media.
- Saktimulya, Sri Ratna. 2005. *Katalog Naskah-naskah Perpustakaan Pura Pakualaman*. Jakarta: Yayasan Obor Indonesia.
- Poerwadarminto, W.J.S. 1939. *Baoesastra Djawa*. Batavia: J.B. Wolters' Uitgevers-Maatschappij NV.

- Robson, Stuart. 1988. *Principles of Indonesian Philology*. Dordrecht-Holland: Foris Publications.
- Robson, Stuart. 1994. *Prinsip-prinsip Filologi Indonesia*. Jakarta: RUL.
- Sulastin-Sutrisno. 1981. *Relevansi Studi Filologi*. Pidato Pengukuhan Jabatan Guru Besar dalam Ilmu Filologi pada Fakultas Sastra dan Kebudayaan Universitas Gadjah Mada Yogyakarta. Yogyakarta: Fakultas Sastra dan Kebudayaan Universitas Gadjah Mada Yogyakarta.
- Sunjata, Wahjudi Pantja. Tanpa taun. *Katalog Naskah Kuna dan Buku Lama Koleksi Perpustakaan Balai Pelestarian Sejarah dan Nilai Tradisional Yogyakarta*. Yogyakarta: Departemen kebudayaan dan Pariwisata Balai Pelestarian Sejarah dan Nilai Tradisional Yogyakarta.
- Suseno, Franz Magnis. 1988. *Etika Jawa Sebuah Analisa Falsafi tentang Kebijaksanaan Hidup Jawa*. Jakarta: Gramedia.
- Tim Penyusun. 1977. *Kamus Istilah Filologi*. Yogyakarta: Fakultas Sastra dan Budaya Universitas Gadjah Mada.
- Tim Penyusun Kamus Pusat Pembinaan dan Pengembangan Bahasa. 1990. *Kamus Besar Bahasa Indonesia*. Jakarta: Balai Pustaka.
- Tim Penyusun. 2013. *Panduan Tugas Akhir*. FBS UNY.
- Tim Tugas Akhir Skripsi Jurusan. 2011. *Suplemen Panduan Penulisan Tugas Akhir Skripsi (TAS)*. FBS UNY

C. Pustaka saking Internet

- Calmz, Sundaboy. 2012. "Rahasia Dibalik Kekuatan Manjadda Wajadda". <http://www.sundaboy.com/2012/04/dibalik-kekuatan-manjadda-wajadda.html>, diunduh pada tanggal 3 April 2014, pukul 15.37.
- Rahmat. 2010. "Man Yazra' Yahshud – Siapa Menanam Dia Memetik". <http://www.motivasi-islami.com/man-yazra-yahshud/>, diunduh pada tanggal 3 April 2014, pukul 21.15.
- Zahrah, Ummu. 2010. "Beras, Perlu Dicucikah?". <http://bentengkehidupan.wordpress.com/2010/02/16/beras-perlu-dicucikah/>, diunduh pada tanggal 7 April 2014, pukul 23.37.

- Legolas, Andi. Tt. "Cara minum air yang baik". <http://indonesiaindonesia.com/f/19087-cara-minum-air-baik/>, diunduh pada tanggal 8 April 2014, pukul 00.24.
- Anonim. Tt. "Perbedaan Fungsi Otak Kanan & Otak Kiri". http://www.terapi-musik.com/otak_kanan.htm, diunduh pada tanggal 10 April 2014, pukul 10.23.
- Anonim. Tt. "Reaksi Apa Yang Terjadi Dalam Pencemaran Udara". <http://www.bimbingan.org/reaksi-apa-yang-terjadi-dalam-pencemaran-udara.htm>, diunduh pada tanggal 10 April 2014, pukul 20.15.
- Anonim. 2010. "Hakekat dan Manfaat Senam Pernapasan 18 Gaya (Seri I)". <http://sukarela-batunanggar.blogspot.com/2010/02/hakekat-dan-manfaat-senam-per-napasan-18.html>, diunduh pada tanggal 11 April 2014, pukul 3.13.
- Candra, Asep. 2010. "Inilah Senam Ergonomis dan Manfaatnya". <http://health.kompas.com/read/2010/08/30/1201439/Inilah.Senam.Ergonomis.dan>, diunduh pada tanggal 11 April 2014 pukul 3.15.
- Rohmanah, Chy. 2013. "Tips Dan Gerakan Senam Yoga Untuk Pemula" <http://blogging.co.id/tips-dan-gerakan-senam-yoga-untuk-pemula>, diunduh pada tanggal 11 April 2014 pukul 3.34.
- Anonim. Tt. http://stiesa.ac.id/main/index.php?option=com_content&task=view&id=15&Itemid=54, diunduh pada tanggal 11 April 2014, pukul 5.10.
- Bunda, Resep. 2012. "Menjaga Vitamin dan Mineral dalam Sayuran Saat Memasak". <http://www.resepbunda.biz/2012/02/23/menjaga-vitamin-mineral-dalam-sayuran-saat-memasak/>, diunduh pada tanggal 11 April 2014, pukul 5.39.
- Metafisika, Misteri. 2010. "Pengobatan Dengan Tenaga Prana" <http://psikologipsikis.blogspot.com/2010/10/pengobatan-dengan-tenaga-prana.html>, diunduh pada tanggal 3 April 2014, pukul 21.00.

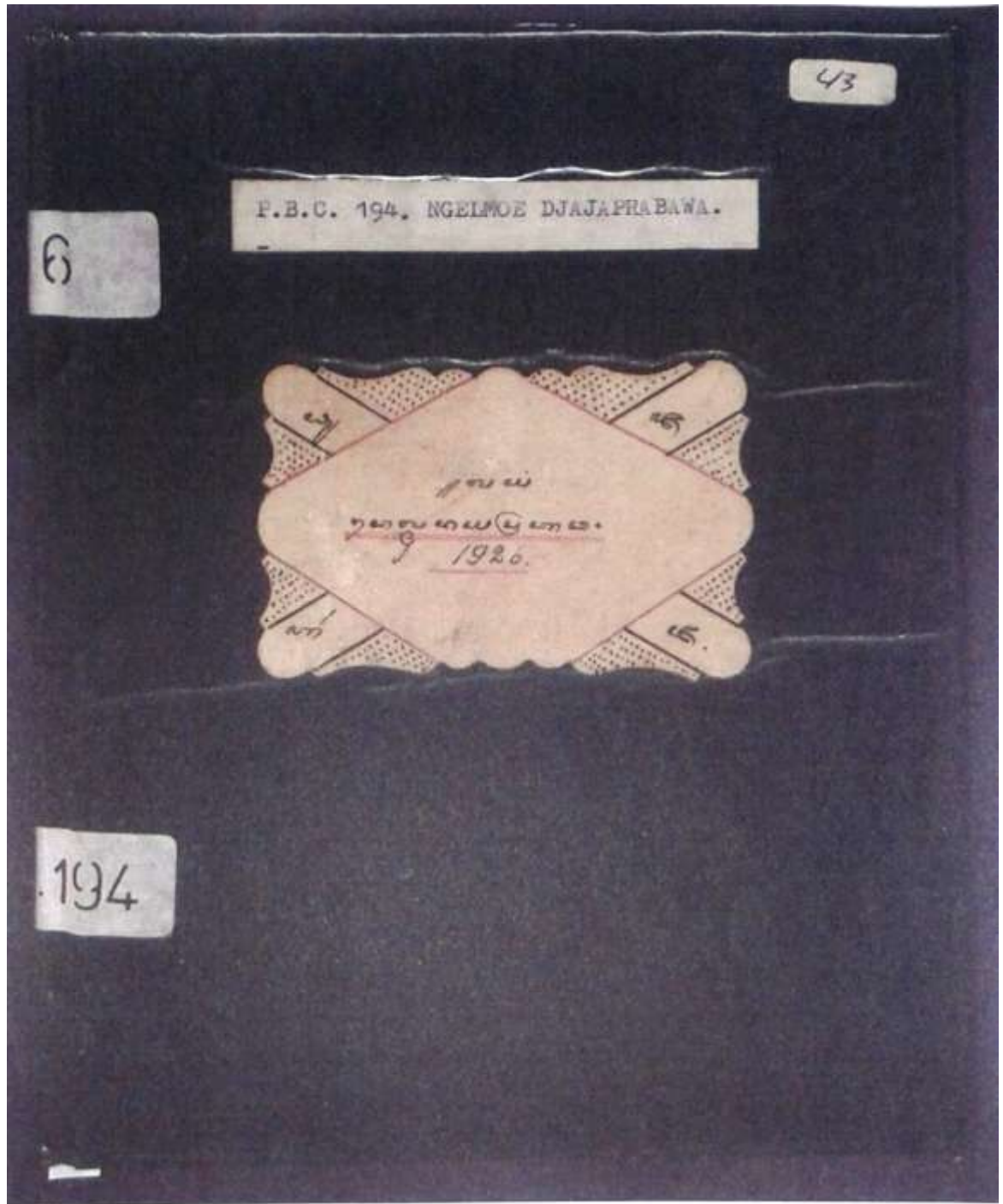
LAMPIRAN

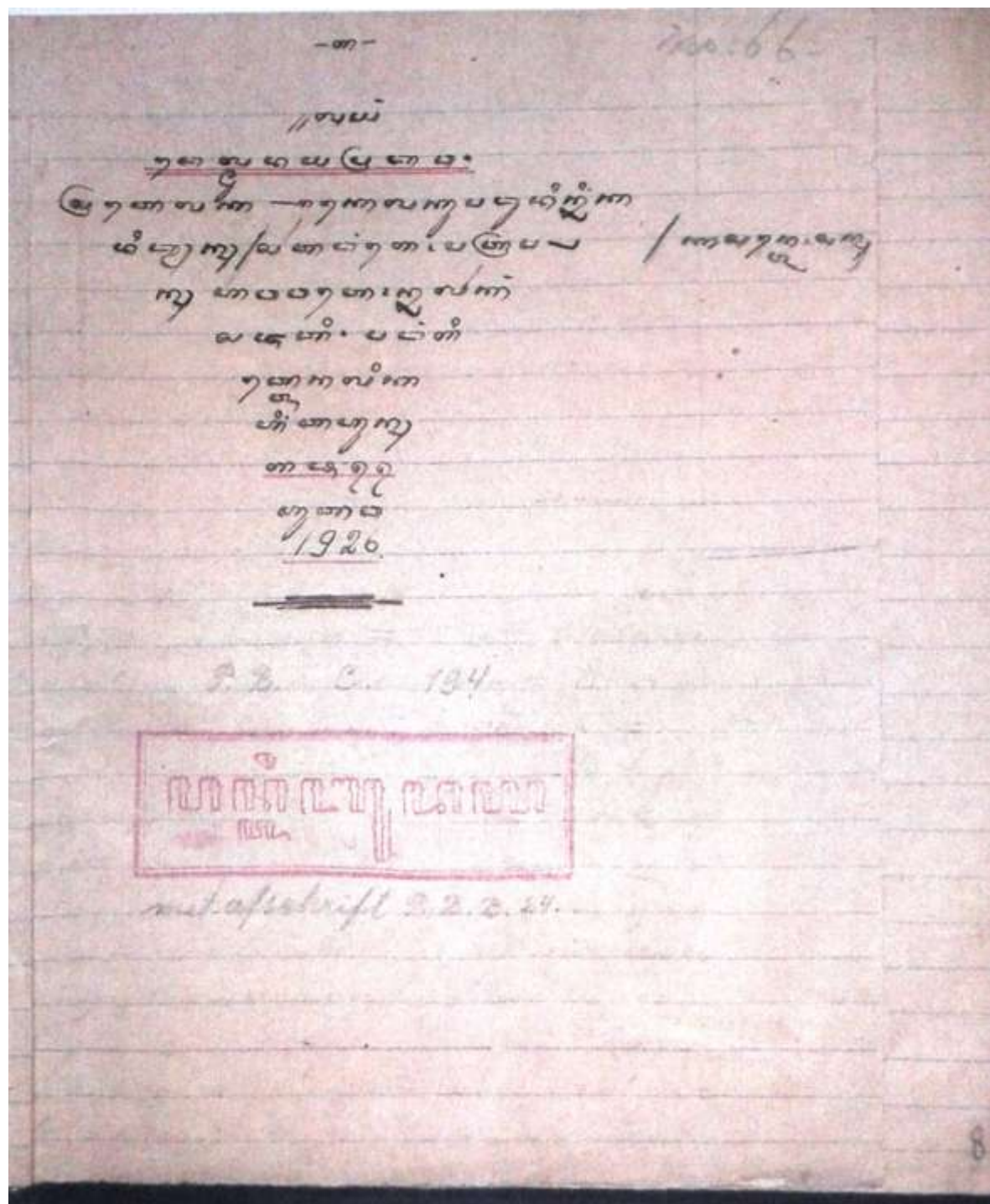
Lampiran 1

TEKS SÊRATAN ASTA UTAWI SÊRATAN CARIK

SÊRAT NGÈLMU DĀYĀPRABĀWĀ PBC 194

KASIMPĒN ING MUSEUM SONOBUDOYO, YOGYAKARTA

- ၁၂ -

မင်္ဂလာသေချာစာမင်္ဂလာသေချာစာ:စ: ဝိပဿနာ:ခွ: မာတုပိတုမာတု:စု: ပဗ္ဗာနာ:ဝ: ပဗ္ဗာနာ:စု: ပဗ္ဗာနာ:စု: ပဗ္ဗာနာ:စု: ပဗ္ဗာနာ:စု: ပဗ္ဗာနာ:စု: ပဗ္ဗာနာ:စု: ပဗ္ဗာနာ:စု: ပဗ္ဗာနာ:စု: ပဗ္ဗာနာ:စု: ပဗ္ဗာနာ:စု: ပဗ္ဗာနာ:စု: ပဗ္ဗာနာ:စု: ပဗ္ဗာနာ

=====

-6-

ယကမိဗ္ဗယု-ပရမက္ခယဿကကုဗ္ဗသမ္ပယကမ္ဘုဉ္ဇနံ
 ဇုဗဏိ-ပကမ-၁၇က-ကတေဟကကံဟကုဗ္ဗ
 ကမိဗ္ဗယုကယဗကမဟံဗကက-ဟပိဗ္ဗဉ္ဇ
 ဟကက-၁၉ကံကိကိကံကုဗ္ဗဗဏိ-၇ဟတေဟက
 ကံကိဗ္ဗဉ္ဇဗကကကံကံဗဿကုဗ္ဗပိဗ္ဗကကကိက
 ကကကဗ္ဗကကကက-၇ဟ
 ဟံဗ္ဗိကက-ဟကကကမ္ဘုဉ္ဇဗ-ကကမ-၁၉ဟ
 ကကဗ္ဗကံဗဿကိဗ္ဗဗကံကုဗ္ဗဗ-ဟကကကံက
 ဗ္ဗဗ-ကံကိဗ္ဗဗက-၇ကမ-၇ကုဗ္ဗဗဿဗဿဗကကဗ္ဗ
 ကံဗ္ဗဗဿဗဿဗကက-၁၉ဟကကကဗ္ဗဗက
 ကံဗ္ဗဗကဗ္ဗကကကိဗ္ဗဗကကံဗ္ဗဗ

ဟကက

Arbucke's ... (ကမ္ဘ) ...
- ... = ...
... = ...
... = ...
... = ...
... = ...
... = ...
... = ...

[illegible]

-താഴെ-

$20' = 1200'' = 30 \times 40'' = \left\{ \begin{array}{l} 15'' \text{ തീട്ടം.} \\ 10'' \text{ വി.} \\ 15'' \text{ വി.} \end{array} \right\} \text{പരിണാമം. I.}$

/ ആദ്യ പരിണാമം. V.

$25' = 1500'' = 30 \times 50'' = \left\{ \begin{array}{l} 20'' \text{ തീട്ടം.} \\ 10'' \text{ വി.} \\ 20'' \text{ വി.} \end{array} \right\} \text{പരിണാമം. I.T.}$

/ പരിണാമം. I.T.

തീട്ടം. വി.	തീട്ടം. വി.	തീട്ടം. വി.	തീട്ടം. വി.	തീട്ടം. വി.	തീട്ടം. വി.
9'	3''	3''	3''	9'	3
15	5	5	5	10	3
24	8	8	8	10	3
30	10	10	10	20	1.
40	15	10	15	20	1.
50	20	10	20	20	1.
60	26	8	26	25	1.
70	31	8	31	25	1.
80	36	8	36	25	1.
90	42	6	42	25	1.
100	47	6	47	25	1.

- 106 -

110.	53	4	53	25	1.
120	58	4	58	25	1.
130	64	2	64	25	1.
140	69	2	69	25	1.
150	75	-	75	30	1.
160	80	-	80	30	1.
170	85	-	85	30	1.
<p>10th - 10th වන අංකය</p>					

11 වන අංකය 10 වන අංකයට වඩා වැඩි වීම නිසා 10 වන අංකය 11 වන අංකයට වෙනස් විය. 10 වන අංකය 10 වන අංකයට වඩා වැඩි වීම නිසා 10 වන අංකය 11 වන අංකයට වෙනස් විය. 10 වන අංකය 10 වන අංකයට වඩා වැඩි වීම නිසා 10 වන අංකය 11 වන අංකයට වෙනස් විය.

12 වන අංකය

12 වන අංකය 11 වන අංකයට වඩා වැඩි වීම නිසා 11 වන අංකය 12 වන අංකයට වෙනස් විය. 11 වන අංකය 11 වන අංකයට වඩා වැඩි වීම නිසා 11 වන අංකය 12 වන අංකයට වෙනස් විය. 11 වන අංකය 11 වන අංකයට වඩා වැඩි වීම නිසා 11 වන අංකය 12 වන අංකයට වෙනස් විය.

13 වන අංකය 12 වන අංකයට වඩා වැඩි වීම නිසා 12 වන අංකය 13 වන අංකයට වෙනස් විය. 12 වන අංකය 12 වන අංකයට වඩා වැඩි වීම නිසා 12 වන අංකය 13 වන අංකයට වෙනස් විය. 12 වන අංකය 12 වන අංකයට වඩා වැඩි වීම නිසා 12 වන අංකය 13 වන අංකයට වෙනස් විය.

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Lampiran 2

Tuladhanipun patrapan pangunjaling napas ingkang sapisan adhêdhasar andharan ing salêbêting *teks Sêrat Dâyarabâwâ* kâcå 9:

“A. Jumênêng jêjêg, astå kalih kajujurakên turut pupu, lajêng nyêdhot ambêgan sakatogipun nganggé anjunjung tungkak kajinjitakên ingkang alon, lajêng ngêmpusaké napas radi rikat, pangêmpusipun sarêng kaliyan tumapaking tungkak ingkang kajinjitakên kalawau, panyêdhotipun napas sampun ngantos nywantên, tutuk mingkêm, wåjå kagathukakên ingkang anggang-anggang, botên kapêtêlakên.” (kâcå 104)

Gambar 1

Gambar 2

Gambar 3

Gambar 4

Katrangan:

Gambar 1: jumênêng jêjêg, astå kalih kajujurakên turut pupu (gambar saking ngajêng)

Gambar 2: jumênêng jêjêg, astå kalih kajujurakên turut pupu (gambar saking sisih ngiringan)

Gambar 3: nyêdhot håwå sakatogipun sinarêngan tungkak kajinjitakên ingkang alon (gambar saking ngajêng)

Gambar 4: nyêdhot håwå sakatogipun sinarêngan tungkak kajinjitakên ingkang alon (gambar saking sisih ngiringan)

Tuladhanipun patrapan pangunjaling napas ingkang angkå kalih adhêdhasar andharan ing salêbêting teks *Sêrat Dâyarabawå* kåcå 10:

“B. // Kados A. malih, namung nalikå badhé jinjit sinarêngan astå kiwå kadhaplangakên ingkang sarèh. Sasampunipun lajêng ngêmpusakên napas sarêng kaliyan mandhaping astå ingkang kadhaplangakên kaliyan tumapaking tungkak.” (kåcå 104)

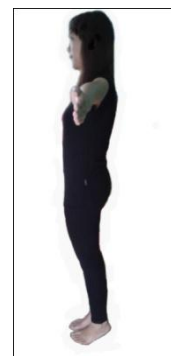
Gambar 5

Gambar 6

Gambar 7

Gambar 8

Katrangan:

Gambar 5: jumênêng jêjêg, astå kalih kajujurakên turut pupu (gambar saking ngajêng)

Gambar 6: jumênêng jêjêg, astå kalih kajujurakên turut pupu (gambar saking ngajêng)

Gambar 7: jinjit sinarêngan astå kiwå kadhaplangakên (gambar saking ngajêng)

Gambar 8: jinjit sinarêngan astå kiwå kadhaplangakên (gambar saking sisih ngiringan)

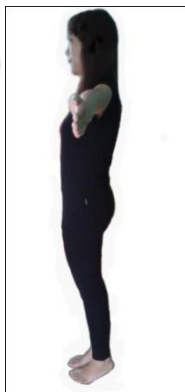

Tuladhanipun patrapan pangunjaling napas ingkang angka tigå adhêdhasar andharan ing salêbêting teks *Sêrat Dâyarabawå* kåcå 10:

“C. // Kados B. nanging nalikå napakakên tungkak sartå ngêmpusakên napas, sinarêngan nêkuk dhêngkul saèmpêr jèngkèng, kaliyan andhaplangakên astå kalih, anggènipun ngêmpusakên napas kalawau, taksih salêbêting pratingkah kados jèngkèng kalawau, ngambali nyêdhot napas malih sakandhasipun, pangêmpusipun napas sinarêngan napakakên tungkak ingkang jinjit, sartå mangsulakên astå ingkang andhaplang kalawau.” (kåcå 105)

Gambar 9

Gambar 10

Gambar 11

Gambar 12

Katrangan:

Gambar 9: jinjit sinarêngan astå kiwå kadhaplangakên (gambar saking ngajêng)

Gambar 10: jinjit sinarêngan astå kiwå kadhaplangakên (gambar saking ngajêng)

Gambar 11: napakakên tungkak sartå ngêmpusakên napas, sinarêngan nêkuk dhêngkul saèmpêr jèngkèng, kaliyan andhaplangakên astå kalih (gambar saking ngajêng)

Gambar 12: napakakên tungkak sartå ngêmpusakên napas, sinarêngan nêkuk
dhêngkul saèmpêr jèngkèng, kaliyan andhaplangakên astå kalih
(gambar saking ngajêng)